

ISSN 2706-8293

Ғылыми
журнал

Научный
журнал

Баишев университетінің
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
Баишев университета

2025

№ 2 (88)

БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
ғылыми журналы

ВЕСТНИК БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТА
научный журнал

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде 2019 жыл 7 маусымда тіркелген, куәлік № № 17737-Ж
Зарегистрирован в Министерстве информации и коммуникаций Республики Казахстан, свидетельство № 17737-Ж от 7 июня 2019 года.

Үш айда бір рет шығады Выходит один раз в три месяца
2000 жылдан бастап шығады / Издаётся с 2000 года

№ 2 (88)
июнь 2025

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

БАС РЕДАКТОР
ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Ахан Б.А.

БАС РЕДАКТОРДЫҢ
ОРЫНБАСАРЫ

ЗАМ. ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА

Калаганова Н.К.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
РЕДКОЛЛЕГИЯ

Айпеисова С.А.

(Республика Казахстан),

Румянцева В.Е.

(Российская Федерация),

Джаксымуратов К. М.

(Узбекистан),

Майданғалиева Ж.А.

(Республика Казахстан),

Исакулов Б.Р. (Республика

Казахстан),

Кайракбаев А. К.

(Республика Казахстан),

Даев Ж.А. (Республика

Казахстан),

Орлова С.Л. (Российская

Федерация),

Манюкевич В. (Польша)

Уразғалиева М.А.

(Республика Казахстан),

Қондыбай К.Ә.

(Республика Казахстан),

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Дүйсенова А.М., Утегенова А.А., Кульбаева Б.С., Жанғалиева Ш.С. 5

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ АРҚЫЛЫ
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН
ДАМУ

Измагамбетова А. С., Тектіғұл Ж. О. 8

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ НЕОЛОГИЗМДЕР

Миымова А.Қ., Аманғазиева М.К., 11

Жубантаева Ж.К.

5-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
КОММУНИКАТИВТІ МӘДЕНИЕТІНІҢ
ДЕҢГЕЙІН ТЕКСЕРУГЕ АРНАЛҒАН
САУАЛНАМА НӘТИЖЕЛЕРІН ТАЛДАУ
СИПАТЫ

Нұрқасым Н.А. 17

ӘБДІЖӘМІЛ НҮРПЕЙІСОВТІҢ «СОҒЫ
ПАРЫЗ» РОМАНЫНДАҒЫ ҚОҒАМ ЖӘНЕ
АДАМ БОЛМЫСЫНЫҢ ҚАҚТЫҒЫСЫ

Толегенова Р. К. 22

ПОЭТИКА СЕМЕЙНОГО КОНФЛИКТА КАК
СПОСОБ РЕКОНСТРУКЦИИ ПАМЯТИ В
РОМАНЕ Л. УЛИЦКОЙ
«МЕДЕЯ И ЕЁ ДЕТИ»

Sabirova N.Z. 28

COMPARATIVE ANALYSIS OF ADJECTIVE
REDUPLICATION IN CHINESE AND KAZAKH

Бисенғалиева Г.М. (отв.
секретарь)

Адрес редакции:

г.Актобе, ул.
Бр.Жубановых д.302 «А»
для писем: 030000 г.
Актобе, а/я 64
e-mail: vestnik@bu.edu.kz
тел.:8(7132) 974082

Жарияланған мақала
авторларының пікірі
редакция көзқарасын
білдірмейді.

Мақала мазмұнына
авторлар жауап береді.

Опубликованные
материалы авторов не
отражают точку зрения
редакции.

Авторы несут
ответственность за выбор и
представление фактов.

Редакционная коллегия
оставляет за собой право
корректировки по ГОСТ
7.5.-98 «Журналы,
сборники,

информационные издания.

Издательское оформление
публикуемых

материалов», ГОСТ 7.1-
2003 СИБИД

«Библиографическая
запись.

Библиографическое
описание.

Общие требования и
правила составления».

Сдано в набор 26.06.2025 г.

Подписано в печать
26.06.2025 г.

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Жусупов Т.М., Кыдырбаев Ж., Шукуров А.К. 32
ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА КӘСПОРЫННЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ БАҒЫТЫ

Маханова А.Н. 37
ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚСЫЗ
ЖАҒДАЙЫНДА ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ
РЕТТЕУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІҢ РӨЛІ

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Сеилханова Р.Б., Шынтореева М.Е., Бедный Д. 42
ОСНОВЫ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ
ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

ӘЛЕУМЕТТІК- ГУМАНИТАРЛЫҚ

ҒЫЛЫМДАР

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Балмагамбетова В.М., Саматова Д.Қ., 46
Жаржанова Ш.Н.
СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ
ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ
КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ ДЕТЕРМИНАНТТАРЫ

Балмагамбетова В.М., Саматова Д.Қ., 50
Жаржанова Ш.Н.
ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ЗЕРТТЕУ
ӘДІСТЕРІ: ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Балмагамбетова В.М., Саматова Д.Қ., 54
Төлепбергени Ж.Т.
ҚҰҚЫҚТАНУДАҒЫ ӘДІСТЕМЕЛІК
ТӘСІЛДЕР МЕН ОЛАРДЫҢ ПАРАМЕТРЛЕРІ

Телибекова И.М., Телибеков Б. А. 58
ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ
ЮРИДИЧЕСКИХ КОНСУЛЬТАНТОВ ПО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН

Формат 21х29,7. Печ.л.7,3
Тираж 100 экз.
Отпечатано в РИО Баишев
Университета

Телибекова И.М., Телибеков Б. А.
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ
ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В
СУДЕБНОМ РАЗБИРАТЕЛЬСТВЕ В СУДЕ
ПЕРВОЙ ИНСТАНЦИИ ПО ГРАЖДАНСКО-
ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ И УГОЛОВНО-
ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РОССИЙСКОЙ
ФЕДЕРАЦИИ

61

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ/
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ 14.25.01

А.М. Дүйсенова¹, А.А. Утегенова², Б.С. Кульбаева³, Ш.С. Жанғалиева⁴¹ «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасының

4 курс білім алушысы

¹²³⁴Баишев Университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы**ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ****Аңдатпа**

Бұл мақалада ұлттық тәрбие беру арқылы бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту жолдары қарастырылады. Ұлттық құндылықтар мен дәстүрлерді оқу-тәрбие процесіне енгізу арқылы оқушылардың дүниетанымын кеңейтіп, танымдық белсенділігін арттырудың маңыздылығы атап өтіледі. Мақалада оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуда этнопедагогикалық тәсілдердің тиімділігі, ұлттық ойындар, салт-дәстүрлер, ауыз әдебиеті үлгілерін пайдалану арқылы оқыту тәжірибелері талданады. Зерттеу нәтижелері бастауыш білім беру жүйесінде ұлттық тәрбие негізінде шығармашылық қабілеттерді дамытудың ықпалын көрсетеді.

Түйін сөздер: ұлттық тәрбие, бастауыш сынып, шығармашылық қабілет, этнопедагогика, ұлттық құндылықтар, оқушы тұлғасы, білім беру, дәстүрлі тәрбие.

Қазіргі білім беру жүйесінің басты мақсаты – рухани бай, ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген, шығармашыл тұлға тәрбиелеу. Бұл міндеттің шешімін табуда ұлттық тәрбие мен шығармашылық қабілеттерді дамыту өзара тығыз байланысты. Бастауыш сынып кезеңі баланың дүниетанымы мен тұлғалық қасиеттері қалыптасатын маңызды кезең болғандықтан, бұл бағыттағы жұмыстар жүйелі жүргізілуі тиіс [1].

Ұлттық тәрбие – тарихи-мәдени және рухани құндылықтарға сүйене отырып, тұлғаны жан-жақты қалыптастыруға бағытталған тәрбиенің маңызды түрі. Ол адамның ұлттық сана-сезімін, отансүйгіштік қасиетін дамытумен қатар, эстетикалық және шығармашылық қабілеттерінің артуына септігін тигізеді.

Қазіргі таңда білім беру саласының алдында тұрған негізгі міндет – ұлттық рухани құндылықтарды сақтай отырып, жас ұрпақтың бойында шығармашылық қабілеттерді дамыту. Әсіресе бастауыш сынып кезеңі – баланың ой-өрісі, дүниетанымы, шығармашылық қабілеттері қалыптасатын маңызды уақыт. Осы кезеңде берілген ұлттық тәрбие баланың болашақ тұлға болып қалыптасуына негіз болады. Сондықтан ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелей отырып, олардың шығармашылық әлеуетін ашу – әрбір ұстаздың басты мақсаты.

Бүгінгі білім беру жүйесінің басты мақсаты – ұлттық рухта тәрбиеленген, жан-жақты дамыған, шығармашыл тұлға қалыптастыру. Әсіресе бастауыш сынып оқушыларына ұлттық тәрбие беру арқылы олардың шығармашылық қабілеттерін дамыту – маңызды педагогикалық мәселе. Себебі, бұл кезеңде бала тұлғасының негізі қаланып, дүниетанымы, ойлау қабілеті мен елге, жерге деген сүйіспеншілігі қалыптасады.

Шығармашылық қабілет – адамның жаңа, тың идеялар тудыру, өзіндік пікір айту, проблемаларды шешу дағдыларының жиынтығы [2]. Бұл қабілеттерді бастауыш сынып кезеңінде дамыту оңтайлы, себебі бұл жаста балалардың ойлау, елестету, қиялдау дағдылары қарқынды дамиды.

Ұлттық мазмұндағы материалдар мен әдістемелер оқушылардың шығармашылық белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Халық ауыз әдебиетіндегі ертегілер, мақал-мәтелдер, жұмбақтар – баланың тіл байлығын дамытумен қатар, оның бейнелі ойлауын жетілдіреді. Ұлттық ойындар – сергектікпен қатар, логикалық және стратегиялық ойлау қабілеттерін дамыту құралы [3].

2023–2024 оқу жылында Ақтөбе қаласындағы №32 жалпы білім беретін орта мектептің 3 "Б" сыныбында "Ұлы дала дәстүрі" атты шығармашылық жоба іске асырылды. Жобаның мақсаты – оқушылардың ұлттық мәдениетке қызығушылығын ояту және шығармашылық қабілеттерін дамыту болды.

Жобада орындалған тапсырмалар:

- Халық ертегілерін сахналау;
- Ұлттық ою-өрнекпен сурет салу;
- "Менің ауылым" тақырыбында эссе жазу;
- Мақал-мәтелдер көрмесі;
- Ұлттық ойындар апталығы (асық ату, қыз қуу, арқан тарту).

Нәтижесінде, оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы артты, шығармашылық тапсырмаларға белсенді қатысып, өз ойын еркін жеткізе алатын деңгейге жетті [4].

Ұлттық тәрбие – халықтың рухани байлығын, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тілін, дінін, мәдениетін жас ұрпақтың бойына сіңіру. Бастауыш сынып кезеңінде бұл ұғым баланың сана-сезімін, мінезін, дүниетанымын қалыптастырушы күш ретінде көрінеді.

Шығармашылық – оқушының өзіндік ойлауына, жаңа идеяларды тудыруға және оларды іске асыруына бағытталған қабілет. Баланың шығармашылық қабілеті генетикалық, әлеуметтік және педагогикалық факторлар арқылы қалыптасады.

Мұғалім – ұлттық тәрбие мен шығармашылықты ұштастыра отырып оқушы тұлғасын қалыптастырушы негізгі тұлға. Мұғалімнің этнопедагогикалық білімі, әдістемелік шеберлігі оқыту сапасына тікелей әсер етеді [5]. Оқу үдерісінде ойын технологиялары, жобалық әдіс, сын тұрғысынан ойлау стратегиялары тиімді қолданылуда.

Ұлттық тәрбие беру арқылы шығармашылық қабілеттерді дамыту – заманауи білім беру жүйесінің маңызды стратегиялық бағыты. Бұл тәсіл оқушыны тек біліммен қаруландырып қана қоймай, оның рухани-мәдени болмысын, ұлттық болмысын қалыптастыруға ықпал етеді [6]. Осыған орай, бастауыш білім беру мазмұнына ұлттық құндылықтарды енгізу мен шығармашылықты дамытатын әдістемелерді кеңінен қолдану өзекті мәселе болып қала бермек.

Ұлттық тәрбие мен шығармашылықты сабақтастыра отырып келесі әдістерді қолдануға болады:

Халық ауыз әдебиетін пайдалану: Ертегілер, жұмбақтар, жаңылтпаштар арқылы оқушының ойлауын, тіл байлығын дамыту;

Ұлттық өнерге баулу: Домбыра үйрету, ұлттық би, ұлттық ою-өрнектер салу – баланың эстетикалық және шығармашылық қабілеттерін дамытады;

Жобалық жұмыс: «Менің отбасымның дәстүрі», «Менің туған өлкем» сияқты тақырыптарда шағын жоба дайындау;

Шығармашылық тапсырмалар: Мақал-мәтелдер бойынша әңгіме құрау, ертегіні өз қиялымен жалғастыру;

Ұлттық мерекелерге қатыстыру: Наурыз, Тәуелсіздік күні сынды шараларда белсенділік таныту арқылы сахнада өзін көрсетуге мүмкіндік жасау.

Сонымен қатар, Бастауыш сынып мұғалімі – баланың алғашқы тәрбиешісі әрі шығармашылық қабілетін бағыттаушы тұлға. Мұғалім ұлттық мазмұндағы материалдарды дұрыс таңдап, оқушының жас ерекшелігіне сай тапсырмалар берсе, баланың шығармашылығын аша алады. Сонымен қатар ата-анамен тығыз байланыста болып, отбасылық тәрбиеге де көңіл бөлінуі тиіс.

Ұлттық тәрбие мен шығармашылық қабілетті дамыту – бір-бірімен тығыз байланысты ұғымдар. Бастауыш сыныпта ұлттық құндылықтарды меңгерген, өз ойын еркін жеткізе

алатын, жаңаша ойлайтын шәкірт тәрбиелеу – бүгінгі қоғамның басты талабы. Осы мақсатта ұстаздар ұлттық рухты сіңіре отырып, шығармашыл, білімді, жан-жақты дамыған тұлға қалыптастыруда аянбай еңбек етуі қажет.

Қазіргі таңда білім беру саласының алдында тұрған негізгі міндет – ұлттық рухани құндылықтарды сақтай отырып, жас ұрпақтың бойында шығармашылық қабілеттерді дамыту. Әсіресе бастауыш сынып кезеңі – баланың ой-өрісі, дүниетанымы, шығармашылық қабілеттері қалыптасатын маңызды уақыт. Осы кезеңде берілген ұлттық тәрбие баланың болашақ тұлға болып қалыптасуына негіз болады. Сондықтан ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелей отырып, олардың шығармашылық әлеуетін ашу – әрбір ұстаздың басты мақсаты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. Алматы: Білім, 2003. – 279 б. https://elib.kstu.kz/lib/document/IBIS/DA17A50C-44E7-417F-B183-FDCCD6BCDBDC/?utm_source=chatgpt.com
2. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. Алматы: Санат, 2001. – 320 б. https://kazneb.kz/la/catalogue/view/1172333?utm_source=chatgpt.com
3. Қожахметова К.Ж. Этнопедагогика. Алматы: Қарасай, 2012. – 131 б.
4. Қалиұлы С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. Алматы: Білім, 2003. – 280 б.
5. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М.: ИНТОР, 1996. – 320 б

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ СРЕДСТВАМИ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются пути развития творческих способностей учащихся начальной школы средствами народного образования. Подчеркивается важность расширения мировоззрения учащихся и повышения их познавательной активности путем включения в образовательный процесс национальных ценностей и традиций. В статье анализируется эффективность этнопедагогических подходов в развитии творческого потенциала учащихся, педагогических приемов с использованием национальных игр, традиций, устного творчества. Результаты исследования демонстрируют влияние развития творческих способностей на основе национального образования в системе начального образования.

Ключевые слова: национальное воспитание, начальная школа, творческие способности, этнопедагогика, национальные ценности, личность ученика, образование, традиционное воспитание.

DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY MEANS OF PUBLIC EDUCATION

Abstract

The article discusses the ways of developing the creative abilities of primary school students by means of public education. The importance of expanding the worldview of students and increasing their cognitive activity by including national values and traditions in the educational process is emphasized. The article analyzes the effectiveness of ethnopedagogical approaches in developing the creative potential of students, pedagogical techniques using national games, traditions, and oral creativity. The results of the study demonstrate the influence of the development of creative abilities based on national education in the primary education system.

Key words: national education, primary school, creative abilities, ethnopedagogy, national values, student personality, education, traditional education.

МРНТИ 16.01.11

А. С. Измагамбетова¹, Ж. О.Тектігүл²¹«Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының 2 – курс магистранты²ф. э. д. профессор¹Баишев Университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасыaidanamirkhan@icloud.com**ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ НЕОЛОГИЗМДЕР****Аңдатпа**

Бұл мақалада қазақ тіліндегі неологизмдердің пайда болу себептері, даму кезеңдері және қазіргі қолданыс ерекшеліктері қарастырылады. Неологизмдердің тілдегі қызметі мен олардың қоғамдық өзгерістерге сай жаңарып отыруы – зерттеудің өзекті нысаны ретінде талданады. Сондай-ақ, мақаланың негізгі бөлігінде тәуелсіздік кезеңінен кейін қалыптасқан жаңа сөздерге шолу жасалып, шет тілдік терминдерге балама табу тәжірибесі қарастырылады. Зерттеу барысында неологизмдердің әлеуметтік, саяси, мәдени және технологиялық салаларға байланысты жіктелуі көрсетіліп, олардың қазақ тілінің дамуына ықпалы баяндалады. Мақала қазақ тілінің лексикалық қорын байытудағы неологизмдердің маңызын ашуға бағытталған.

Тірек сөздер: неологизм, жаңа сөздер, терминология, тілдік жаңару, цифрлық кеңістік.

Қазақ тілі – заман талабына сай үнемі өзгеріп, дамып отыратын тірі организм іспетті. Әлемдегі ғылыми-техникалық, әлеуметтік, саяси өзгерістер тілге де тікелей әсер етеді. Соның бір көрінісі – неологизмдердің пайда болуы. Қазіргі таңда, әсіресе, цифрлық технологиялар мен жаһандану үрдісі тілде жаңа сөздердің пайда болуына себепкер болып отыр. Бұл мақалада қазақ тіліндегі қазіргі неологизмдердің жасалу жолдары мен түрлеріне назар аударылады[1].

1. Неологизм ұғымы және оның тілдегі орны

Неологизм – тілде бұрын болмаған, жаңа ұғымдарды білдіретін сөздер. Олар қоғамда жаңа құбылыстар мен түсініктер пайда болғанда қалыптасады. Мысалы, «смартфон», «инфлюенсер», «чатбот», «онлайн», «фейк» т.б.

Неологизмдер – қоғам дамуы мен жаңашылдықтың тікелей тілдік көрінісі. Олар белгілі бір кезеңде тілдік жүйеге енеді және жаңа ұғымдар мен заттарды атау қажеттілігінде туындайды. Тіл – қоғаммен бірге өзгеріп, дамып, жаңарып отыратын тірі жүйе, ал неологизмдер – осы дамудың дәлелі. Тілде бұрын болмаған, жаңа мағынадағы сөздер мен қолданыстар пайда болып, олар арқылы қоғамдағы әлеуметтік, мәдени, технологиялық, саяси өзгерістер көрініс табады [2].

2. Қазіргі неологизмдердің шығу көздері

Қазіргі қазақ тіліндегі неологизмдердің негізгі шығу көздері мыналар:

- Кіріме сөздер: басқа тілдерден, әсіресе ағылшын тілінен енген сөздер (мысалы: блогер, стриминг, гаджет);

- Тілдік ішкі ресурстар арқылы жасалған сөздер: төл сөздерден жаңа мағына туындауы немесе сөзжасам арқылы (мысалы: баламалау, заманауиландыру, сөндіру тетігі);

- Қысқартулар мен аббревиатуралар: мысалы, ЖОО (жоғары оқу орны), СӨС (салауатты өмір салты).

1. Мемлекеттік тілдің дамуына байланысты неологизмдер

- Егемен ел ретіндегі жаңа мемлекеттік ұғымдар мен құрылымдар атаулары қалыптасты.

- Мысалы: Мәжіліс, Сенат, Елтаңба, Әнұран, Тәуелсіздік, Ұлттық құндылық, Мемлекеттік рәміздер.

2. Ақпараттық технологиялар мен цифрландыру саласына байланысты неологизмдер

- Ғаламтор, әлеуметтік желілер, IT саласының дамуына сай көптеген терминдер қазақ тіліне аударылып немесе бейімделіп енуде.

- Мысалы: Ғаламтор, ұялы байланыс, дербес компьютер, жүктеу (download), бұлттық

сақтау (cloud storage), құпиясөз (password).3. Экономика және бизнес саласындағы неологизмдер

- Нарықтық экономиканың енуімен жаңа қаржылық, басқарушылық терминдер пайда болды.

- Мысалы: Инвестиция, кәсіпкер, нарық, табыс, салық төлеуші, маркетинг, менеджмент.

4. Мәдениет және қоғамдағы жаңаша ұғымдар

- Қоғамдағы жаңаша өмір сүру салтына байланысты сөздер пайда болды.

- Мысалы: Жастар саясаты, гендерлік теңдік, волонтер, блогер, онлайн оқу, қашықтан жұмыс.

5. Шет тілінен енген және бейімделген жаңа сөздер

- Көптеген ағылшын және басқа тілдерден енген терминдер бейімделіп не баламаланып қолданылуда.

- Мысалы: Стартап, лайктау, сторилер, хештег, контент, фрилансер[3].

3. Неологизмдердің түрлері мен қолданылу аясы

Неологизмдерді төмендегі түрлерге бөлуге болады:

- Ғылыми-техникалық: цифрландыру, деректер базасы, жасанды интеллект;

- Әлеуметтік-саяси: волонтер, митинг, ковид-төлкұжат;

- Күнделікті-тұрмыстық: тапсырыс беру, жеткізу қызметі, QR-код.

Олардың көпшілігі медиатекст, интернет кеңістігі және әлеуметтік желілер арқылы таралып, жаппай қолданысқа енуде [4].

4. Қазақ тіліндегі баламалар мәселесі

Неологизмдердің қазақша баламаларын жасау – тіл саясатындағы маңызды міндеттердің бірі. «Messenger» сөзінің орнына – «жеделхат», «QR-код» – «жылдам жауап коды» сияқты ұсыныстар бар. Алайда мұндай баламалардың өміршендігі мен қолдану деңгейі әрқалай.

Қазақ тілінде шет тілдерінен енген неологизмдерге балама табу — мемлекеттік тілдің дамуына, терминологиялық қордың ұлттық негізде жаңаруына ықпал ететін маңызды бағыт. Қазіргі таңда көптеген жаңа ұғымдарға қазақша баламалар жасалып, қолданылып жүр.

Төменде кеңінен қолданылатын кейбір шет тілдік неологизмдер мен олардың қазақ тіліндегі баламаларын ұсынамын: [5]

Ақпараттық технологиялар және интернет саласы

Шет тілдік сөз	Қазақша балама
Internet -	Ғаламтор
Website -	Веб-сайт / Торап
Download -	Жүктеу
Upload -	Жүктеп салу
Password -	Құпиясөз
Username -	Пайдаланушы аты
Email -	Электрондық пошта
Browser -	Шолғыш
Screenshot -	Скриншот / Түсірме
Online -	Онлайн / Желідегі
Offline -	Офлайн / Желіден тыс

Экономика және бизнес

Шет тілдік сөз	Қазақша балама
Business -	Кәсіп / Іс
Marketing -	Нарықтандыру
Manager -	Басқарушы
Investor -	Инвестор / Салушы
Budget -	Бюджет / Қаржы жоспары
Finance -	Қаржы
Taxpayer -	Салық төлеуші

Startup -	Стартап / Жаңа жоба
Әлеуметтік желі және медиамәдениет	
Шет тілдік сөз	Қазақша балама
Like (button) -	Ұнату / Лайктау
Share -	Бөлісу
Comment -	Пікір
Blogger -	Блог жүргізуші / Блогер
Hashtag -	Хештег / Таңбеша
Content -	Мазмұн
Story (Instagram) -	Стори / Әңгіме
Repost -	Қайта жариялау

Әлеуметтік және саяси сала	
Шет тілдік сөз	Қазақша балама
Volunteer -	Ерікті
Gender -	Гендер / Жыныс
Democracy -	Демократия
Policy -	Саясат
Strategy -	Стратегия / Жоспар

Қазіргі қазақ тіліндегі неологизмдер – тіл дамуының табиғи көрсеткіші. Олар жаңа ұғымдар мен технологиялар тілімізде бейнеленуінің куәсі. Қазақ тілінің икемділігі мен бейімделу қабілеті жаңа сөздерді қабылдауға мүмкіндік береді. Дегенмен, олардың сауатты қолданысы мен ұлттық тілдік нормаларға сай болуы — маңызды мәселе болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сатыбалдыева Ж. Б. Жастар тіліндегі жаңа сөздер: пайда болу себептері мен аударудағы қиындықтар // Қазақстандағы лингвистикалық зерттеулер. – 2021.
2. Молдабекова Р. С. Қазақ тіліне енген ағылшын тіліндегі жаңа терминдер: аударма тәжірибесі // Тілдік инновациялар. – 2018.
3. Мирзаева Г. М. Жастардың коммуникациясындағы жаңа трендтер: проблемалар мен шешімдер // Тіл және мәдениет. – 2019.
4. Насиров А. Р. Жастар тіліндегі сленг: сипаттамасы мен қолдану ерекшеліктері // Журналистика және тіл зерттеулері. – 2022.
5. Ажжол Р. Т. Тіл мен қоғам: Жастар жаргоны мен әлеуметтік медианың ықпалы. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2020.

НЕОЛОГИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются причины появления неологизмов в казахском языке, этапы их развития и особенности современного употребления. Неологизмы анализируются как актуальное языковое явление, отражающее общественные изменения. В основной части статьи даётся обзор новых слов, появившихся в постсоветский период, а также обсуждается практика подбора казахских эквивалентов к заимствованным терминам. Исследование включает классификацию неологизмов по социальным, политическим, культурным и технологическим сферам и подчёркивает их роль в обогащении казахского лексикона.

Ключевые слова: неологизм, новые слова, терминология, языковое обновление, цифровое пространство.

NEOLOGISMS IN MODERN KAZAKH LANGUAGE

Abstract

This article explores the emergence of neologisms in the Kazakh language, their historical development stages, and current usage characteristics. Neologisms are analyzed as a relevant linguistic phenomenon reflecting societal transformations. The main part of the article reviews new words that have appeared in the post-independence era and discusses the practice of finding Kazakh equivalents for borrowed foreign terms. The study classifies neologisms according to social, political, cultural, and technological domains, highlighting their role in enriching the Kazakh vocabulary.

Keywords: neologism, new words, terminology, language update, digital space.

МРНТИ 14.25.09

А.Қ. Миымова¹, М.К. Амангазиева², Ж.К. Жубантаева³

¹*М01711 Қазақ тілі мен әдебиеті (Лингвист-зерттеуші) білім беру бағдарламасының*

ҚТМӘ-м-линг-223-1 тобының 2-курс магистранты

²*ғылыми кеңесші, ф.ғ.к., доцент*

³*магистр, аға оқытушы*

¹²³*Баишев Университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы*

mimova1906@gmail.com

5-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІ МӘДЕНИЕТІНІҢ ДЕҢГЕЙІН ТЕКСЕРУГЕ АРНАЛҒАН САУАЛНАМА НӘТИЖЕЛЕРІН ТАЛДАУ СИПАТЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада жалпы орта білім беру мектебінің 5-сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениетін айқындау мақсатында жүргізілген сауалнама нәтижелері талданады. Оқушылардың коммуникативті мәдениетін айқындап саралаудағы сауалнаманың қолданыстық аясы мен қызметтік өрісіне мән беріледі. Оқушылардың тұлғалық дамуындағы коммуникативті мәдениеттің ролі мен қызметі сипатталады.

Кілт сөздер: коммуникативті мәдениет, сауалнама, тұлғалық даму, білім беру жүйесі, педагогикалық үрдіс, оқушы, мұғалім, т.б.

XXI ғасыр – ақпараттық ғасырдағы білім беру жүйесі бүгінгі заманауи оқушылардан заманға сай құзіреттіліктерді талап етеді. Соның ішінде коммуникативті мәдениетті меңгеру маңызды құзіреттілікке айналып отыр. Дайын ақпараттарды игеріп, тілдік сөйлесімнен түрлі гаджеттер арқылы әлеуметтік желілер алаңында хабарлама алмасуды жөн көретін заманауи оқушылардың коммуникацияға еркін түсіп қана қоймай, қарым-қатынас мәдениеті негіздерін білуі және іске асыруы қажетті үдеріс болып табылады [1, 20 б.]. Әдебиет сабағында оқушылардың коммуникативті мәдениетін қалыптастыру, дамыту әдіс-тәсілдерін білгенмен, әр педагог ең алдымен сыныптың қарым-қатынас мәдениетінің деңгейін анықтап алуы тиіс. Сол себепті орта мектеп оқушыларының коммуникативті мәдениетінің деңгейін тексеру мақсатында зерттеу әдістерінің бірі – сауалнама әдісін пайдалануды жөн көрдік.

Сауалнама әдісі – респонденттердің ой-пікірін, мәселеге қатысты көзқарасын, білім деңгейін анықтаудың ең тиімді тәсілі саналады. Сонымен қоса бүгінгі таңда сауалнама жүргізудің оңтайлы, цифрланған түрлері пайда болып, зерттеу жүргізу көп жеңілдей түсті. Диссертация жұмысында сауалнама Google Forms бағдарламасы арқылы жүргізіліп, оқушылардан тиісті жауаптары алынды.

«Орта мектеп оқушыларының коммуникативті мәдениетінің деңгейі қандай?» тақырыбында жүргізілген сауалнамаға барлығы 70 респондент қатысты. Бұл респонденттер 5 сынып аралығынан таңдалынып алынды. Сауалнама 12 сұрақтан тұрып, оқушыларға сабақ барысында онлайн түрде Google Forms бағдарламасының сілтемесі арқылы жіберілді. Бұл

қазіргі цифрлық бағдарламаларды қолдау және оқушылар үшін әрі жақын әрі тиімді әдіс ретінде ұсынылған еді.

Коммуникативті мәдениет деңгейін анықтауға арналған сауалнама жұмысында респонденттерге мынадай сауалдар қойылды:

1. «Коммуникативті мәдениет» немесе «Қарым-қатынас мәдениеті» дегенді қалай түсінесің?
2. Сен өз сыныптастарыңмен қандай қарым-қатынастасың?
3. Мұғаліміңнен дұрыс түсінбеген мәліметтерді сұраудан қиыншылықтар болмай ма?
4. Тілдік жағынан сыныптастарыңмен және мұғаліміңмен көбірек байланыс орнатуға, өз ойыңды айтып, көбірек пікірінді білдіруіңе мүмкіндік беретін қай сабақ?
5. Мұғаліммен қарым-қатынас жасау барысында сен үшін қиындықтар туындай ма?
6. Сыныптастарыңмен сабақтан тыс сөйлескен кезде қандай тілдік құралдарды қолданасың?
7. Әдебиет сабақтары сенің тілдік мүмкіндіктеріңді дамытып, қарым-қатынастағы мәдениетіңді көтеруге септігін тигізе ме?
8. Саған айналанда қоршаған адамдармен қандай деңгейде сөйлескен ұнайды?
9. «Тілдік нормалар» дегеніміз не?
10. Мұғаліммен, сыныптастарыңмен арадағы қарым-қатынас барысында коммуникативті мәдениетті сақтау қаншалықты маңызды деп ойлайсың?
11. «Коммуникативті мәдениет» дегеніміз тек дұрыс, сауатты, көркем сөйлеумен шектеле ме?
12. Коммуникативті мәдениетті дамыту үшін өз бетіңмен қандай жұмыстар жүргізе аласың?

Бұл сауалдар респонденттердің тілдік мүмкіндіктерін анықтауға, қарым-қатынас мәдениетін сақтау, дамыту деңгейін білуге бағытталды. Сұрақтардың жауаптарына талдау жасау арқылы оқушылардың коммуникативті құзіреттіліктері мен мәдениетінің деңгейі ғана емес, коммуникация кезіндегі қиыншылықтары, тілдік қарым-қатынас кезіндегі қажеттіліктері мен талаптары анықталды.

Алғашқы сауал – «Коммуникативті мәдениет» немесе «Қарым-қатынас мәдениеті» дегенді қалай түсінесің?» сұрағы ашық сұрақ ретінде қойылып, оқушылар мынадай жауаптар берді:

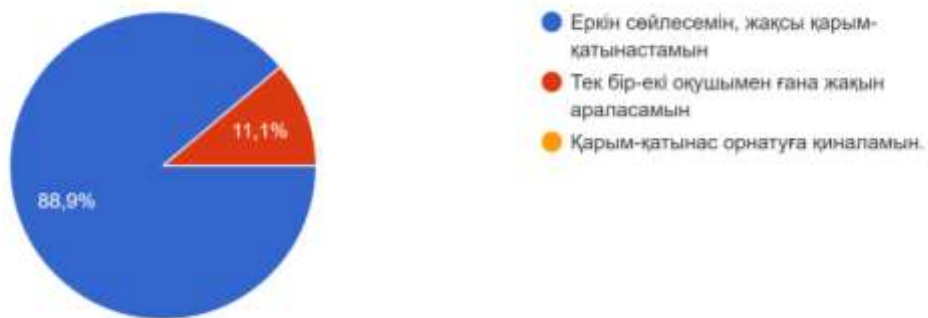
- Тату болу керек
- Жақсы түсінемын
- Адаммен жақсы түсіну
- Әдеп. Нормалары
- Бір біріне дұрыс сөйлеу, сыйлау, жаман сөз айтпау
- Ол адаммен жақын араласу деп түсінем
- Мәдениетті сөйлеу
- Адамдардың бір-бірімен өзара әрекеттесуін, ақпарат алмасуын және эмоциялық байланыс орнатуын дұрыс әрі мәдениетті түрде жүзеге асыруды білдіретін ұғым
- Қарым қатынас мәдениеті деген ол адам өмірінде болып жатырған адамдардың бір біріне деген мейірімділігі жақсылыға деп ойлаймын
- Адаммен сөйлесу
- Сыпайы, сауатты және тиімді сөйлесу өнері.
- Адамның мәдениетті болып сөйлегені
- Дұрыс сөйлесе алам
- Бір бірінің жекесіне қатты өтпеу
- Дұрыс сөйлесу

Оқушылардың жауаптарына қарап, көпшілігінің қарым-қатынас мәдениеті туралы алғашқы түсінігі бары байқалды: көпшілігі «дұрыс сөйлесе білу» деп жауап берген. Алайда оқушыларда коммуникативті мәдениет туралы білім әлі толық қалыптаспағаны анықталды. Өйткені, толық емес жауаптар, орфографиялық жағынан қате сөйлемдер, қайталама

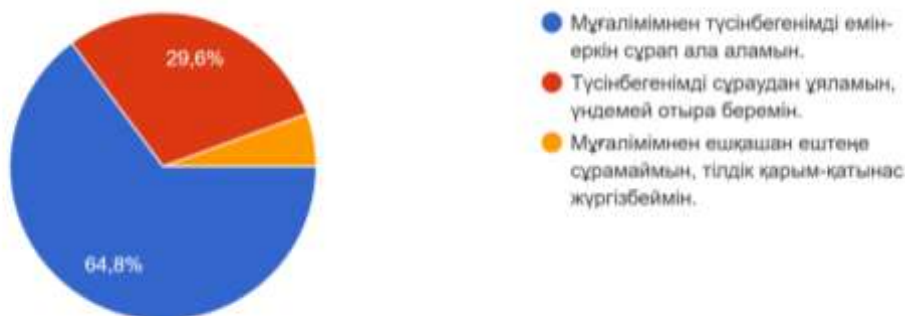
бірсарынды жауаптар көптеп кездесті. Демек, коммуникативті мәдениетті дамытпас бұрын алдымен білім алушылардың санасында дұрыс түсінік қалыптастырып, «коммуникативті мәдениет» деген ұғымның тек дұрыс сөйлеуді емес, сауатты, көркем әрі мазмұнды сөйлеуді де, әңгімелесушісін тыңдай біліп, оның көзқарасына құрмет танытуды да, қандай да бір әлеуметтік желі арқылы хат алмасу барысында әдептілікті сақтаумен қатар сауатты, орфографиялық нормаларға сай жаза білуді де білдіретінін түсіндіру қажет.

Екінші сауал – «Сен өз сыныптастарыңмен қандай қарым-қатынастасың?» сұрағына оқушылар үшін жауап нұсқалары ұсынылған еді. Бұл сұрақ оқушылардың жалпы сыныптастарымен арадағы қарым-қатынасы деңгейін тексеру үшін қойылды. Өйткені, оқушының коммуникативті мәдениетін дамыту үшін олардың қарым-қатынас барысындағы позициясын біліп, ескеру аса маңызды. Оқушылардың психологиялық жай-күйлеріне, мінез-құлқына мән бере отырып таңдалған коммуникативті мәдениетті дамыту тәсілдері нәтижелі қызмет атқарады деп сеніммен айтуға болады.

Бұл сұраққа оқушылардың 88,9%-ы «еркін сөйлесе алатынын» айтса, 11,1%-і «тек бір-екі оқушымен ғана жақын араласатынын айтқан». Қарым-қатынас орнатуға қиналатын оқушылардың жоқтығы байқалды. Демек, ұстаз аз пайыз мөлшеріндегі, сыныптастарының барлығымен бірдей қарым-қатынас орнатпайтын оқушылармен көбірек жұмыс жасап, олардың бойындағы коммуникативті қиыншылықтарды жою бағытында жұмыстануы тиіс.

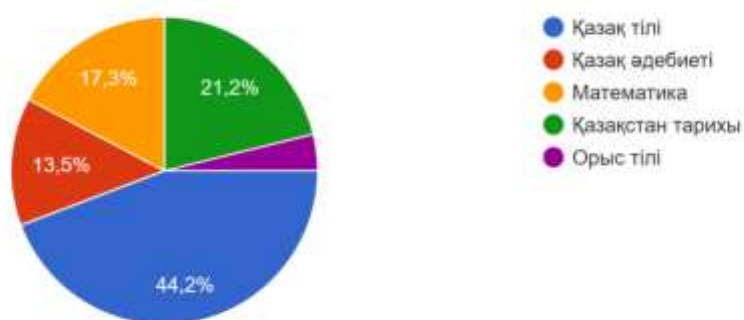

«Мұғалімнен дұрыс түсінбеген мәліметтерді сұраудан қиыншылықтар болмай ма?» сұрағы оқушылардың мұғалімімен қарым-қатынасы деңгейін білуге анықталған еді. Сабақ барысындағы мұғалім мен оқушының арасындағы сенімге, ынтымақтастыққа негізделген коммуникация оқу үрдісінің де сәтті, нәтижелі болуының кепілі саналады. Бұл сұраққа оқушылардың 64,8%-ы «ұстазымнан түсінбегенімді еркін сұрап ала аламын» деп жауап берсе, 29,6% оқушылар «түсінбегенімді сұраудан ұяламын, үндемей отыра беремін» деп, ал 5,6%-ы «мұғалімнен ешқашан ештеңе сұрамаймын, тілдік қарым-қатынас жүргізбеймін» деп жауап берген. Әр оқушының бойында тұлғалық ерекшеліктерінің болуы заңды болғанымен, коммуникативті мәдениетті қалыптастыру барысында осы ерекшеліктерді ескеріп, тілдік қатынас барысындағы қиыншылықтарды жоюға күш салу керек. Мұғалім – оқушының оқудағы жетекшісі, бағыттаушысы болғандықтан, оқушылардың барлығы бірдей мұғаліміне сенім артып, сабақ барысында туындаған мәселелерін шешуде жүгіне білуі маңызды. Осы себептен қойылған сұрақтың жауабы түсінбегенін сұраудан ұялатын және мұғаліммен мүлдем тілдік қарым-қатынасқа түспейтін оқушылардың коммуникативті мәдениетін қалыптастыру ерекшеліктерін ескеру қажеттілігін көрсетеді:

«Тілдік жағынан сыныптастарыңмен және мұғаліміңмен көбірек байланыс орнатуға, өз ойыңды айтып, көбірек пікіріңді білдіруіңе мүмкіндік беретін қай сабақ?» деген сауал орта мектеп білім алушыларының пәнді қабылдау, соның ішінде әдебиет пәніне деген коммуникативті қарым-қатынас тұрғысынан баға беру дәрежесін байқауға бағытталды:

Оқушыларға бұл сұрақтың жауабы ретінде мектептегі негізгі пәндер тізбегі ұсынылған еді. Бұл пәндер қатарына қазақ тілі, қазақ әдебиеті, математика, қазақстан тарихы және орыс тілі аталды. Зерттеу жұмысымыздың тақырыбына сәйкес, қазақ әдебиеті пәнінен коммуникативті мәдениетті қалыптастыру мәселесі негізге алынғандықтан, оқушылардың пікірі бойынша оқушылардың тілдік құзіреттіліктерін көбірек дамытатын пәнді анықтау және оқушылардың жауаптарына сәйкес олқылықтармен жұмыс жасау қажет. Оқушылардың жауаптарына қарап, олардың тілдік құзіреттіліктері қазақ тілі сабағында (44,2%) дамитындығы анықталды. Әрине, бұл орынды көрсеткіш. Десе де, екінші орында (21,2%) қазақстан тарихы, ал үшінші орында (17,3%) математиканың болуы бұл сауалға оқушылардың өз сүйікті пәндері тұрғысынан және көбірек сабақ айту тұрғысынан жауап бергендіктері аңғарылды. Респонденттердің 13,5%-ы қазақ әдебиеті пәнін таңдап, аз мөлшердегі оқушылардың таңдауы әдебиет сабақтарында білім алушылардың тілдік мүмкіндіктерін қалыптастырып, коммуникациялық жағынан дамуына қажетті әрекеттер мен әдіс-тәсілдер жүйесін көбірек жүзеге асыруға деген қажеттілік барын байқатты.

Келесі сауал – «Мұғаліммен қарым-қатынас жасау барысында сен үшін қиындықтар туындай ма?» сұрағына оқушылардың тең жартысы (51,9%) «қиыншылықтардың жоқтығын, ұстазымен еркін қарым-қатынасқа түсе алатынын» айтса, білім алушылардың 33,3%-ы қиындықтар кейде туындайтынын, түсінбегенін сұрауға қысылатынын айтқан. Ал қалған аз пайыздық көрсеткіштегі респонденттер мұғаліммен қарым-қатынас жасау аса қиынға түсетінін, өз бетімен отырғанды ұнататынын айтқан. Демек, бұл жауаптар да оқушыларды тілдік жағынан дамытумен қатар, мұғаліммен арада коммуникациялық еркіндік, сенімге негізделген қарым-қатынастың орнауына көбірек жұмыстану қажеттілігін анықтады.

«Әдебиет сабақтары сенің тілдік мүмкіндіктеріңді дамытып, қарым-қатынастағы мәдениетіңді көтеруге септігін тигізе ме?» сұрағы тікелей оқушылардың әдебиет сабағындағы коммуникативті мәдениетті дамытуға бағытталған іс-әрекеттер мен үрдістерге деген көзқарасын білуге бағытталды. Бұл сұраққа респонденттердің 63,5%-ы әдебиет сабақтарында қарым-қатынас мәдениетін игеретіндігін, ал 30,8%-ы әдебиет сабағының өздерінің коммуникативті мәдениетін көтеруге орташа деңгейде ғана көмектесетінін айтса, қалған 5,8%-ы өздерінің қарым-қатынас мәдениетін көтеруде өзге құралдарға жүгінетіндігін айтқан. Бұл көрсеткіш те балалардың жалпылама әдебиетке деген сүйіспеншілігі мен қызығушылығының бар/жоғына байланысты туындауы мүмкін болғанымен, білім алушылардың жауаптарына қарап, әдебиет сабақтарындағы коммуникативті мәдениетті қалыптастыру шаралары мен әдіс-тәсілдерін жетілдіріп, күнделікті әр сабаққа осы үрдісті енгізіп отырудың қажеттілігін анықтауға болады.

Ақпараттық ғасыр оқушыларының «Коммуникативті мәдениет» дегеніміз тек дұрыс, сауатты, көркем сөйлеумен шектеле ме?» деген сұраққа жауаптары бүгінгі замандағы жалпы «мәдениет» ұғымына деген қазіргі ұрпақтың қарым-қатынасының деңгейін көрсетті [2, 12 б.]. Өйткені, оқушылардың көпшілігі (54,7%) адам дұрыс, сауатты сөйлей алса, оны барынша коммуникативті жағынан мәдениетті адам деп санауға болады деп есептейді екен. Ал 41,5% көрсеткішіндегі оқушылар коммуникативті мәдениеттің тек дұрыс сөйлеумен шектелмейтіндігін, адамның жүріс-тұрысы, эмоциясы барлығы қалыпты болуы керектігін түсінеді. Бұл көрсеткіш оқушылардың коммуникативті мәдениет туралы түсінігін дұрыс қалыптастыру қажеттілігін көрсетеді. Қарым-қатынас мәдениетінің тек дұрыс, көркем сөйлеумен шектелмейтіндігін, адамның жүріс-тұрысы, эмоциялары, сонымен қатар әңгімелесушіні тыңдай білу, көзқарасына құрмет таныту секілді қарапайым қағидалар да коммуникативті мәдениеттің құрамдас бөліктері екендігін түсінген кезде ғана оқушылардың бұл дағдысы нәтижелі, жүйелі қалыптасып, дами алмақ.

Орта мектеп оқушыларының бастапқы коммуникативті деңгейін бағамдап, қарым-қатынас мәдениеті туралы алғашқы түсініктерін тексеруге арналған сауалнама әдебиет сабақтарында қандай бағытта, қандай тәсілдермен жұмыс жасау керектігін көрсетті. Бұл зерттеу әдісі оқушылардың қарым-қатынастағы нақты қажеттіліктері мен талаптарын, олқылықтарын ескеру үшін аса қажет болып табылады. Кез келген әдебиет пәнінің мұғалімі өз сабақтарында коммуникативті мәдениетті қалыптастыруға бағытталған әрекеттерді қолданбас бұрын осындай зерттеу жүргізіп алу арқылы қандай қадамдармен әрекет етуі керектігін түсінетін болады. Өйткені, сыныптастарымен әлеуметтік желілерде байланыс орнатқанды дұрыс көретін қазіргі заман оқушыларының қарым-қатынас мәдениетін сақтауға деген қажеттілігі де, сұранысы да өзгеше. Сондықтан да әр оқушының жас ерекшелігін, болмысын, мінез-құлқын, білім деңгейін, қасиет-қабілеттерін ескере отырып, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру үрдісі дұрыс жүрері сөзсіз.

Әдебиеттер:

- 1 Сапарова Ю.А., Қарамолдаева Д.О. Коммуникативті мәдениет негіздері. – Шымкент: «М.Әуезов университеті» баспасы, 2015. – 150 б.
- 2 Кравченко Е.В. Развитие коммуникативной культуры учащихся в условиях гуманизации образования. Автореферат канд.дисс.на соиск. канд. пед.наук. – Москва, 2004. – С. 30

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ АНКЕТИРОВАНИЯ, ПРОВЕДЕННОГО С ЦЕЛЮ ПРОВЕРКИ УРОВНЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ 5 КЛАССА

Аннотация

В данной статье анализируются результаты анкетирования, проведенного с целью определения коммуникативной культуры учащихся 5 класса общеобразовательной школы. Особое внимание уделяется прикладному характеру и функциональной направленности анкеты, используемой для анализа коммуникативной культуры школьников. Описываются роль и функции коммуникативной культуры в личностном развитии учащихся.

Ключевые слова: коммуникативная культура, анкетирование, личностное развитие, система образования, педагогический процесс, ученик, учитель и др.

AN ANALYSIS OF THE RESULTS OF A SURVEY AIMED AT ASSESSING THE LEVEL OF COMMUNICATIVE CULTURE AMONG 5TH-GRADE STUDENTS

Annotation

This article analyzes the results of a survey conducted to determine the communicative culture of 5th-grade students in a general education school. The focus is placed on the practical application and functional scope of the questionnaire used to assess students' communicative culture. The role and functions of communicative culture in the personal development of students are described.

Keywords: communicative culture, questionnaire, personal development, education system, pedagogical process, student, teacher, etc.

Н.А.Нұрқасым*Баишев университеті, Қазақстан*nurkasymajmagul69@gmail.com**ӘБДІЖӘМІЛ НҮРПЕЙІСОВТІҢ «СОНҒЫ ПАРЫЗ» РОМАНЫНДАҒЫ ҚОҒАМ ЖӘНЕ АДАМ БОЛМЫСЫНЫҢ ҚАҚТЫҒЫСЫ****Аннотация**

Мақала Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Сонғы парыз» романындағы қоғам мен адам болмысы арасындағы қақтығысты зерттейді. Арал теңізінің экологиялық апаты және кеңестік жүйенің әлеуметтік қысымы аясында кейіпкерлердің ішкі және сыртқы күресі талданады. Зерттеу экзистенциализм, феминизм және постколониалдық теорияларға сүйене отырып, Еламан, Бәкизат және Жаңыл сияқты кейіпкерлердің қоғамдық шектеулермен қақтығысын ашады. Мақала романның тарихи-әлеуметтік контекстін, автордың әдеби шеберлігін және шығарманың қазіргі замандағы маңызын бағалайды. Нәтижелер романның экологиялық және әлеуметтік дағдарыстарды философиялық деңгейде зерттейтінін және жеке адамның рухани ізденісін бейнелейтінін көрсетеді.

Кілт сөздер: Сонғы парыз, Арал теңізі, экологиялық апат, қоғамдық қысым, адам болмысы, ішкі қақтығыс, кеңестік жүйе

Кіріспе

Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Сонғы парыз» романы – қазақ әдебиетіндегі ерекше орын алатын, XX ғасырдағы қазақ қоғамының әлеуметтік, экологиялық және рухани дағдарыстарын терең зерттейтін шығарма. «Қан мен тер» трилогиясының жалғасы ретінде жазылған бұл роман Арал теңізінің экологиялық трагедиясы аясында қоғамдық құрылым мен жеке адам болмысы арасындағы шиеленісті кешенді түрде бейнелейді. Қоғамның сыртқы қысымы мен адамның ішкі ізденістерінің қақтығысы – шығарманың негізгі тақырыптық өзегі. Бұл қақтығыс тек әлеуметтік мәселелермен шектелмей, адам табиғатының экзистенциалды және моральдық өлшемдерін де қозғайды.

Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Сонғы парыз» романы XX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ қоғамының күрделі тарихи-әлеуметтік кезеңін суреттейді. Шығарманың негізгі тақырыптық өзегі – Арал теңізінің экологиялық апаты және оның балықшылар қауымына тигізген әлеуметтік, мәдени және рухани салдары. Бұл трагедия тек табиғи ортаның жойылуымен шектелмей, қазақ халқының дәстүрлі өмір салтына, экономикалық тұрақтылығына және рухани болмысына терең соққы болды. Роман осы дағдарыстың қоғамдық құрылым мен жеке адам арасындағы қақтығысты қалай күшейткенін кешенді түрде зерттейді. Тарихи-әлеуметтік контекстті талдау үшін Арал трагедиясының себептерін, кеңестік жүйенің рөлін және қоғамдық қысымның кейіпкерлердің тағдырына әсерін бөлек қарастыру қажет.

Арал теңізінің тартылуы XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап кеңестік экономикалық саясаттың тікелей нәтижесі болды. Орталық Азияны «мақта алқабына» айналдыру мақсатындағы ирригациялық жобалар, әсіресе Әмудария мен Сырдария өзендерінің суын мақта егістігіне бағыттау, Аралдың су деңгейін күрт төмендетті. Экокритикалық теория тұрғысынан бұл процесс табиғат пен адам арасындағы үйлесімнің бұзылуын ғана емес, сонымен қатар жергілікті халықтың өмір сүру ортасына биліктің немқұрайлы қарауын көрсетеді. Аралдың құлдырауы балықшылар қауымының негізгі кәсібін жойып, оларды экономикалық тұрақсыздыққа және әлеуметтік маргинализацияға ұшыратты.

Романда Арал теңізі тек географиялық кеңістік емес, сонымен қатар қазақ мәдениеті мен руханиятының символы ретінде бейнеленеді. Оның жойылуы дәстүрлі өмір салтының,

отбасылық байланыстардың және қауымдастық рухының ыдырауымен параллель жүреді. Әбдіжәміл Нұрпейісов Арал трагедиясын қоғамдық дағдарыстың метафорасы ретінде пайдаланады, ол жеке адамның өз ортасымен және болмысымен байланысын үзеді. Мысалы, балықшылардың жұмыссыз қалуы олардың әлеуметтік мәртебесін ғана емес, өздерін қоғамның бөлшегі ретінде сезіну мүмкіндігін де жоғалтты. Бұл экономикалық және рухани күйзеліс кейіпкерлердің ішкі қақтығыстарын күшейтіп, оларды қоғаммен және өздерімен күреске итермелейді [1].

«Соңғы парыз» романы кеңестік жүйенің қазақ қоғамына тигізген кері әсерін сынға алады. Кеңестік биліктің орталықтандырылған саясаты – коллективизация, индустрияландыру және идеологиялық қысым – қазақтың дәстүрлі өмір салтына қайшы келді. Постколониалдық теория тұрғысынан алғанда, Арал трагедиясы отаршылдық биліктің жергілікті халықтың мәдениеті мен табиғи ресурстарын қанауының көрінісі болып табылады. Кеңестік жүйе қазақ қауымын өз мәдени тамырларынан ажыратып, оларды мемлекеттік экономикалық жоспарларға бағынышты етті. Бұл процесс қоғамдық құрылымды өзгертіп, жеке адамның дәстүрлі құндылықтары мен жаңа әлеуметтік нормалар арасындағы шиеленісті тудырды.

Романда кеңестік идеологияның қысымы кейіпкерлердің өмірінде әртүрлі формада көрініс табады. Мысалы, балықшылардың дәстүрлі кәсібі мемлекеттік жоспарлаудың құрбаны болады, ал олардың орнына енгізілген жаңа экономикалық модельдер (мысалы, мақта өндірісі) жергілікті халықтың мүдделеріне сай келмейді. Бұл қоғамдық өзгерістер кейіпкерлердің өздерін қоғамнан алшақ сезінуіне әкеледі. Сонымен қатар, кеңестік идеология жеке еркіндікті шектейтін коллективистік құндылықтарды насихаттады, бұл жеке адамның өз болмысын іздеуіне кедергі болды. Романда осы қысым кейіпкерлердің ішкі күресі арқылы бейнеленеді, олар дәстүр мен жаңа заман талаптары арасында тепе-теңдік іздейді.

Қоғамдық қысым романның кейіпкерлерінің тағдырында орталық рөл атқарады. Арал теңізінің жойылуы және кеңестік саясаттың салдары кейіпкерлерді экономикалық, әлеуметтік және рухани дағдарысқа ұшыратты. Мысалы, Еламан сияқты кейіпкерлер үшін Арал – тек кәсіп көзі емес, сонымен қатар рухани байланыстың орталығы. Оның құлдырауы Еламанның өмірлік мәнін және қоғамдағы орнын жоғалтуына әкеледі. Бұл экзистенциалды дағдарыс қоғамның жеке адамға таңған шектеулерінің тікелей нәтижесі [2].

Әйел кейіпкерлер, мысалы, Бәкізат, қоғамдық қысымның екіжақты әсерін бастан кешіреді: патриархалдық дәстүрлер мен кеңестік идеологияның талаптары. Бәкізаттың тағдыры қоғамның әйелдерге қоятын күтпеген нормалары мен оның жеке болмысы арасындағы қақтығысты бейнелейді. Феминистік талдау тұрғысынан Бәкізат – әлеуметтік құрылымның құрбаны, оның еркіндігі мен өзін-өзі тануы қоғамдық күтпелермен шектеледі. Оның амалсыздығы романның әлеуметтік сыншылдық қырын күшейтеді, өйткені Нұрпейісов қоғамның жеке адамның әлеуетін тұншықтыратынын ашады.

Жастар, мысалы, Жаңыл, қоғамның рухани құндылықтарды екінші орынға ысырып, материалдық мақсаттарды алға шығаруынан зардап шегеді. Олардың махаббат пен мансап жолындағы ізденістері кеңестік идеологияның жеке еркіндікке қойған шектеулерімен қақтығысады. Бұл қақтығыс қоғамның жеке адамның рухани дамуына кедергі келтіретінін және оларды мәжбүрлі бейімделуге итермелейтінін көрсетеді [3]. Нұрпейісов осы әлеуметтік динамиканы кейіпкерлердің психологиялық портреттері арқылы шебер суреттейді, олардың ішкі күресі қоғамдық қысымның ауыртпалығын ашады.

Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романы кеңестік жүйенің экологиялық және әлеуметтік саясатын сынға алуда маңызды рөл атқарады. Автор Арал трагедиясын биліктің жауапсыздығы мен орталықтандырылған жоспарлаудың салдары ретінде суреттейді. Бұл сын постколониалдық дискурстағы билік пен жергілікті қауым арасындағы теңсіздікті талдауға негіз болады. Роман сонымен қатар экологиялық мәселелердің әлеуметтік және мәдени салдарын зерттейді, бұл оны қазіргі замандағы экокритикалық зерттеулер үшін өзекті етеді.

Қоғамдық қысымның кейіпкерлерге әсері романның әлеуметтік-психологиялық өлшемін күшейтеді. Нұрпейісов қоғамның жеке адамды маргинализациялауын және оның рухани болмысын тұншықтыруын бейнелейді. Бұл процесс Арал теңізінің жойылуымен

символикалық түрде байланысты, ол қазақ қоғамының рухани және мәдени құлдырауын бейнелейді. Автор осы қақтығысты кейіпкерлердің тағдыры арқылы ашады, олардың әрқайсысы қоғамдық құрылымның қысымына өзінше қарсы тұрады.

Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романы қоғам мен адам болмысы арасындағы қақтығысты кейіпкерлердің ішкі және сыртқы күресі арқылы ашады. Романның басты кейіпкерлері – Еламан, Бәкизат, Жаңыл және басқа да образдар – Арал теңізінің экологиялық апаты мен кеңестік жүйенің әлеуметтік қысымы аясында өз болмыстарын сақтауға тырысады. Олардың әрқайсысы қоғамдық құрылымның шектеулеріне және ішкі моральдық, рухани ізденістеріне қарсы тұрады.

Еламан – романның орталық кейіпкері, дәстүрлі қазақ балықшысы, оның өмірі Арал теңізімен тығыз байланысты. Ол қоғамдық өзгерістер мен экологиялық дағдарыстың құрбаны бола отырып, ішкі және сыртқы қақтығыстардың күрделі тоғысын бастан кешіреді. Еламанның сыртқы қақтығысы Аралдың тартылуынан және балықшылық кәсіптің жойылуынан туындайды. Кеңестік экономикалық саясаттың салдары оны күнкөріс көзінен айырып, әлеуметтік маргинализацияға ұшыратады [4]. Бұл қоғамдық қысым оның отбасы мен қауым алдындағы жауапкершілігін орындау қабілетін шектейді, оны амалсыздық пен дәрменсіздік күйіне түсіреді.

Еламанның ішкі қақтығысы экзистенциалды сипатқа ие. Арал теңізі оның рухани болмысының ажырамас бөлігі болып табылады; оның жойылуы Еламанның өмірлік мәнін және өзін-өзі тануын жоғалтуына әкеледі. Экзистенциализм философиясы тұрғысынан Еламанның күресі Жан-Пол Сартрдың «еркіндік және жауапкершілік» ұғымымен сәйкес келеді [5]. Ол қоғам таңған шектеулерге қарамастан, өз болмысына мән беру үшін Аралды сақтауға тырысады. Мысалы, оның теңізбен сырласуы немесе табиғатты қорғауға деген талпынысы – жеке адамның қоғамдық шындыққа қарсы рухани күресі. Бірақ бұл күрес трагедиялық сипатқа ие, өйткені Еламанның күш-жігері қоғамдық және экологиялық дағдарыстың ауқымы алдында әлсіз қалады. Осылайша, Еламан образы қоғамның жеке адамның рухани әлеуетін тұншықтыруын бейнелейді.

Бәкизат – романдағы әйел кейіпкер, ол қоғамдық қысымның екіжақты әсерін бастан кешіреді: патриархалдық дәстүрлер мен кеңестік идеологияның талаптары. Оның образы қазақ қоғамындағы әйелдің орнын және оның ішкі болмысының әлеуметтік нормалармен қақтығысын зерттеуге мүмкіндік береді. Бәкизаттың сыртқы қақтығысы оның қоғамдағы рөлімен байланысты. Романда ол дәстүрлі әйел образынан шығуға тырысады, бірақ қоғам оған мұндай еркіндік бермейді. Кеңестік идеология әйелдердің теңдігін насихаттағанымен, іс жүзінде патриархалдық құрылымдар сақталып, әйелдерге қосарланған ауыртпалық түсірген [3]. Бәкизат осы екі жүйенің шектеулеріне тап болады: ол отбасылық парызды орындауы керек, бірақ сонымен қатар жаңа әлеуметтік талаптарға бейімделуге мәжбүр.

Бәкизаттың ішкі қақтығысы оның жеке болмысы мен қоғамның күткені арасындағы шиеленісте жатыр. Феминистік талдау тұрғысынан Бәкизат – әлеуметтік нормалардың құрбаны, оның еркіндігі мен өзін-өзі тануы қоғамдық рөлдермен шектеледі (Beauvoir, 1949). Романда оның амалсыздығы мен трагедиялық тағдыры оның ішкі күресін ашады.

Жаңыл және басқа жас кейіпкерлер романда қоғамның рухани құндылықтарды екінші орынға ысырып, материалдық мақсаттарды алға шығаруынан туындайтын қақтығысты бейнелейді. Жаңылдың сыртқы қақтығысы кеңестік идеологияның жеке еркіндікке қойған шектеулерімен байланысты. Кеңестік жүйе жастарды коллективистік идеалдарға бағынуға мәжбүрледі, бұл олардың жеке амбициялары мен рухани ізденістерін шектеді. Жаңылдың махаббат пен мансап жолындағы күресі осы идеологиялық қысымның салдарын көрсетеді. Ол өз болмысын ашуға және шынайы махаббатқа ұмтылады, бірақ қоғамның материалдық басымдықтары оның рухани дамуына кедергі келтіреді.

Жаңылдың ішкі қақтығысы оның дәстүрлі құндылықтар мен жаңа заман талаптары арасындағы тепе-теңдік іздеуінен туындайды. Әлеуметтік реализм тұрғысынан Жаңылдың образы қоғамдық өзгерістердің жастардың рухани әлеміне тигізген әсерін зерттеуге мүмкіндік береді [4]. Оның ізденістері романның философиялық өлшемін күшейтеді, өйткені ол өмірдің

мәні мен жеке парыз туралы сұрақтар қояды. Жаңылдың махаббат тарихы қоғамның жеке сезімдерді бағаламауын және оларды идеологиялық мақсаттарға бағынышты етуін сынау ретінде оқылады. Осылайша, Жаңыл және басқа жастар қоғамның рухани құндылықтарды жоғалтуын және жеке адамның осы жоғалтудан туындайтын экзистенциалды дағдарысын бейнелейді.

Романдағы кейіпкерлердің ішкі және сыртқы қақтығыстары жеке тағдырлармен шектелмей, әмбебап мәселелерді қозғайды. Еламанның табиғатпен және қоғаммен күресі экологиялық дағдарыстардың адам болмысына тигізетін әсерін зерттейді, бұл қазіргі замандағы экокритикалық дискурспен үндес [6]. Бәкізаттың трагедиясы гендерлік теңсіздік және әлеуметтік нормалардың жеке еркіндікті шектеуі сияқты мәселелерді көтереді. Жаңылдың ізденістері жастардың рухани дағдарысы мен идеологиялық қысым арасындағы шиеленісті ашады, бұл кеңестік қоғамдағы және одан тыс жерлердегі әлеуметтік динамиканы талдауға негіз болады.

«Соңғы парыз» романында қоғам мен адам болмысының қақтығысы философиялық деңгейде де зерттеледі. Арал теңізінің трагедиясы – тек экологиялық мәселе емес, сонымен қатар адамның табиғатпен, қоғаммен және өз-өзімен қарым-қатынасының дағдарысы. Нұрпейісов романда парыз, жауапкершілік және өмірдің мәні сияқты экзистенциалды сұрақтарды қозғайды. Кейіпкерлердің ішкі монологтары мен психологиялық портреттері олардың болмыстық ізденістерін ашады [7].

Романдағы «парыз» ұғымы – адамның табиғат, ұрпақ және Отан алдындағы міндеті. Бірақ қоғамдық және экологиялық дағдарыс бұл парызды орындауды қиындатады. Мысалы, Еламанның Аралды сақтауға тырысуы оның жеке болмысының қоғамдық шындыққа қарсы күресі ретінде интерпретацияланады. Бұл күрес Мартин Хайдеггердің «болмыс және уақыт» философиясындағы «өз болмысына қамқорлық» ұғымымен сәйкес келеді, өйткені кейіпкер өз өмірін мәнді етуге тырысады, бірақ қоғам оған кедергі келтіреді.

Роман сонымен қатар моральдық дилеммаларды зерттейді. Кейіпкерлердің таңдаулары – жеке мүдде мен қоғамдық парыз арасындағы тепе-теңдікті іздеу. Бұл дилеммалар романды әмбебап деңгейге шығарады, өйткені олар қазіргі замандағы экологиялық және әлеуметтік дағдарыстар контекстінде де өзекті.

Нұрпейісовтің әдеби шеберлігі романның символизмі, психологиялық тереңдігі және әлеуметтік сыншылдығында айқын көрінеді. Арал теңізі – шығармадағы орталық символ, ол қазақ қоғамының рухани және мәдени құлдырауын бейнелейді. Автор Аралдың жойылуын қоғамдық дағдарыспен параллель суреттейді, бұл экологиялық мәселелердің әлеуметтік және философиялық өлшемдерін ашады.

Қорытынды

Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романы – қоғам мен адам болмысы арасындағы қақтығысты терең зерттейтін күрделі әдеби туынды. Роман Арал теңізінің экологиялық апатын әлеуметтік және философиялық контексте талдайды, кейіпкерлердің ішкі және сыртқы күресі арқылы адам табиғатының мәңгілік сұрақтарын қозғайды. Еламан, Бәкізат және Жаңыл сияқты кейіпкерлер қоғамдық қысымға қарсы өз болмысын сақтауға тырысады, бірақ олардың күресі трагедиялық сипатқа ие.

Романның әдеби шеберлігі оның символизмі, психологиялық тереңдігі және сыншылдық қырында жатыр. Нұрпейісов Арал трагедиясын әлемдік деңгейдегі экологиялық және әлеуметтік мәселелердің метафорасы ретінде пайдаланады. Шығарманың қазіргі замандағы маңызы – экологиялық дағдарыстар мен әлеуметтік теңсіздіктің жалғасуымен байланысты. «Соңғы парыз» адамзатты табиғатпен, қоғаммен және өз-өзімен қарым-қатынасын қайта ойлануға шақырады, бұл оны әдеби және философиялық мұраның маңызды бөлігіне айналдырады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Нұрпейісов, Ә. Соңғы парыз: Роман / Ә. Нұрпейісов. – Алматы: Жазушы, 1980. – 320 б.
2. Қазақ әдебиетінің тарихы. 5-том: XX ғасыр әдебиеті / ред. басқ. С. Қирабаев. – Алматы:

- Атамұра, 2008. – 512 б.
3. Сайд, Э. Ориентализм / Э. Сайд; ағылш. тіл. ауд. В. Пламмер. – Лондон: Penguin Books, 1978. – 416 р.
 4. Бовуар, С. де. Екінші жыныс / С. де Бовуар; франц. тіл. ауд. Л. Маршан. – Париж: Gallimard, 1949. – 512 р.
 5. Сартр, Ж.-П. Болмыс және ештеңе / Ж.-П. Сартр; франц. тіл. ауд. Ж. Леманн. – Париж: Gallimard, 1943. – 712 р.
 6. Гаррард, Г. Экокритика / Г. Гаррард. – 2-басылым. – Нью-Йорк: Routledge, 2011. – 240 р.
 7. Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романы туралы [Электрондық ресурс]. – Режим доступа: https://adebiportal.kz/kz/news/view/abdizamil-nurpeiisov-songy-paryz_20379.

КОНФЛИКТ ОБЩЕСТВА И ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ В РОМАНЕ «ПОСЛЕДНИЙ ДОЛГ» АБДИЖАМИЛА НУРПЕЙСОВА

Аннотация

Статья посвящена анализу конфликта между обществом и человеческой сущностью в романе Абдижамиля Нурпейсова «Последний долг». На фоне экологической катастрофы Аральского моря и социального давления советской системы исследуются внутренние и внешние конфликты персонажей. Опираясь на экзистенциализм, феминизм и постколониальную теорию, исследование раскрывает борьбу таких персонажей, как Еламан, Бакизат и Жаныл, с общественными ограничениями. В статье рассматривается историко-социальный контекст романа, мастерство автора и его актуальность в современном мире. Результаты показывают, что роман глубоко исследует экологические и социальные кризисы на философском уровне, отражая духовные поиски личности.

Ключевые слова: Последний долг, Аральское море, экологическая катастрофа, общественное давление, человеческая сущность, внутренний конфликт, советская система

THE CONFLICT BETWEEN SOCIETY AND HUMAN NATURE IN ÄBDIJÄMIL NÜRPEISOV'S NOVEL "THE LAST DUTY"

Abstract

The article examines the conflict between society and human essence in Abdi-Zhamil Nurpeisov's novel "The Last Duty". Set against the backdrop of the Aral Sea's ecological disaster and the social pressures of the Soviet system, it analyzes the internal and external struggles of the characters. Drawing on existentialism, feminism, and postcolonial theory, the study explores how characters like Elaman, Bakizat, and Zhanyl confront societal constraints. The article evaluates the novel's historical-social context, the author's literary mastery, and its contemporary relevance. The findings highlight that the novel profoundly examines ecological and social crises on a philosophical level, reflecting the individual's spiritual quest.

Keywords: The Last Duty, Aral Sea, ecological disaster, societal pressure, human essence, internal conflict, Soviet system

Р. К. Толегенова

*докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
ritatolegenova030@gmail.com*

ПОЭТИКА СЕМЕЙНОГО КОНФЛИКТА КАК СПОСОБ РЕКОНСТРУКЦИИ ПАМЯТИ В РОМАНЕ Л. УЛИЦКОЙ «МЕДЕЯ И ЕЁ ДЕТИ»

Аннотация

Статья посвящена исследованию романа Л. Улицкой «Медея и её дети» через призму семейного конфликта как механизма реконструкции памяти. В центре анализа — трансформация образа мифологической Медеи в фигуру, объединяющую семью через прощение, заботу и духовную устойчивость. Рассматривается пространственно-временная организация романа, в которой дом Медеи предстает как сакральный центр, связывающий поколения и формирующий культурную преемственность. Особое внимание уделяется символике памяти, передаче семейных историй и ритуалам, отражающим идентичность персонажей. Методология исследования опирается на семиотический и мифологический анализ, теории коллективной памяти Мориса Хальбвакса и философские концепции Карла Ясперса. Делается вывод о том, что семейные конфликты в романе служат не разрушению, а укреплению идентичности и связи между прошлым и настоящим. Исследование подчеркивает значимость романа в контексте современной русской литературы, мифопоэтики и литературных интерпретаций памяти.

Ключевые слова: Людмила Улицкая, семейный конфликт, реконструкция памяти, мифопоэтика, коллективная память, сакральное пространство, русская литература, идентичность.

Введение

Роман Людмилы Улицкой «Медея и её дети» занимает значительное место в современной русской литературе, предлагая глубокую переосмысленную интерпретацию классического мифа о Медее. Опубликованный в 1996 году, он стал финалистом Букеровской премии 1997 года, утвердив Улицкую в центре литературного дискурса. В отличие от архетипической Медеи, которая часто изображается мстительной и разрушительной, Медея Синопли у Улицкой выступает символом примирения, прощения и семейного единства. Эта трансформация бросает вызов традиционным нарративам, предлагая читателям рассмотреть новые аспекты мифа и памяти в контексте современных семейных отношений.

Критики высоко оценили мифологическую и культурную глубину романа. Исследователи, такие как С. Тимина и Т. Ровенская, изучали переосмысление классического мифа и его феминистические акценты, в то время как Т. Прохорова и С. Перевалова сосредоточились на символической структуре романа и его связи с более широкими культурными темами. Однако, несмотря на обширное исследование, роль семейного конфликта как инструмента реконструкции памяти остается недостаточно изученной. Семейная динамика, включая предательство, примирение и совместный опыт, играет центральную роль в преобразовании индивидуальной и коллективной памяти в рамках расширенной семьи.

Настоящая статья заполняет этот пробел, анализируя, как Улицкая использует семейный конфликт не только как нарративный прием, но и как средство соединения прошлого и настоящего. Через образ Медеи и сакральное пространство её дома роман изображает сложное взаимодействие памяти, идентичности и семейного наследия. Исследование этих элементов позволяет понять, как «Медея и её дети» трансформирует классический миф в современное исследование памяти и принадлежности.

Теоретическая база данного исследования включает мифологию, философию и культурологическую теорию для анализа того, как семейный конфликт и реконструкция памяти становятся центральными механизмами в романе Людмилы Улицкой «Медея и её дети». Такой междисциплинарный подход позволяет глубже понять, как роман переосмысливает классический миф, вплетая его в динамику семейных отношений и коллективной памяти.

Ключевым элементом анализа является концепция мифа Мирчи Элиаде, который рассматривает миф как способ возвращения к фундаментальным истинам через символические и циклические нарративы. Идея «вечного возвращения» Элиаде подчёркивает роль мифов в обеспечении связи между прошлым и настоящим, создавая мост между архаическими архетипами и современными реалиями [15]. В романе Улицкая разрушает образ Медеи как мстительной фигуры из греческой мифологии. Вместо этого её Медея становится матриархом, который примиряет и сохраняет фрагментированную историю своей семьи. Эта трансформация отражает идею Элиаде о необходимости переосмысления мифов для сохранения их актуальности в современном культурном контексте.

Философская основа исследования базируется на экзистенциализме Карла Ясперса, особенно на его концепциях свободы, ответственности и трансцендентности. Ясперс утверждает, что человек достигает подлинности, сталкиваясь с трудностями, противоречиями и неизбежными ограничениями [16].

Персонаж Медеи воплощает эти экзистенциальные темы через принятие предательства и потерь, её непреклонную преданность семейному долгу и способность примириться даже с самыми болезненными аспектами своей жизни. Её духовная устойчивость и способность прощать поднимают её от жертвы обстоятельств до морального и духовного наставника своей семьи. Эта экзистенциальная перспектива показывает Медею как медиатора, который превосходит индивидуальные обиды, воплощая коллективное чувство цели и преемственности.

Важным элементом анализа является теория коллективной памяти Мориса Хальбвакса, который утверждает, что память — это социальная конструкция, формируемая и поддерживаемая в групповых контекстах, особенно в семьях. Согласно Хальбваксу, люди опираются на социальные рамки для вспоминания и интерпретации своего опыта, и эти рамки глубоко укоренены в семейных и культурных структурах [13]. В романе дом Медеи служит физическим и символическим хранилищем памяти. Это сакральное пространство соединяет поколения, позволяя членам семьи реконструировать и переосмыслить свою общую историю. Пространственная организация дома от кладбища на вершине холма до колодца внизу символизирует циклический характер жизни, смерти и возрождения. Медея, как хранительница этого пространства, становится хранительницей памяти, обеспечивая передачу семейной идентичности во времени.

Социология религии Макса Вебера дополняет анализ, исследуя духовные и моральные аспекты образа Медеи. Понятие харизматического авторитета Вебера, возникающего благодаря выдающимся качествам личности, помогает понять роль Медеи как центральной фигуры духовного единства в её семье. Её моральный авторитет не проистекает из формальных структур, а основывается на её личной целостности, сострадании и непреклонной преданности благополучию своей семьи. Эта харизма превращает её дом в сакральное пространство, где члены семьи, несмотря на разногласия и конфликты, находят утешение и связь [2].

Взаимодействие этих теоретических подходов создаёт комплексную основу для понимания того, как «Медея и её дети» переосмысливает классический миф через призму семейного конфликта и памяти. Инсайты Элиаде о мифологической преемственности, экзистенциальные темы Ясперса о примирении и трансцендентности, анализ памяти как коллективной конструкции Хальбвакса и представления Вебера о моральном авторитете вместе освещают сложные способы, которыми Улицкая трансформирует миф о Медее. Переплетая эти элементы, роман предлагает глубокое исследование того, как память и

конфликт формируют идентичность, соединяя вечные истины мифа с изменяющимися реалиями современной жизни.

Проблема, рассматриваемая в данном исследовании, лежит на пересечении мифа, памяти и семейной динамики в романе Людмилы Улицкой «Медея и её дети». Хотя роман получил высокую оценку за переосмысление мифологии и культурную глубину, роль семейного конфликта как средства реконструкции памяти остаётся недостаточно изученной. Этот пробел в исследованиях не позволяет в полной мере понять, как Улицкая использует межличностные напряжения для создания нарратива коллективной идентичности и исторической преемственности.

В центре романа находится Медея Синопли – версия классической Медеи, которая из разрушителя превращается в фигуру примирения и единства. Эта трансформация позволяет Улицкой исследовать, как семейные конфликты, предательства, разногласия поколений или невысказанные обиды могут служить катализатором для сохранения и переосмысления общей памяти. В отличие от мифологической Медеи, которая отвечает на предательство насилием, Медея Улицкой прощает измену мужа с её сестрой и принимает свою семью, несмотря на её недостатки. Это решение превращает её в моральный и духовный центр расширенной семьи, вокруг которого концентрируются память и идентичность.

Центральный вопрос исследования заключается в том, как Улицкая использует семейный конфликт как нарративный механизм для реконструкции личной и коллективной памяти. Конфликты в романе не просто создают драму, но становятся моментами откровения и трансформации.

Материалы и методы исследования

Методология данного исследования основана на междисциплинарном подходе, который объединяет литературный анализ, семиотическое исследование, сравнительное изучение мифологии и социокультурную теорию. Эти методы были специально выбраны для анализа нарративных, символических и тематических аспектов романа Людмилы Улицкой «Медея и её дети» с акцентом на роль семейного конфликта как механизма реконструкции памяти.

Основу исследования составляет детальное близкое чтение текста. Этот метод включает анализ ключевых эпизодов, которые подчеркивают семейные конфликты и их влияние на реконструкцию памяти и идентичности. Особое внимание уделяется моментам предательства, примирения и межпоколенческого взаимодействия, таким как прощение Медеи своего мужа и сестры или её роль в разрешении споров между младшими членами семьи. Этот подход позволяет детально понять, как конфликт функционирует внутри нарративной структуры.

Семиотический анализ применяется для изучения символического значения пространств, объектов и действий в романе. Центральным объектом анализа является дом Медеи, который функционирует как сакральное пространство и хранилище коллективной памяти. Пространственная организация дома, кладбища и колодца рассматривается как метафора жизни, смерти и возрождения. В исследовании также изучается символическое значение ритуалов, жестов и семейных собраний, демонстрируя, как эти элементы способствуют реконструкции и сохранению памяти.

Метод сравнительного мифологического анализа используется для изучения того, как Улицкая переосмысливает классический образ Медеи. Проведение параллелей между древнегреческим мифом о Медее и современным изображением у Улицкой позволяет выявить трансформацию архетипа из разрушительной силы в объединяющую фигуру. Этот метод опирается на теории Мирчи Элиаде о мифологическом возвращении и переосмыслении, предоставляя основу для понимания того, как Улицкая адаптирует традиционные мотивы для решения современных проблем прощения и семейной преемственности. [15]

Социокультурный контекст романа изучается для понимания того, как изображение семейного конфликта и памяти у Улицкой взаимодействует с более широкими культурными и историческими нарративами. Это включает в себя размещение романа в рамках русской литературной традиции, которая акцентирует внимание на семье и памяти как центральных темах. Также исследуется историческая и социальная обстановка 1990-х годов в России,

период значительных изменений и потрясений, который влияет на исследование идентичности, утрат и примирения в романе.

В исследовании интегрируется теория коллективной памяти Мориса Хальбвакса для анализа того, как семейный конфликт служит механизмом реконструкции общей истории. Этот метод включает изучение того, как память социально конструируется в рамках семьи, используя конфликты как моменты пересечения и развития индивидуальной и коллективной памяти. Особое внимание уделяется роли ритуалов и общих нарративов в сохранении семейной идентичности.

Наконец, методология использует междисциплинарный подход для синтеза выводов из философии, социологии и литературной теории. Например, экзистенциальная философия Карла Ясперса используется для интерпретации роли Медеи как медиатора, примиряющего страдание и конфликт, а концепция харизматического авторитета Макса Вебера освещает её позицию как морального и духовного лидера.

Благодаря интеграции этих методов исследование предоставляет всесторонний анализ того, как Улицкая использует семейный конфликт в романе «*Медея и её дети*» для реконструкции памяти, переосмысления идентичности и переопределения семейных и культурных связей.

Результаты исследования и обсуждение

Людмила Улицкая переосмысливает образ Медеи в романе «*Медея и её дети*», превращая её из мифологического символа мести в фигуру, олицетворяющую святость, прощение и духовную устойчивость [12]. Повседневная жизнь Медеи наполнена непоколебимой верой и преданностью семье, даже в условиях предательства и личных страданий. Её поступки отражают принципы христианской духовности, где жертвенность и сострадание превалируют над местью. В отличие от архетипической Медеи, которая отвечает на предательство кровавой местью, Медея Синопли прощает и примиряется с теми, кто причинил ей боль [8; 10].

Одним из самых ярких примеров духовной глубины Медеи является её реакция на измену мужа Самуила с её сестрой Сандрочкой. Это предательство, которое могло бы разрушить семью, становится для Медеи моментом трансформации. Пройдя через глубокую рефлекссию и оставаясь верной своей роли в семье, она прощает Самуила и Сандрочку, предлагая им принятие и любовь. Этот акт милосердия не только сохраняет единство семьи, но и становится моральным примером для будущих поколений, подчёркивая тему примирения как путь к личному и коллективному возрождению [12; 7].

Ежедневные ритуалы Медеи подчёркивают её духовную чистоту. Она начинает каждый день с простых молитв, благодарит Бога за благословения и просит силы справляться с испытаниями. Её молитвы, хотя и лишены вычурности, показывают глубокую связь с божественным. Например, её просьба «принять новый день со всеми трудами, огорчениями и вечерней усталостью» демонстрирует смирение и благодарность, выходящие за пределы личных страданий [12, с. 18]. Эти моменты молитвы становятся мостом между её внутренним духовным миром и внешними действиями, подчёркивая её роль как посредника между сакральным и профанным [6; 9].

Семейный конфликт занимает центральное место в романе, не как разрушительная сила, а как механизм роста и реконструкции памяти. Предательство, которое переживает Медея, становится катализатором её духовного пути и переосмысления семейных отношений. Прощение Самуила, в частности, превращает его в более вдумчивого и духовного человека. В конце своей жизни Самуил признаёт глубину моральной силы Медеи, осознавая её приверженность «давно забытому закону», который превосходит хаос и беззаконие окружающего мира. Эта трансформация подчёркивает искупительную силу прощения, так как действия Медеи вдохновляют окружающих на поиск большей моральной ясности и понимания.

Эта динамика также исследуется через межпоколенческие конфликты внутри семьи Медеи. Молодые члены семьи, часто расходящиеся во взглядах на ценности и приоритеты,

находят путь к примирению благодаря мудрости Медеи и её способности разрешать споры. Эти конфликты заставляют членов семьи сталкиваться со своими недостатками и переосмысливать общее прошлое. Такие моменты напряжения и примирения демонстрируют, как Улицкая использует конфликт как нарративный инструмент для укрепления семейных связей и реконструкции коллективной памяти.

Заключение

Пространственная организация романа играет важную роль в исследовании памяти и идентичности. Дом Медеи, расположенный на холме, служит символическим якорем для семьи. Эта пространственная иерархия отражает взаимодействие сакрального и профанного в романе. Кладбище, где покоятся предки семьи, символизирует сакральную связь с прошлым. Колодец, источник жизни, олицетворяет обновление и преемственность. Между этими двумя пространствами находится дом Медеи, сердце духовной и эмоциональной жизни семьи.

Дом Медеи – это не просто физическая структура; это сакральное пространство, где члены семьи собираются, вспоминают и примиряются. Ритуалы и традиции, которые Медея поддерживает в своём доме, усиливают его символическую роль как храма памяти. Например, её настойчивость в размещении предметов на строго определённых местах и соблюдении порядка напоминает о религиозной строгости. Дом становится связующим звеном между прошлым и настоящим семьи, местом, где разрешаются конфликты и сохраняются общие истории.

Улицкая трансформирует Медею из разрушительного архетипа в человеческого медиатора, характеризующегося эмпатией и духовной устойчивостью. Эта демифологизация очевидна в отказе Медеи от мести, её принятии прощения и роли хранительницы семейной памяти. Таким образом, Улицкая сближает Медею с хриstopодобными фигурами, подчёркивая её жертвенность и искупление.

Роман противопоставляет сакральные и профанные пространства, чтобы отразить двойственность роли Медеи. Сакральная сфера, представленная её домом и ритуалами, — это место, где она проявляет себя как объединяющая сила. Напротив, профанная сфера, населённая второстепенными персонажами и их борьбой, отмечена разобщением и фрагментацией. Способность Медеи соединять эти миры подчёркивает её уникальную позицию медиатора, соединяющего временное и вечное, индивидуальное и коллективное.

Через образ Медеи и сложную динамику её семьи Улицкая исследует преобразующую силу конфликта и роль памяти в поддержании идентичности. Сакральное пространство дома Медеи становится микрокосмом её роли медиатора, где прощение и примирение выступают не только личными, но и коллективными актами, связывающими семью воедино. Переосмысливая миф о Медее, Улицкая создаёт нарратив, который выходит за рамки его классического происхождения, обращаясь к универсальным темам любви, предательства, прощения и силы семейных связей.

Список литературы

1. Буранов Р. «Сакральные пространства в русской художественной литературе: на примере "Медеи и ее детей" Улицкой.» В: *Slavic Studies Quarterly*, 2008, 12(2), 123-140.
2. Вебер М. Социология религии. Бикон Пресс, 1993.
3. Гаврилова А. С. «Колодец как источник новой жизни: элементы славянской мифологии» В кн.: Материалы 3-й Международной научно-практической конференции "Традиционная славянская культура в 21 веке", Минск, 2010, 12-16.
4. Лейдерман Н. Л., Липовецкий М. Современная русская литература: 1950-1990–е гг. М.: Наука, 2003, С. 530.
5. Маклин Х. «Женские архетипы и ниспровержение нарратива в романе Улицкой "Медея и ее дети"» В журнале "Сравнительное литературоведение"., 2007, 55(3), 47-62.
6. Перевалова С. В. «Миф и реальность в романе Улицкой "Медея и ее дети"» В кн.: Фольклор: традиции и современность, Таганрог, 2003, С. 181-186.

7. Прохорова Т. «Мифологическое сознание в структуре романа Улицкой "Медея и ее дети"» В кн.: Русский роман XX века, Саратов, 2001, С. 288-292.
8. Ровенская Т. «Опыт нового женского мифотворчества: "Медея и ее дети" Улицкой.» В кн.: Адам и Ева: Альманах гендерной истории, 2001, с. 137-163.
9. Рыженкова О. «Мифопоэтическое пространство Улицкой» В: Современное российское литературоведение, Москва, 2004, с. 341-350.
10. Тимина С. «Ритмы вечности: "Медея и ее дети" Улицкой.» В: Русская литература XX века: критическое зеркало, Санкт-Петербург, 2003, С. 537-549.
11. Топоров В. Н. «Пространство и текст». В: Текст: семантика и структура. М.: Наука, 1983, С. 227-284.
12. Улицкая Л. Медея и ее дети. М.: Эксмо, 2002.
13. Халбвакс М. О коллективной памяти. Издательство Чикагского университета, 1992.
14. Чистова Ю. «Прощение как литературный прием: Медея Синопли как современный архетип». В книге «Женщины и миф в литературе», Лондон: Routledge, 2005, стр. 223-241.
15. Элиаде М. Миф о вечном возвращении: космос и история. Издательство Принстонского университета, 1954.
16. Ясперс К. Философия существования. Издательство Пенсильванского университета, 1971.

Л. УЛИЦКАЯНЫҢ «МЕДЕЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ БАЛАЛАРЫ» РОМАНЫНДАҒЫ ОТБАСЫЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫС ПОЭТИКАСЫ АРҚЫЛЫ ЖАДЫНЫ БЕЙНЕЛЕУ

Аңдатпа

Бұл мақалада Людмила Улицканың «Медея және оның балалары» романы отбасы ішіндегі қақтығысты жадыны қайта құру механизмі ретінде қарастыру арқылы талданады. Зерттеу барысында мифологиялық Медея бейнесінің отбасы мүшелерін кешірім, қамқорлық және рухани төзімділік арқылы біріктіруші тұлғаға айналуы қарастырылады. Романдағы кеңістік пен уақыт құрылымы зерттеледі: Медеяның үйі — ұрпақтар арасын байланыстыратын, мәдени жалғастықты қамтамасыз ететін қасиетті орталық ретінде бейнеленген. Ерекше назар жадының символикасына, отбасылық хикаялардың берілуіне және кейіпкерлердің болмысын бейнелейтін рәсімдерге аударылады. Зерттеу әдістемесі семиотикалық және мифологиялық талдауға, Морис Халбвакс ұсынған ұжымдық жады теориясына және Карл Ясперс философиялық тұжырымдамаларына негізделеді. Мақалада роман кейіпкерлері арасындағы отбасылық қақтығыстар жоюшы емес, керісінше, тұлғалық болмыс пен өткен мен бүгіннің арасындағы байланысты нығайтушы құрал ретінде сипатталады. Зерттеу романның қазіргі орыс әдебиеті, мифопоэтика және жадыны әдеби тұрғыдан түсіндіру салаларындағы маңызын көрсетеді.

Тірек сөздер: Людмила Улицкая, отбасылық қақтығыс, жадыны қайта құру, мифопоэтика, ұжымдық жады, қасиетті кеңістік, орыс әдебиеті, сәйкестілік.

THE POETICS OF FAMILY CONFLICT AS A WAY OF RECONSTRUCTING MEMORY IN L. ULITSKAYA'S NOVEL «MEDEA AND HER CHILDREN»

Annotation

This article explores Lyudmila Ulitskaya's novel «Medea and Her Children» through the lens of family conflict as a mechanism for memory reconstruction. The analysis focuses on the transformation of the mythological figure of Medea into a unifying force within the family, embodying forgiveness, care, and spiritual resilience. The study examines the spatial and temporal structure of the novel, in which Medea's house functions as a sacred center that connects generations and ensures cultural continuity. Special attention is given to the symbolism of memory, the transmission of family stories, and rituals that reflect the characters' identities. The methodology

combines semiotic and mythological analysis with the theories of collective memory by Maurice Halbwachs and philosophical concepts by Karl Jaspers. The article concludes that family conflicts in the novel serve not as a destructive force but as a means of strengthening identity and the link between past and present. The study highlights the novel's significance within the context of contemporary Russian literature, mythopoetics, and literary interpretations of memory.

Keywords: Ludmila Ulitskaya, family conflict, memory reconstruction, mythopoetics, collective memory, sacred space, Russian literature, identity.

MPHTI 811.581.11

Sabirova Nagima Zhambulovna

Aktobe, Baishev university, chinese teacher; China, Sichuan university, PHD doctoral student

nagima.aset@inbox.ru

COMPARATIVE ANALYSIS OF ADJECTIVE REDUPLICATION IN CHINESE AND KAZAKH

Abstract

The article presents a comparative analysis of Chinese and Kazakh adjective reduplication's syntactic and collocational functions. Based on linguistic evidence and prior studies, it illustrates the grammatical functions of reduplicated adjectives — attributives, predicates, adverbials, and complements — as well as their co-occurrence with negation and degree adverbs. The comparison draws out end-point functional divergence: Chinese reduplication is special to curtail syntactic flexibility, particularly in negative and comparative settings, whereas Kazakh reduplication has more syntactic freedom. The findings cast further insight on typological variation in adjective morphology and syntax.

Keywords: adjective reduplication, Chinese, Kazakh, syntax, negation, degree adverbs, comparative linguistics

Introduction

Reduplication of adjectives is a normal morphological and syntactic phenomenon in Chinese and Kazakh. Its primary function is the intensification of meaning, expressiveness, and vividness. Though the function is shared, formation patterns, syntactic functions, and collocational pattern of reduplicated adjectives in the two languages are very different due to the typological differences of the languages — Chinese being an analytic language and Kazakh an agglutinative language.

The importance of the research on adjective reduplication lies in its direct application to the expressive capacity of a language. From observing the use of the reduplicated adjectives in different syntactic structures, we can know how modification, emphasis, and stylistic expression are controlled by each language[1]. It also provides some information about the relationship between morphology and syntax, and this is especially important in typological and contrastive linguistics.

This article aims to contrast the syntactic function of adjective reduplication and its collocational behavior in the two languages, with commonalities and significant structural difference based on overall linguistic tendencies. By way of examples and syntactic coding, the argument will demonstrate how reduplication is used in the two languages and its limits and variation in real use. The findings also have implications for pedagogy, that is, second language teaching of Chinese or Kazakh.

Syntactic Functions of Adjective Reduplication

Wang Li suggested the fundamental syntactic functions of adjective reduplication in modern Chinese, and characterized it as being used attributively, as a predicate, adverbially, and as a complement[2]. Statistical work by Mo Penglin and Shan Qing and Zhu Jingsong provides approximate data on syntactic distribution of reduplicated adjectives. While base adjectives serve

mainly as attributives (42%) and predicates (26.2%), reduplicated adjectives function mainly adverbially (68.67%), and lose entirely their subject and object functions[3;4].

(1) Attributive Function

Reduplicated adjectives can also serve as attributives to modify nouns directly or indirectly by means of the structural particle "的" (de):

Example: 方方的脸 ("square face"), 红红的花 ("bright red flower").

The AA form sometimes omits "的," but longer ones tend to require it. This is a reflection of Chinese morphological rules for modifier-noun agreement.

(2) Predicate Function

The AA pattern tends to use "的" as a predicate (e.g., 天气热热的). Both AABB and ABAB patterns can be used with or without "的" at the discretion of rhythm and style.

(3) Adverbial Function

Reduplicated adjectives can directly or with "地" (de) modify verbs and describe vivid ways of action:

他慢慢地走。 ("He walked slowly.")

她高兴兴地回家了。 ("She happily went home.")

(4) Complement Function

Reduplicated adjectives are used as complements to verbs to indicate state or intensity:

He was so angry that his face turned red.

Reduplication in Kazakh is employed for emphasis and expressiveness with unique phonological patterns and syntactic flexibility[5].

(1) Attributive Function

Reduplicated adjectives form vivid description preceding nouns:

қап-қара аспан ("pitch-black sky")

жап-жасыл шалғын ("lush green grass")

Both AA and ABAB patterns are employed, generally consonant+vowel+п patterns.

(2) Predicate Function

Reduplicated adjectives can also function as predicates of sentences:

Үй іші жап-жарық. ("The room is very bright.")

Reduplication highlights the meaning at the expense of underlying adjective.

(3) Adverbial Function

Kazakh reduplicated adjectives are also used as adverbials when followed by verb participle suffixes (-п/-ып) or degree adverbs such as өте ("very"), тым ("too"):

Тым қап-қара болып кетті. ("It turned very dark.")

This indicates that there is a close interaction between phonological structure, morphology, and syntax in Kazakh.

Collocational Restrictions and Flexibility

In Chinese

(1) Negation with "不"

Reduplicated adjectives cannot appear with negation "不" due to semantic contradiction[6]. Canonical negation prefers base forms:

他不聪明。 ("He is not smart.")

✗ 他不聪聪明明。

Exceptions are in rhetorical questions or conditional clauses:

不高高兴兴地来， 怎么行？ ("How could you come without being cheerful?")

(2) Degree Adverbs

Reduplicated adjectives cannot appear normally with high-intensity degree adverbs such as 特别, 非常:

✗ 特别红红的

Soft degree adverbs like 有点儿 or 稍微 can be employed, though:

有点儿慢慢的 ("A little slowly")

(3) Incomparability

Reduplicated adjectives cannot be employed in comparative constructions or phrases such as 像...一样 or 不如:

✗ 他像高高兴兴一样

Reduplication shifts the meaning from comparison to intensification.

In Kazakh

(1) Negation

Kazakh possesses an abundance of forms for negation:

немес (negation of copula)

жоқ (existential)

Verb suffixes -ма/-ме/-па/-пе

Reduplicated adjectives are more freely combined with negation:

жап-жасыл емес ("not very green")

тал-тал болмай қапты ("did not get shredded")

Stylistic context dictates grammatical acceptability. Certain combinations do not like formal writing[7].

(2) Degree Adverbs

Kazakh degree adverbs (өте, тым, әбден) easily modify reduplicated adjectives:

өте жап-жасыл ("very very green")

In some instances, particularly with color words, their use may be restricted in literary language on stylistic considerations.

Conclusion

Reduplication of Chinese and Kazakh adjectives demonstrates structural differences as well as typological convergences, relying on the grammatical nature of the two languages. Reduplication serves a purpose of intensification and style in both languages, but Chinese imposes more rigid syntactic and collocational constraints — especially with regard to negation, degree adverbs, and comparatives — because of its analytic morphology and rigid word order.

Kazakh, on the other hand, has greater morphological mobility. Since it is agglutinative, Kazakh reduplicated adjectives can be used more freely with verbals and with negation and offer greater syntactic opportunities. The presence of participial forms and adverbial suffixes also provides greater syntactic mobility for reduplicated adjectives in Kazakh.

The comparative analysis in this chapter illustrates how similar expressive requirements are differently manifested in various languages. These observations not only enhance the knowledge of Chinese and Kazakh grammar but also bear concrete relevance to translation, bilingual education, and second language acquisition. To realize how the patterns of syntactic and collocational reduplication of adjectives can facilitate learners to gain more stylistic flavor and enhance higher fluency in expressive usage of language.

Ultimately, the comparative study of reduplication highlights both the functional similarity and structural variation of languages — with implications for linguists, language instructors, and translators to be drawn.

References

1. Xu, Z. Research on Teaching Chinese as a Foreign Language with Adjective Reduplication. Suzhou University. 2018, p. 89

2. Wang, L. Modern Chinese Grammar. Beijing: Commercial Press.1985, p. 146
3. Mo, P., & Shan, Q. Quantitative analysis of adjective functions in modern Chinese grammar. Journal of Linguistics. 1985, p. 27
4. Zhu, J. A statistical study of reduplicated adjectives in modern Chinese. Chinese Language Studies Journal.2003, p.66
5. Aitbayeva, G.Z. Morphology and Syntax of the Kazakh Language. Almaty: Bilim Publishing.2010, p. 54
1. 6.Li, X. Boyah Chinese. Beijing: Peking University Press.2006, p. 317
8. Smagulova, G.Kazakh Grammar and Stylistics. Astana: Eurasian Publishing House. 2015, p. 192

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕДУПЛИКАЦИИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В КИТАЙСКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В этой статье предлагается сопоставительное исследование синтаксической и коллокационной роли прилагательной редупликации в китайском и казахском языках. С опорой на лингвистическую информацию и предыдущее проведенное исследование рассматриваются грамматические функции редуплицированных прилагательных — как определений, сказуемых, обстоятельств и дополнений — и их взаимодействие с отрицанием и наречиями степени. Анализ выявляет существенные различия в функциях: редупликация в китайском языке в целом обычно ограничивает синтаксическую свободу, особенно при отрицательном и сравнительном, а в казахском языке выше более высокая степень синтаксической свободы для редупликации. Предлагаемые выводы способствуют более полному пониманию типологического разнообразия в морфологии и синтаксисе прилагательных.

Ключевые слова: редупликация прилагательных, китайский язык, казахский язык, синтаксис, отрицание, наречия степени, сравнительная лингвистика

ҚЫТАЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ СЫН ЕСІМДЕРДІҢ ҚАЙТАЛАНУЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Түйіндеме

Бұл мақалада қытай мен қазақ тілдерінде сын есімдердің редупликациясының синтаксистік және тіркесімдік функциялары салыстырмалы тәсілде талданады. Лингвистикалық дереккөздер мен бұрынғы зерттеулер негізінде редупликацияланған сын есімдердің грамматикалық функциялары — анықтауыш, баяндауыш, пысықтауыш және толықтауыш ретінде — сондай-ақ олардың болымсыздық және дәрежелік үстеулермен өзара байланыстары қарастырылады. Талдау нәтижесінде төмендегі функционалдық айырмашылықтар анықталды: қытай тіліндегі редупликация, әсіресе болымсыз және салыстырмалы құрылымдарда, синтаксистік икемділікті шектейді, ал қазақ тіліне редупликация синтаксистік еркіндікті көбірек сақтайды. Бұл тұжырымдар сын есімдердің морфологиясы мен синтаксисіндегі типологиялық айырмашылықтарды тереңірек түсінуге үлес қосады.

Түйінді сөздер: сын есім редупликациясы, қытай тілі, қазақ тілі, синтаксис, болымсыздық, дәрежелік үстеулер, салыстырмалы лингвистика

**ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ /
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

МРНТИ 06.81.12

Т.М. Жусупов¹, Ж. Кыдырбаев², А.К. Шукуров³¹М04121-Экономика білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты²В04111- Мемлекеттік және жергілікті басқару білім беру бағдарламасының
4 курс білім алушысы³э.ғ.к., доцент¹²³Баишев университеті, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қаласыb_shukurova@bu.edu.kz**ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА КӘСІПОРЫННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ БАҒЫТЫ****Аңдатпа**

Бұл мақалада авторлар кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі тұжырымдамасының мазмұнын ашады, оның экономикалық қызметіне қауіп-қатердің негізгі түрлерін ашады, оның экономикалық қауіпсіздік деңгейін анықтайтын факторларды анықтайды. Әлемдік экономикалық байланыстардың жаһандану процесі қазақстандық тауар өндірушілердің әлемдік нарықтарға шығуын, ұлттық экономикаға шетелдік инвестицияларды тартуды шарттайды, кәсіпорын қызметінің экономикалық қауіпсіздігіне байланысты тәуекелдерді едәуір күшейтеді. Сондықтан әрбір кәсіпорын өзінің стратегиялық мақсаттары мен міндеттері мен қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып, өзінің экономикалық қауіпсіздік жүйесін әзірлеуі тиіс. Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздік жүйесі ең алдымен компанияның қаржылық шығындарының қауіпін болдырмау және ішкі және сыртқы қауіптер мен қауіптерден қорғауды қамтамасыз ету үшін қажет. Экономикалық қауіпсіздікті арттыру жөніндегі іс-шараларды практикада іске асыру кәсіпорынның тұрақты дамуына жағдай жасауды қамтамасыз ететін болады.

Кілт сөздер: кәсіпорын, экономикалық қауіпсіздік, қауіп, тұрақтылық, хеджирлеу, қарсылық, тиімділік, қаржылық-экономикалық қызмет.

Қазақстандағы экономикалық қауіпсіздік ұғымы мен мазмұнының теориялық негіздемесі, ТМД-ның басқа елдеріндегідей, өзінің дамуының бастапқы сатысында тұр. Осы бағыттағы ғылыми әдебиеттерге шолу кәсіпорындардың, оның құрамдас бөліктері мен индикаторларының экономикалық қауіпсіздігін негіздеудің теориялық мәселелері жеткілікті түрде ашылмағанын көрсетеді. Кез келген кәсіпорынның басты мақсаты-даму үрдісінде оның экономикалық қауіпсіздігінің нашарлауына жол бермеу. Ол үшін әрине кәсіпорынның қауіпсіздігін бағалау үшін және олардың рұқсат етілген деңгейлерін негіздеу көрсеткіштерінің белгілі бір жүйесі қажет. Бұл көрсеткіштер жүйесі кәсіпорынның өндірістік-коммерциялық қызметін басқаруда қолданылуы керек. Осы жерде айта кететініміз, қаншалықты экономикалық қауіпсіздік ұғымы көп қырлы болса, бағалау критерийлерінің тәсілдері мен атаулары соншалықты көп болады[1]. В. К. Сенчагов кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін "оның ғылыми-техникалық, технологиялық, өндірістік және кадрлық әлеуетін тікелей (белсенді) немесе жанама (пассивті) экономикалық қауіптерден, мысалы, мемлекеттің тиімсіз ғылыми-өндірістік саясатымен немесе қолайсыз сыртқы ортаның қалыптасуымен және оның көбею қабілетімен қорғалуы" деп анықтайды [2].

Біздің ойымызша, кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін экономикалық белсенді кәсіпорынның қаржылық-экономикалық және өндірістік жағдайы деп түсіну керек, онда ол

шаруашылық жүргізуші субъектінің ресурстарын барынша тиімді пайдалану кезінде пайда болатын қауіптер мен қауіптердің немесе басқа күтпеген жағдайлардың алдын алу, әлсірету немесе қорғау кезінде, экономикалық қызметті жүзеге асыру кезінде максималды тұрақтылыққа қол жеткізеді. Бұл ретте қатаң бәсекелестік күресте және ықтимал тәуекелдердің басталуында кәсіпорын алдына қойылған даму мақсаттарына қол жеткізуі тиіс. Біздің ойымызша, кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігіне төнетін қатерлерді объективті бағалау үшін келесі жіктеу бойынша кәсіпорынға төнетін қауіп түрлерін дұрыс анықтау қажет (1-кесте).

Кесте 1. Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігіне төнетін қауіптердің жіктелу жағдайы

№	Белгілері	Қауіптер
1	Пайда болған жері бойынша	Ішкі, сыртқы
2	Қауіптілік дәрежесі бойынша	Аса қауіпті, қауіпті
3	Жүзеге асыру мүмкіндігі бойынша	Нақты, ықтимал
4	Жүзеге асыру ауқымы бойынша	Жергілікті, жалпы жүйелік
5	Әрекет ету ұзақтығы бойынша	Уақытша тұрақты
6	Бағыт бойынша	Өндірістік, қаржылық, технологиялық, әлеуметтік-экономикалық
7	Оларға қатысты	Объективті, субъективті
8	Бағыт сипаты бойынша	Тікелей, жанама
9	Келу ықтималдығы бойынша	Айқын, жасырын
10	Пайда болу табиғаты бойынша	Саяси, қылмыстық, бәсекеге қабілетті және т. б.
Ескерту-зерттеу нәтижелері бойынша автормен құрастырылған		

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағыттары мен тиімді шараларын анықтау үшін кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздік көрсеткіштерін келесі көрсеткіштер бойынша талдау қажет (2-кесте)

Кесте 2. Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздік көрсеткіштері

	Көрсеткіштер	Көрсеткіштердің құрамдас элементтері
1	Өндірістік:	- өндіріс процесінің дамып өсу қарқыны
		- өндірістік үрдістерді жүктеу бойынша
		-жалпы өндістегі ғылыми техникалық зерттеу жүйесінің көлемі
		-осы ғылыми техникалық зерттеу жүйесіндегі нақты ғылыми зерттеу жұмыстарының үлесі
		- кәсіпорынның негізгі материалдық құндылықтарының жаңғыртылу қарқыны
		- жалпы өндіріс үрдісінің қанағаттандырылу жағдайы
		- ірі компаниялар үшін қабылданған тапсырыстар үлестерінің басымдылық жағдайы
		- шығарылған өнімнің өзіндік құнының бәсекеге қабілеттілігінің жағдайы
		- техникалық жабдықтардың пайдаланылу ұзақтылығы
2	Қаржы-экономикалық:	- активтердің рентабельділігі
		- қаржылық левередж
		- меншікті активтердің рентабельділігі
3	Әлеуметтік:	- нормативке қатысты еңбекақы төлеу деңгейі
		- жалақы бойынша берешек деңгейі
		- жұмыс уақытының жоғалуы
		- кадрлардың жас және біліктілік құрылымы
Ескерту-зерттеу нәтижелері бойынша автормен құрастырылған		

Салалық бағыттарын ескермей - ақ кәсіпорынның жағдайын бағалау және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету төмендегі 3 кестеде берілген.

Кесте 3. Кәсіпорындардың экономикалық қауіпсіздігінің жалпы сипаттамасы

Жағдайы	Сипаттамасы
1. Нақты өзгермейтін	Экономикалық қауіпсіздік көрсеткіштерінің нақты нормативтер мен стандарттарға сәйкестігі
2. Тәуекел алдындағы	Аталған нормалар мен стандарттарға экономикалық қауіпсіздік көрсеткіштерінің кем дегенде біреуінің сәйкес келмеуі
3. Дағдарыс	Экономикалық қауіпсіздіктің негізгі индикаторларының көпшілігінің шекті мәнге сәйкес келмеуі, технологиялық жабықтар мен алаңдардың техникалық ресурсының таусылуы, персоналдың қысқаруы салдарынан өндірістің құлдырауының қайтымсыздығы және әлеуеттің ішінара жоғалуы белгілері пайда болады
4. Сыни	Өндірісті дамытудың тұрақты және дағдарыстық жағдайын бөлетін барлық кедергілер бұзылады, ал әлеуеттің ішінара жоғалуы сөзсіз және сөзсіз болады
Ескерту-зерттеу нәтижелері бойынша автормен құрастырылған	

Айта кететініміз кәсіпорындардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша нақты басқарушылық шешім қабылдауда олардың бүгінгі таңдағы жай күйіне мән беру қажет болады, және оны біз көрсеткен 3-кестедегі сипаттамаларына сәйкес дұрыс бағалау қажет.

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін оның басшылығы ішкі және сыртқы қауіптерге тұрақты мониторинг жүргізіп, осындай тәуекелдердің туындауына жол бермеу бойынша алдын алу іс-шараларын уақтылы жүргізуі тиіс.

Міне осыдан кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігінің негізгі функционалдық мақсаттары шығады:

- кәсіпорынның экономикалық жағдайына әсер ететін сыртқы және ішкі қауіптерді жою немесе азайту;

- кәсіпорынның тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету;

- кәсіпорынның тұрақты дамуын, сыртқы экономикалық байланыстарды және ресурстарды пайдалану тиімділігін қолдау;

- оның функционалдық құрамдас бөліктері бойынша экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды жедел жоспарлау және мерзімінде іске асыру;

- экономикалық қауіпсіздік деңгейі мен оның динамикасына функционалдық факторлық талдау жүргізу[3].

Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсаттарынан оның міндеттері қалыптасады, олардың негізгілері:

- кәсіпорын мен оның қызметкерлерінің қызметін құқықтық қорғау, қаржы-экономикалық саланы заңдық сүйемелдеу;

- кәсіпорынның өндірістік және қаржылық-экономикалық қызметіне тұрақты мониторинг жүргізу, ағымдағы қызмет нәтижелерін бағалау, орта мерзімді және ұзақ мерзімді кезеңге арналған даму стратегиясын әзірлеу;

- құпия коммерциялық, қаржылық-экономикалық ақпаратты бәсекелестердің экономикалық барлау құрылымдарынан, ұйымдасқан қылмыстан және заңсыз ниеті бар жеке тұлғалардан қорғау;

- кәсіпорынның материалдық және қаржылық-экономикалық ресурстарының сақталуын қамтамасыз ету және оларды өндірісте тиімді пайдалану;

- кәсіпорынның экономикалық қызметінің стратегиясы мен тактикасы мәселелері бойынша оңтайлы басқару шешімдерін әзірлеу үшін қажетті ақпаратты жинау және дайындау;

- компания қызметкерлерінің жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету, олардың еңбек қауіпсіздігінің тиімді жүйесін қалыптастыру;

- компанияның имиджін, оның іскерлік беделін нығайтуға ықпал ететін клиенттер мен іскер серіктестер тарапынан компанияға адал қарым-қатынасы үшін жағдай жасауды ынталандыру;

Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін практикалық қамтамасыз ету үшін оның функционалды компонентінің тиісті моделін жасау қажет. Біз компанияның экономикалық қауіпсіздігінің функционалды компонентінің келесі моделін ұсынамыз (1-сурет).

Сурет 1. Компанияның экономикалық қауіпсіздігінің функционалды компонентінің моделі

Авторлар ұсынған модельден көріп отырғанымыздай кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігінің функционалды компоненті компанияның қауіпсіздік жүйесі мыналарды қамтуы керек:

- компанияның барлық ресурстарын ұтымды және тиімді қамтамасыз етуді және пайдалануды қамтамасыз етуі тиіс қаржылық компонент;
- кәсіпорынның зияткерлік әлеуетін сақтауды және дамытуды қамтамасыз ететін зияткерлік компонент;
- кадрлық компонент, компанияның еңбек әлеуетін ұтымды және тиімді пайдалануды ұйымдастыратын негізгі функция;
- техникалық-технологиялық компонент, оның міндеті-өндіріске озық техника мен әлемдік прогрессивті технологияны енгізу;
- компанияда жоғары кәсіби заң қызметін құру арқылы экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін нормативтік-құқықтық компонент;
- қоршаған ортаның ластануынан болатын залалды азайту мақсатында басқару жүйесіне экологиялық нормаларды енгізу жолымен іске асырылатын қауіпсіздіктің экологиялық құрамдас бөлігі;
- мақсаты кәсіпорынның қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі қызметінің нәтижелеріне тұрақты мониторинг жүргізу болып табылатын шаруашылық қызметті ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету;
- компанияға нарықтағы тұрақты позицияны және ұсынылатын өнімнің жеткілікті бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін нарықтық компонент[4];

Осылайша, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің келесі негізгі бағыттары ұсынылады:

- ең алдымен кәсіпорындардағы өндіріс процесін жандандыру үшін олардың қаржылық тұрақтылығымен экономикалық жағынан тиімділігін арттыру ;
- технологиялық тұрғыдан нақты қамтамасыз етілу мен бәсекелестік ортада дербесітігін арттыру;
- кәсіпорынды басқару құрылымын оңтайландыру және компанияның басқару

персоналының кәсіби деңгейін арттыру арқылы кәсіпорында жоғары тиімді менеджментті енгізу;

- ұйымның мүдделерін сапалы құқықтық қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін компанияның заң қызметінің кәсіби біліктілігін арттыру;

- кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздік қызметі қызметкерлерінің кәсіби дайындығын сапалы жақсарту [5].

Осылайша, кәсіпорындардың қауіпсіздігіне төнетін қатерлерді алдын ала анықтауға және оларды тез арада реттеуге мүмкін болатын нақты кешенді жүйені әзірлеу және енгізу компанияларға оның қаржылық жағдайын нығайтуға, өндірістің рентабельділігі мен бизнестің кірістілігін арттыруға мүмкіндік береді. Мұның бәрі, сайып келгенде, өңірлік экономиканың және тұтастай алғанда бүкіл ел бойынша ұлттық экономиканың дамуына серпін беруге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Е.В. Бельская, Т.И. Калачева. Оценка экономической безопасности предприятия. Режим доступа: <file:///C:/Users/user/Downloads/otsenka-ekonomicheskoy-bezopasnosti-predpriyatiya.pdf>
3. [predpriyatiya.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/otsenka-ekonomicheskoy-bezopasnosti-predpriyatiya.pdf)
4. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность России: общий курс: учебник; 3-е изд. М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2012. 813 с. Режим доступа: https://www.litres.ru/get_pdf_trial/6988126.pdf?ysclid=m1z7h7qdys386414056
5. Челноков Александр Витальевич. Выбор направлений управленческих решений для обеспечения экономической безопасности предприятия на основе системного анализа признаков отклонения его функционирования от нормального состояния. Московский экономический журнал №4 2023. [file:///C:/Users/user/Downloads/vybor-napravleniy-upravlencheskih-resheniy-dlya-obespecheniya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-predpriyatiya-na-osnove-sistemnogo-analiza-priznakov-otkloneniya-ego-funktsionirovaniya-ot-normalnogo-sostoyaniya%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/vybor-napravleniy-upravlencheskih-resheniy-dlya-obespecheniya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-predpriyatiya-na-osnove-sistemnogo-analiza-priznakov-otkloneniya-ego-funktsionirovaniya-ot-normalnogo-sostoyaniya%20(1).pdf)
6. Экономическая безопасность предприятия [Электронный ресурс] // Международная правохранительная организация. 2016. Режим доступа: <http://mpaantiterror.ru/obespechenie-bezopasn-osti.php>.
7. Касперович С. А., Дербинская Е. А. Экономическая безопасность предприятия: сущность, цели и направления обеспечения. Режим доступа: <ekonomicheskaya-bezopasnost-predpriyatiya-suschnost-tseli-i-napravleniya-obespecheniya.pdf>

НАПРАВЛЕНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В данной статье авторы раскрывают содержание концепции экономической безопасности предприятия, раскрывают основные виды угроз его хозяйственной деятельности, определяют факторы, определяющие уровень его экономической безопасности. Процесс глобализации мировых экономических связей обуславливает выход казахстанских товаропроизводителей на мировые рынки, привлечение иностранных инвестиций в национальную экономику, значительно усиливает риски, связанные с экономической безопасностью деятельности предприятия. Поэтому каждое предприятие должно разработать свою систему экономической безопасности с учетом своих стратегических целей, задач и особенностей деятельности. Система экономической безопасности предприятия необходима прежде всего для того, чтобы избежать риска финансовых потерь компании и обеспечить защиту от внутренних и внешних угроз и угроз. Практическая реализация мероприятий по повышению экономической безопасности обеспечит создание условий для устойчивого развития предприятия..

Ключевые слова: предприятие, экономическая безопасность, угроза, устойчивость,

хеджирование, сопротивление, эффективность, финансово-экономическая деятельность.

THE DIRECTION OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS

Annotation

In this article, the authors reveal the content of the concept of economic security of an enterprise, reveal the main types of threats to its economic activity, identify factors that determine the level of its economic security. The process of globalization of World Economic Relations conditions the entry of Kazakhstani producers into world markets, the attraction of foreign investment in the national economy, significantly aggravates the risks associated with the economic security of the enterprise's activities. Therefore, each enterprise should develop its own economic security system, taking into account its strategic goals and objectives and the specifics of its activities. The economic security system of the enterprise is necessary primarily in order to avoid the risk of financial losses of the company and to ensure protection from internal and external threats and threats. The practical implementation of measures to improve economic security will ensure the creation of conditions for the sustainable development of the enterprise.

Keywords: enterprise, economic security, threat, sustainability, hedging, resistance, efficiency, financial and economic activity

МРНТИ 06.77.02

А.Н. Маханова

Экономика ғылымдарының магистрі, Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

altinaimakhanova@mail.ru

ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚСЫЗ ЖАҒДАЙЫНДА ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ РЕТТЕУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының экономикалық тұрақсыздық жағдайында жұмыспен қамтуды реттеудегі мемлекеттің рөлі қарастырылады. Тақырыптың өзектілігі пандемия, сыртқы саяси шиеленіс және экономиканың құрылымдық өзгерістері сияқты заманауи экономикалық сын-қатерлер жағдайында негізделген. Инфрақұрылымдық жобаларды, өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды қолдау шараларын, сондай-ақ кәсіптік оқыту бастамаларын қоса алғанда, жұмыспен қамтуға жәрдемдесуге бағытталған негізгі мемлекеттік бағдарламаларға талдау жүргізілді. Анықталған негізгі мәселелер - құрылымдық жұмыссыздық, бейресми жұмыспен қамтудың жоғары деңгейі және аймақтық теңгерімсіздік. Жүргізілген талдау негізінде мемлекеттік жұмыспен қамту саясатын жетілдіру бойынша кәсіптік даярлықты күшейту, ресми жұмыспен қамтуды ынталандыру және өңірлік бағдарламаларды дамыту ұсынымдары ұсынылды. Зерттеу нәтижелері дағдарыстар мен трансформациялар жағдайында еңбек нарығында мемлекеттік реттеудің тұрақты тетіктерін қалыптастыруда пайдалы болады.

Негізгі сөздер: экономика, жұмыспен қамту, бағдарламалар, жұмыссыздық, кәсіптік даярлық, еңбек, еңбек нарығы, экономика.

Жұмыссыздық - қоғамның өзекті, шешімін табуды қажет ететін мәселесі болып табылады. Елдегі жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі Қазақстан үшін экономикалық өсуге өз септігін тигізеді, жұмысбастылықты көтеру мақсатында халықты жұмыспен қамту саясаты жүзеге асырылады. Басты мақсат - әлеуметтік қауіпсіздік және азаматтардың байқуаттылығы. Бұл - қоғамдағы тұрақтылықтың ең жақсы кепілі.

Жаһандық және ішкі экономикалық тұрақсыздық - инфляция, геосаяси шиеленістер, шикізат нарығындағы ауытқулар - еңбек нарығына теріс әсер етеді. Сонымен қатар, өндірістің төмендеуі, инвестиция көлемінің азаюы, жұмыс орындарының қысқаруы және жұмыссыздықтың артуы сияқты салдарға алып келеді. Осындай жағдайда халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету - мемлекеттің негізгі әлеуметтік-экономикалық міндеттерінің бірі болып табылады[1].

COVID-19 пандемиясы, санкциялар және мұнай бағасының ауытқуы сияқты жаһандық экономикалық сілкіністер жағдайында еңбек нарығы сын-қатерлерге тап болады. Бұл сын-қатерлер жұмыспен қамтудың тұрақтылығы мен әлеуметтік келісімді сақтау үшін мемлекеттің тиімді араласуын талап етеді. 2020 жылы COVID-19 пандемиясының салдарынан Қазақстанда 4 миллионнан астам азамат уақытша табыссыз қалды, бұл еңбек нарығындағы тепе-теңдікті бұзды. Осындай кезеңдерде мемлекеттік саясаттың белсенділігі мен бағыттылығы халықтың әлеуметтік жағдайын тұрақтандыруда шешуші рөл атқарады[2].

2020 жылы Қазақстан Республикасында экономикалық тұрақсыздық жағдайында жұмыс орындарын құру және сақтау, жұмыспен қамтуды реттеу мақсатында бірқатар шаралар қабылданды. Коронавирус пандемиясының әсерінен еңбек нарығы күрделі жағдайда болды, сондықтан мемлекет жұмыспен қамту шараларын күшейтті. Оның ішінде, ҚР Президентінің тапсырмасымен «Жұмыспен қамтудың 2020 – 2021 жылдарға арналған жол картасы» бағдарламасы іске қосылды және қосымша қаржыландырумен (50 млрд.теңгеге) «Еңбек» бағдарламасының әлеуеті кеңейтілді. Оларды іске асыру Жұмыспен қамтудың жол картасы шеңберінде қосымша 239 мың жұмыс орнын, «Еңбек» бағдарламасы – 111 мың жұмыс орнын (оның ішінде 15 мың тұрақты) құруға мүмкіндік берді. Барлық мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде барлығы 375 мың жұмыс орны құрылды (оның ішінде 215 мың тұрақты). Жұмыспен қамтуға жәрдемдесу жөніндегі мемлекеттік қолдау шараларын іске асыру нәтижесінде жұмыссыздық деңгейінің күрт өсуіне жол берілмеді[3].

Жұмыспен қамтудың жол картасы негізінде инфрақұрылымдық жобаларды іске асыруда әлеуметтік, инженерлік-көліктік инфрақұрылым мен тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты дамыту, елдімекендерді абаттандыру жобаларына қосымша жұмыс орындарын құру, азаматтардың кәсіпкерлік бастамаларын дамыту, кеңейту және халықтың табысын қамтамасыз ету мақсатында әзірленді. Басты мақсаты - экономикалық тұрақсыздық кезеңінде отандық тауарлар мен көрсетілетін қызметтер өндірісін дамыту және жұмыс орындарын құру үшін кәсіпкерлік субъектілерін қолдау. Республика бойынша 299 314 041 мың теңге қаражат бөлініп, 255 мыңға жуық жаңа жұмыс орны құрылып, жұмыссыздарды бағыттау жоспарланды (оның ішінде, әлеуметтік жобалар – 89 мың, инженерлік-көлік инфрақұрылым саласы – 62 мың, абаттандыру – 46 мың, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы – 58 мың)[4].

Бөлінген қаражат есебінен 6506 жобаны іске асыру қамтамасыз етілді. Осы жобаларды іске асыру кезінде шамамен 239 мың жұмыс орны құрылды. Бұдан басқа, жобаларды іске асыру аяқталғаннан кейін 2,8 мың тұрақты жұмыс орнын құру жоспарланып, 1,2 мың тұрақты жұмыс орны құрылды. Жобаларды іске асыру шеңберінде жұмыссыздық деңгейі 5,0% деңгейінде тұрақталды, әлеуметтік маңызы бар объектілерді салу, қайта жаңарту арқылы жұмыс орындары құрылды, мектеп салу есебінен оқушы орындарының тапшылығы қысқартылды, елдімекендер абаттандырылды, көлік инфрақұрылымын дамыту бойынша жұмыстар жүргізілді, автокөлік құралдары қозғалысының қауіпсіздігі арттырылды және т.б.

Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шараларымен 648,9 мың адам қамтылды, оның ішінде жұмыссыздар – 346,4 мың адам, өз бетінше – 96,6 мың адам. 532,4 мың жұмыспен қамту шаралары көрсетілді, оның ішінде тұрақты жұмысқа 319,2 мың адам немесе 76,64%. Шәкіртақымен, бір реттік ыстық тамақпен және жол жүруге материалдық көмекпен қамтамасыз етіле отырып, түрі бойынша оқытумен 18,4 мың адам қамтылды. Қысқа мерзімді кәсіптік оқыту курстарына 18,7 мың адам жіберілді. Жіберілген 16,3 мың адам оқуды аяқтады, оның 13 мыңы жұмысқа орналастырылды, 975 адам гранттар мен шағын несиелер алды.

12 746 микрокредит берілді, оның ішінде ауылда – 11 209 микрокредит, қалаларда – 1 537. Қосымша жұмыс орындарын құру түрінде маңызды әлеуметтік әсер алынды. Шағын несие алушылармен барлығы 13 699 жұмыс орны құрылды, оның ішінде ауылда 12 053 жұмыс орны ашылды[5,6] .

2020 жылдың қорытындысы бойынша жаңа бизнес-идеяларды іске асыруға 200 айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде 44,9 мың мемлекеттік грант берілді. Бұдан басқа, 33,2 мың адам "Бастау Бизнес" жобасы бойынша кәсіпкерлік негіздеріне оқытылды, оның ішінде 29,6 мыңы өз бизнес жобаларын қорғады, оның ішінде 14,4 мыңы шағын несиелер мен гранттар алды. Субсидияланатын жұмыс орындарына 210 мың адам бағытталды[7].

2020 жыл ішінде 558,6 мың жаңа жұмыс орны құрылды, оның ішінде ауылдық жерлерде – құрылған жұмыс орындарының жалпы санының 255 мыңы жартысынан астамы немесе 385,8 мыңы тұрақты, 172,8 мыңы уақытша болып табылады.

Мемлекеттік бағдарламалар арқылы жұмыс іздеушілер жұмыспен қамтудың әртүрлі шараларымен қамтылды, тұрақты жұмысқа орналастырылды, жеке кәсіп бастауға көмек көрсетілді. Жұмыс орындарын субсидиялау шаралары экономиканың тұрақсыз жағдайында халықты жұмыспен қамту және әлеуметтік қолдау көрсету мақсатында қабылданды. Қол жеткізген нәтижелер мемлекеттік қолдаудың маңыздылығын дәлелдейді.

Шетелдік тәжірибе – Қазақстандағы мемлекеттік саясатты жетілдіру үшін пайдалы үлгі бола алады. Төменде экономикалық тұрақсыздық жағдайында жұмыспен қамтуды реттеуде шетелдік елдердің қолданған негізгі тәсілдері мен тәжірибелері көрсетілген.

Шетелдік елдердегі тәжірибе:

Германия – Kurzarbeit бағдарламасы

Мазмұны: Жұмыс уақыты қысқартылған жағдайда, мемлекет жалақының бір бөлігін өтейді.

Мақсаты: Қызметкерлерді жұмыстан шығармай, жұмыс берушінің шығынын азайту.

Нәтиже: 2020 жылы бұл бағдарлама арқылы 6 млн-ға жуық адам жұмыспен қамтылды.

Сабак: Жалақыны субсидиялау – жаппай жұмыссыздықтың алдын алады.

Америка Құрама Штаттары – Paycheck Protection Program (PPP)

Мазмұны: Кіші және орта бизнеске арналған жеңілдетілген несие, егер жұмыс орындары сақталса - несие қайтарылмайды.

Қамтылуы: 2020 жылы 5 млн-нан астам шағын бизнеске көмек көрсетілді

Сабак: Бизнесі ынталандыру еңбек нарығының тұрақтылығы үшін маңызды.

Оңтүстік Корея – Emergency Employment Stability Subsidy

Мазмұны: Өз-өзін жұмыспен қамтыған азаматтар мен фрилансерлерге қаржылай көмек.

Мақсаты: Ресми емес секторда жұмыс істейтіндерді қорғау.

Сабак: Еңбек нарығының барлық секторына бағытталған саясат - әлеуметтік әділеттілік кепілі.

Швеция – Флексикьюрити жүйесі

Мазмұны: Қызметкерді жұмыстан босату жеңіл болғанымен, мемлекет жоғары жәрдемақы мен оқыту мүмкіндігін береді.

Артықшылықтары: Жұмыс күші жылдам қайта бейімделіп, жаңа жұмыс таба алады.

Сабак: Қатаң қорғау емес, икемділік пен үздіксіз оқыту – ұзақ мерзімді шешім[8,9,10].

Экономиканың тұрақсыз жағдайында жұмыспен қамтуды реттеуде мемлекеттің рөлі ерекше маңызды. Себебі жеке сектор мұндай жағдайларда өздігінен тұрақты еңбек нарығын қамтамасыз ете алмайды. Мемлекет осы жағдайда реттеуші, қолдаушы және ынталандырушы рөлін атқарады.

Экономикалық дағдарыстар мен тұрақсыздық кезеңдерінде мемлекеттің жұмыспен қамту саласындағы белсенді саясаты еңбек нарығын қолдауда маңызды рөл атқарады. Қазақстан мысалында көрсетілгендей, мемлекеттік бағдарламалар арқылы жұмыссыздық деңгейін тұрақты ұстап тұруға және халықтың әлеуметтік әл-ауқатын қамтамасыз етуге болады.

Мемлекет араласуының маңыздылығы: Мемлекет нарықтық механизмдердің әлсіздігін

өтейді, халықты әлеуметтік-экономикалық күйзелістен қорғайды, сондай-ақ еңбек нарығын ұзақ мерзімді тұрақтылыққа бағыттайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі. (2020). 2020 жылғы халықты жұмыспен қамту шаралары туралы есеп. Нұр-Сұлтан: ҚР ЕХӘҚМ.
2. ҚР Үкіметінің ресми сайты. (2020). Жұмыспен қамтудың жол картасы аясында 1,2 млн адам қамтылады. <https://primeminister.kz>
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросы. (2020). Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының жағдайы туралы статистикалық бюллетень. <https://stat.gov.kz>
4. Enbek.kz. (2020). Еңбек нарығындағы қызмет көрсету және қайта оқыту бағдарламалары туралы ақпараттық платформа. <https://www.enbek.kz>
5. International Labour Organization (ILO). (2020). COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses. Geneva: ILO. <https://www.ilo.org>
6. OECD. (2020). Supporting people and companies to deal with the COVID-19 virus: Options for an immediate employment and social-policy response. OECD Policy Brief.
7. Bundesregierung Deutschland. (2020). Kurzarbeit als Mittel gegen die Krise. <https://www.bundesregierung.de>
8. U.S. Small Business Administration (SBA). (2020). Paycheck Protection Program (PPP) Report. <https://www.sba.gov>
9. Ministry of Employment and Labor of Korea. (2020). Emergency Employment Stability Program Overview. <https://www.moel.go.kr>
10. Eurofound. (2020). COVID-19: Policy responses across Europe. <https://www.eurofound.europa.eu>

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В РЕГУЛИРОВАНИИ ЗАНЯТОСТИ В НЕСТАБИЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В данной статье рассматривается роль государства в регулировании занятости в условиях экономической нестабильности Республики Казахстан. Актуальность темы обоснована в условиях современных экономических вызовов, таких как пандемия, внешнеполитическая напряженность и структурные изменения экономики. Проведен анализ основных государственных программ, направленных на содействие занятости, включая инфраструктурные проекты, меры поддержки самозанятых, а также инициативы профессионального обучения. Основными выявленными проблемами являются структурная безработица, высокий уровень неформальной занятости и региональный дисбаланс. На основе проведенного анализа были предложены рекомендации по усилению профессиональной подготовки, стимулированию официальной занятости и развитию региональных программ по совершенствованию государственной политики занятости. Результаты исследования будут полезны в формировании устойчивых механизмов государственного регулирования на рынке труда в условиях кризисов и трансформаций.

Ключевые слова: экономика, занятость, программы, безработица, профессиональная подготовка, труд, рынок труда, экономика.

THE ROLE OF THE STATE IN REGULATING EMPLOYMENT IN UNSTABLE ECONOMIC CONDITIONS

Annotation

This article examines the role of the state in regulating employment in the context of economic instability in the Republic of Kazakhstan. The relevance of the topic is justified in the context of

modern economic challenges, such as the pandemic, foreign policy tensions and structural changes in the economy. The analysis of the main government programs aimed at promoting employment, including infrastructure projects, measures to support the self-employed, as well as vocational training initiatives, is carried out. The main problems identified are structural unemployment, high levels of informal employment, and regional imbalances. Based on the analysis, recommendations were proposed to strengthen vocational training, stimulate formal employment and develop regional programs to improve public employment policy. The results of the study will be useful in the formation of sustainable mechanisms of state regulation in the labor market in times of crises and transformations.

Keywords: economy, employment, programs, unemployment, vocational training, labor, labor market, economy.

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ /
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ 20.23.25

¹Сеилханова Р.Б., ²Шынтореева М.Е., ³Бедный Д.¹²Баишев университет³школа -гимназии №9

ОСНОВЫ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Аннотация

В статье рассматриваются основные аспекты администрирования информационных систем (ИС), включая его значение, ключевые задачи и инструменты, используемые администраторами. Обсуждаются важные элементы обеспечения безопасности данных, такие как аутентификация пользователей, шифрование и регулярное обновление программного обеспечения. Также акцентируется внимание на современных тенденциях в области администрирования, включая использование облачных технологий, искусственного интеллекта и DevOps-подходов. Статья подчеркивает важность грамотного управления ИС для повышения эффективности работы организаций и защиты информации от угроз. Предложенные рекомендации помогут администраторам ИС улучшить свои навыки и адаптироваться к быстро меняющимся условиям технологической среды.

Ключевые слова: Администрирование информационных систем, инструменты администрирования, кибербезопасность, искусственный интеллект в администрировании, DevOps-подходы.

В условиях стремительного развития технологий и увеличения объемов обрабатываемой информации, администрирование информационных систем (ИС) становится одной из ключевых функций в любой организации. Эффективное управление ИС обеспечивает не только бесперебойную работу бизнес-процессов, но и защиту данных от различных угроз. В данной статье рассматриваются основные аспекты администрирования ИС, его задачи, инструменты и методы, а также вопросы безопасности и перспективы развития[1].

Понятие и значение администрирования информационных систем.

Администрирование информационных систем — это процесс управления аппаратными и программными ресурсами, который включает в себя их настройку, мониторинг, обновление и устранение неполадок. Основная цель администрирования — обеспечить надежную работу системы, соответствующую требованиям пользователей и бизнес-процессов.

Значение администрирования ИС трудно переоценить. В условиях глобализации и цифровизации бизнеса от качества управления ИС зависит не только эффективность работы отдельных подразделений, но и успешность всей организации. Грамотное администрирование позволяет минимизировать риски потери данных, снизить время простоя систем и повысить общую производительность[2].

Основные задачи администратора информационных систем

Администраторы ИС выполняют множество задач, среди которых можно выделить следующие:

1. Установка и настройка программного обеспечения: Это включает в себя установку операционных систем (Windows Server, Linux), серверных приложений (например, базы данных) и средств безопасности (антивирусы, фаерволы).

2. Мониторинг состояния системы: Администраторы должны следить за загрузкой ресурсов (ЦПУ, памяти), доступностью сервисов (веб-сайтов, баз данных) и выявлять аномалии в работе системы.

3. Обеспечение безопасности: Настройка прав доступа пользователей к ресурсам системы, установка антивирусных программ для защиты от вредоносного ПО и организация резервного копирования данных.

4. Обновление и поддержка: Регулярное обновление программного обеспечения для устранения уязвимостей и повышения функциональности системы.

5. Решение технических проблем: Диагностика неисправностей оборудования или программного обеспечения и их оперативное устранение.

6. Документирование процессов: Ведение отчетности по изменениям в системе, инцидентам безопасности и выполненным задачам для анализа работы системы.

7. Обучение пользователей: Проведение тренингов для сотрудников по использованию ИС и соблюдению правил безопасности[3].

Инструменты и методы администрирования.

Администрирование информационных систем (ИС) включает в себя широкий спектр инструментов и методов, которые помогают администраторам эффективно управлять, контролировать и защищать системы. Ниже представлены основные инструменты и методы, используемые в этой области.

Для эффективного управления ИС используются различные инструменты:

1. Системы мониторинга: Программы такие как Zabbix или Nagios позволяют отслеживать состояние серверов и сетевого оборудования в реальном времени. Они могут отправлять уведомления о сбоях или превышении пороговых значений загрузки ресурсов.

2. Средства автоматизации: Инструменты вроде Ansible или Puppet помогают автоматизировать развертывание конфигураций на множестве устройств, что значительно упрощает управление большими инфраструктурами.

3. Программы резервного копирования: Решения такие как Veeam или Acronis обеспечивают сохранность данных при сбоях системы или потере информации.

4. Антивирусные решения: Программы типа Kaspersky или Norton защищают от вредоносных программ путем регулярного сканирования системы на наличие угроз[4].

Методы администрирования можно разделить на проактивные (предупреждение проблем до их возникновения) и реактивные (оперативное реагирование на инциденты). Проактивный подход включает регулярный аудит системы, анализ журналов событий и тестирование резервных копий.

Обеспечение безопасности информационных систем.

Безопасность является одним из приоритетных направлений в администрировании ИС. Основные меры включают:

1. Аутентификация пользователей: Использование многофакторной аутентификации (MFA) для повышения уровня защиты учетных записей пользователей.

2. Шифрование данных: Применение шифрования как при хранении данных (например, с помощью AES), так и при передаче по сети (SSL/TLS).

3. Регулярное обновление программного обеспечения: Установка патчей для устранения известных уязвимостей в операционных системах и приложениях.

4. Мониторинг событий безопасности: Использование SIEM-систем (например, Splunk) для анализа логов событий безопасности с целью выявления попыток несанкционированного доступа или других инцидентов.

5. Обучение пользователей: Проведение регулярных тренингов по вопросам кибербезопасности для повышения осведомленности сотрудников о рисках фишинга, социальных атаках и других угрозах[5].

Недостаточное внимание к безопасности может привести к серьезным последствиям — утечке конфиденциальной информации, финансовым потерям или нарушению работы организации из-за атак злоумышленников.

Перспективы развития администрирования информационных систем.

Современные тенденции в развитии ИС влияют на методы их администрирования:

1. Рост облачных технологий: Переход организаций на облачные платформы требует освоения новых инструментов управления виртуальными ресурсами (например, AWS Management Console).

2. Использование искусственного интеллекта: AI может помочь автоматизировать многие рутинные задачи администратора — от мониторинга до анализа инцидентов безопасности с использованием машинного обучения для выявления аномалий в поведении пользователей или систем.

3. Развитие DevOps-подходов: Интеграция процессов разработки (Dev) и эксплуатации (Ops) способствует повышению скорости внедрения изменений за счет автоматизации развертывания приложений и инфраструктуры.

Таким образом, роль администратора становится более комплексной; он должен быть готов к постоянному обучению новым технологиям и методам работы с современными ИС[6,7].

Заключение

Администрирование информационных систем является фундаментальной составляющей успешной работы современных организаций. Оно обеспечивает надежность функционирования технических средств, безопасность данных и поддержку бизнес-процессов. В условиях быстрого развития технологий специалисты по администрированию должны постоянно совершенствовать свои знания и навыки для эффективного решения возникающих задач. Грамотное управление ИС не только повышает производительность труда сотрудников, но также способствует достижению стратегических целей организации в целом.

Список использованной литературы

1. Stallings, W. (2018). Computer Security: Principles and Practice. Pearson.
2. Tanenbaum, A. S., & Austin, T. (2012). Structured Computer Organization. Prentice Hall.
3. Kurose, J. F., & Ross, K. W. (2017). Computer Networking: A Top-Down Approach. Pearson.
4. Anderson, R. (2020). Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems. Wiley.
5. Kim, D., & Solomon, M. (2016). Fundamentals of Information Systems Security. Jones & Bartlett Learning.
6. DevOps Handbook: How to Create World-Class Agility, Reliability & Security in Technology Organizations (2016). IT Revolution Press.
7. Rouse, M. (2021). Cloud Computing: A Practical Approach for IT Professionals. TechTarget.

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДЕГІ БАСҚАРУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация

Мақалада ақпараттық жүйелерді (АЖ) басқарудың негізгі аспектілері, оның маңызы, негізгі міндеттері мен әкімшілер қолданатын құралдар қарастырылады. Деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды элементтері, мысалы, пайдаланушыларды аутентификациялау, шифрлау және бағдарламалық қамтамасыз етуді тұрақты жаңарту мәселелері талқыланады. Сондай-ақ, әкімшілікте заманауи тенденцияларға, соның ішінде бұлттық технологияларды, жасанды интеллектіні және DevOps тәсілдерін қолдануға назар аударылады. Мақала АЖ-ны тиімді басқарудың ұйымдардың жұмысын жақсартуда және ақпаратты қауіптерден қорғаудағы маңыздылығын атап өтеді. Ұсынылған ұсыныстар АЖ басқаруда өз дағдыларын жетілдіруге және технологиялық ортадағы жылдам өзгерістерге бейімделуге көмектеседі.

Кілт сөздер: Ақпараттық жүйелерді басқару, әкімшілік құралдар, киберқауіпсіздік, әкімшіліктегі жасанды интеллект, DevOps тәсілдері.

FUNDAMENTALS OF INFORMATION SYSTEMS ADMINISTRATION

Annotation

The article discusses the main aspects of information systems (IS) administration, including its significance, key tasks, and tools used by administrators. Important elements of data security are addressed, such as user authentication, encryption, and regular software updates. The article also highlights modern trends in administration, including the use of cloud technologies, artificial intelligence, and DevOps approaches. It emphasizes the importance of effective IS management for enhancing organizational efficiency and protecting information from threats. The recommendations provided will help IS administrators improve their skills and adapt to the rapidly changing technological environment.

Keywords: Information systems administration, administration tools, cybersecurity, artificial intelligence in administration, DevOps approaches.

**ӘЛЕУМЕТТІК- ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР /
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

МРНТИ 10.27.55

В.М. Балмагамбетова¹, Д. Қ. Саматова², Ш.Н. Жаржанова³

¹PhD докторы, Баишев университетінің білім саласындағы қауымдастырылған профессоры, Ақтөбе облысы, Қазақстан Республикасы

²заң ғылымдарының магистрі, Баишев университетінің білім саласындағы оқытушы, профессордың ассистенті, Ақтөбе облысы, Қазақстан Республикасы

³з.ғ.м., М. Оспанов атындағы Батыс-Қазақстан медициналық университетінің аға оқытушысы, Ақтөбе облысы, Қазақстан Республикасы

¹e.venera@list.ru

²dinara_93.11@bk.ru

**СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ
КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ ДЕТЕРМИНАНТТАРЫ**

Аңдатпа

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлықтың қылмыстық құқық бұзушылық ретіндегі криминологиялық ерекшеліктері мен оны туындататын детерминанттар кешені қарастырылады. Автор сыбайлас жемқорлықтың әлеуметтік, экономикалық, құқықтық және моральдық-психологиялық себептерін талдай отырып, олардың өзара байланысына талдау жасайды. Сонымен қатар, құқықтық жүйенің әлсіз тұстары мен құқықтық мәдениеттің төмендігі сыбайлас жемқорлыққа жағдай жасайтын негізгі құқықтық факторлар ретінде көрсетілген. Зерттеу нәтижесінде жемқорлықпен күрес тек құқықтық емес, сонымен қатар әлеуметтік және рухани-адамгершілік деңгейде жүргізілуі қажет деген тұжырым ұсынылады. Мақала құқық қорғау саласындағы мамандарға, құқықтанушыларға және мемлекеттік басқару органдарына арналған.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, криминология, құқық бұзушылық, детерминанттар, құқықтық факторлар, моральдық-психологиялық себептер.

Сыбайлас жемқорлық тақырыбы қазіргі таңдағы қоғамда өте өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сол себепті, «Сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтың криминологиялық детерминанттары» тақырыбын ашу үшін ең алдымен сыбайлас жемқорлық тарихы мен анықтамасына тоқталсақ.

Әлемдегі кез келген мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін, нарықтық экономиканың құлдырауын, саяси жетілуін сыбайлас жемқорлық тежейді. Сол себепті кез келген қоғамда індет секілді тамырын кең жайған сыбайлас жемқорлықпен күресу біздің еліміз үшін мемлекеттік саясаттың басты бағыттарының бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің мәнін «сыбайлас жемқорлық» ұғымының мазмұнын, осы этностық әлеуметтік құбылыстың тарихи түптамасын түсінбейінше, ұғыну мүмкін емес. «Сыбайлас жемқорлық» сөзі (латын тілінен «corrupt») көптеген мағынасы бар: бүлдіру, құлдырау, параға сатып алу, азғыру, тура жолдан тайдыру, притон, құбылмалылық, істі бұзу, күйреуге әкелу, бұрмалау, алдау, қорлау, арнамысын таптау, «give» көп мағыналы (бұзу, қирату, заңнан аттап өту, шартты бұзу) етістігімен қатар қолданылатын «со» қосымшасы сыбайлас жемқорлық – бұл бірнеше субъектілердің қатысуымен іс-қимыл жасау екенін көрсетеді. Бұдан өзге, латынша «corruptio» «параға сатып алу», «іріп-шіру» дегенді білдіреді, «сыбайласу» етістігі «біреуді ақшамен немесе өзге де материалдық игіліктермен параға сатып алу» дегенді білдіреді. [1]

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңының 1 бабы 6 тармағына сәйкес: «сыбайлас жемқорлық – жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу» - болып табылады. [2]

Сонымен, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселесін құқықтық тұрғыдан ғана емес, криминалогиялық жағынан, яғни, қылмыстылықтың себептері мен шарттарын зерттеу арқылы қарастыру тиімді алдын алу шараларын жасауға мүмкіндік береді. Қылмыстық құқық сыбайлас жемқорлықпен күресудің негізгі құқықтық құралы болып табылады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде сыбайлас жемқорлыққа қатысты бірнеше баптар қарастырылған, олар:

1) Пара алу және пара беру (ҚР ҚК 366-367 баптары)

«Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның не лауазымды адамның, сол сияқты шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамының пара берушінің немесе оның өкілі болған адамдардың пайдасына жасаған әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін, егер мұндай әрекеттер (әрекетсіздік) осы адамның қызметтік өкілеттіктеріне кіретін болса не ол лауазымдық жағдайына байланысты осындай әрекеттерге (әрекетсіздікке) ықпал жасай алатын болса, сол сияқты жалпы қамқорлығы немесе жол берушілігі үшін өзіне немесе басқа адамдарға ақша, бағалы қағаздар, өзге мүлік, мүлікке құқық немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде жеке өзі немесе делдал арқылы пара алуы»

«Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамға не оған теңестірілген адамға немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамға не лауазымды адамға, сол сияқты шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамына жеке өзіне немесе делдал арқылы пара беру»;

2) Парақорлыққа делдал болу (ҚР ҚК 368 бап)

«Парақорлыққа делдал болу, яғни пара алушыға және пара берушіге олардың арасындағы пара алу және беру туралы келісімге қол жеткізуге немесе оны іске асыруға ықпал ету»;

3) Парамен коммерциялық сатып алуға не парақорлыққа арандату (ҚР ҚК 417 бап)

«Парамен коммерциялық сатып алуға арандату, яғни коммерциялық немесе өзге де ұйымдарда басқару функцияларын орындайтын адамға қылмыс жасау дәлелдемелерін қолдан жасау не бопсалау мақсатында оның келісімінсіз ақша, мүліктік игіліктер мен артықшылықтар беруге әрекет ету».[3]

Бұл баптар жемқорлық әрекеттерін қылмыс деп танып, жауапкершілікке тартуды қамтамасыз етеді. Жоғарыда біз сыбайлас жемқорлықты қылмыстық тұрғыдан қарастырып өттік ендігі кезекте криминалогиялық жағын қарастыруға тоқталамыз. Криминалогияда сыбайлас жемқорлық – бұл қоғамдағы әлеуметтік бақылаудың әлсіреуінен, мемлекеттік құрылымдарда билік пен байлықты теріс пайдаланудан және азаматтардың құқықтық санасының төмендігінен туындайтын әлеуметтік қауіпті құбылыс. Бұл қылмыстың жекелеген сипаттары:

Жасырын (латентті) қылмыс – көбіне анықталмайды;

Жоғары лауазымды тұлғалардың қатысуы – билікті жеке пайда үшін пайдалану;

Жүйелілік сипаты – жеке оқиға емес, институционалды сипат алуы мүмкін.

Сыбайлас жемқорлықтың криминогендік детерминанттары дегеніміз? Осы сұраққа тоқтала кететін болсақ:

1) Әлеуметтік экономикалық факторлары:

Жалақының төмендігі, өмір сүру деңгейінің айырмашылығы;
 Әлеуметтік әділеттіліктің бұзылуы;
 Мемлекеттік қызметтегі материалдық ынталандырудың әлсіздігі;
 Жастар арасында «жылдам табысқа жету» психологиясының қалыптасуы.

2) Саяси және әкімшілік факторлары:

Мемлекеттік басқару жүйесінің ашықтығының жеткіліксіздігі;
 Бақылау тетіктерінің әлсіздігі;
 Институционалдық сенімнің төмендігі.

3) Құқықтық факторлар:

Заңнамалық базаның олқылықтары;
 Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің формальды жүргізілуі;
 Құқық қорғау органдары мен сот жүйесіндегі жемқорлық;
 Жазаның бұлтартпастығы принциптерінің бұзылуы.

4) Моральдық психологиялық факторлар:

Қоғамда жемқорлықты қалыпты құбылыс етінде қабылдаулары;
 Құқықтық мәдениет төмендігі;
 Жеке жауапкершілік сезімінің әлсіздігі;
 Парақорлыққа төзімділік.

Осы аталған әрбір факторлар сыбайлас жемқорлықпен күресуді тежейтін құралдар болып табылады. Бұл факторлармен күресудің жолдарын қарастыратын болсақ:

1) Әлеуметтік экономикалық факторлары – жалақыны көтеріп және жұмыссыздық деңгейін төмендету мәселесі бойынша мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауының:

БЕСІНШІ. Еліміздің кадрлық әлеуетін біртіндеп арттыру өте маңызды атты бағытында көзделген «Экономиканы білікті мамандармен қамтамасыз ету – аса өзекті міндет. Ең алдымен, су, энергетика, құрылыс және басқа да салаларда қатты байқалып отырған кадр тапшылығын жою қажет. Сондай-ақ болашақта сұранысқа ие болатын кәсіптер үшін білікті мамандар даярлау керек. Бұл бағытта нақты жұмыстар басталды.

Мен 2025 жылды Жұмысшы мамандықтары жылы деп жариялаймын. Осы уақыт ішінде техникалық және кәсіби білім беру жүйесін реформалау қажет. Сондай-ақ біз жұмысшы мамандықтарын дәріптеу арқылы қоғамда еңбекқор және нағыз маман болу идеясын насихаттаймыз.

Адал әрі табанды еңбегімен табысқа жеткен адамдар қашанда құрметті, сыйлы болуы керек. Бұл біз ұсынып отырған «Адал азамат – Адал еңбек – Адал табыс» қағидатына толық сай келеді» [4] - басшылыққа алып үздік мамандар дайындайтын университеттерге көмек ретінде грант көбірек бөлінсе және түсу талаптары артса сапалы білім және сапалы маман шығар еді.

2) Саяси және әкімшілік факторлары: әрбір Қазақстан азаматы мен азамтшасы мемлекеттік қызметкерлердің жұмыс жобасымен жыл бойынша жасалған жұмыстары туралы есебін электрондық жүйелер арқылы бақылай алуын арттыру қажет.

3) Құқықтық факторлар: заңнамалық базалардағы әлсіздіктер, яғни, заңдарға күшейтулер енгізу, сот төрелігін тек қана сот жүзеге асырады қағидатының әлсіздігі - бұл құқық бұзушыларға жазадан жалтаруға мүмкіндік беріп, заңның әділеттілігіне деген сенімді төмендетеді. Көп жағдайда сыбайлас жемқорлықпен айналысқан тұлғалар жазаланбайды немесе жеңіл жаза алады.

Тергеу органдары мен полиция қызметкерлерінің өздері қылмыстық істерді "жабу" немесе "жоғалту" жағдайларын орын алдыру - бұл фактор құқық қорғау органдарының сенімділігі мен беделін түсіреді, әрі жемқорлықтың жазасыз қалуына жол ашады.

4) Моральдық психологиялық факторлар: ар-ождан мен ішкі моральдың әлсіздігі «бәрі де солай жасап жатырғой», "пара бермей бірденеге қол жеткізу мүмкін емес", "Заң бәрібір жұмыс істемейді", "бәрібір ешкім байқамайды", "ұсталмасам — ұры емеспін" - деген

түсінікпен қоғамның өмір сүруі. Бұл түсініктен ең алдымен арылу қажет, ол үшін халықтың құқықтық сауаттылығын арттыру қажет.

Сыбайлас жемқорлық – қазіргі қоғамның тұрақты дамуына кедергі келтіретін, әлеуметтік әділеттілікті бұзатын және халықтың билікке деген сенімін әлсірететін қауіпті қылмыстық құбылыс. Бұл мәселені тиімді шешу үшін оны тек заң бұзушылық ретінде емес, криминологиялық құбылыс ретінде жан-жақты зерттеу қажет.

Мақалада қарастырылған криминологиялық детерминанттар – әлеуметтік-экономикалық, саяси, құқықтық, моральдық-психологиялық факторлар – сыбайлас жемқорлықтың туындауына әсер ететін негізгі себептер болып табылады. Әрбір фактор қоғамда белгілі бір деңгейдегі жемқорлық тәуекелін қалыптастырып, құқықтық сана мен мәдениеттің әлсіреуіне әкеледі.

Сондықтан жемқорлықпен күрес тек құқық қорғау органдары мен заңдар арқылы ғана емес, қоғамның барлық саласын қамтитын кешенді алдын алу жұмыстары арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Бұл бағытта құқықтық сауаттылықты арттыру, мемлекеттік басқаруда ашықтық пен есептілікті қамтамасыз ету, жастар арасында парасаттылық пен заңға құрмет сезімін тәрбиелеу ерекше маңызға ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру факторы ретінде мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» мақаласы, Байтекова Қ.Ж., Рахметова Н.Ж., Шамшен Ж.А., 2019 Al-Farabi Kazakh National University file:///C:/Users/d_samatova.BU/Downloads/%D0%91%D0%B5%D0%B7%20%D0%BD%0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F.pdf;
2. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>;
3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2025.19.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294&doc_id2=31575294#activate_doc=2&pos=498;-126&pos2=6374;-84;
4. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы 2024 жылғы 02 қыркүйек <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659>.

КРИМИНОЛОГИЯ ДЕТЕРМИНАНТЫ КОРРУПЦИИ И УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматриваются криминологические особенности коррупции как уголовного преступления и комплекс детерминант, ее порождающих. Автор анализирует социальные, экономические, правовые и нравственно-психологические причины коррупции, анализируя их взаимосвязь. Кроме того, в качестве основных правовых факторов, создающих условия для коррупции, называются недостатки правовой системы и низкая правовая культура. В исследовании делается вывод о том, что борьба с коррупцией должна осуществляться не только на правовом, но и на социальном и духовно-нравственном уровнях. Статья предназначена для специалистов правоохранительных органов, юристов и государственных учреждений.

Ключевые слова: коррупция, криминология, преступность, детерминанты, правовые факторы, морально-психологические причины.

CRIMINOLOGY DETERMINANTS OF CORRUPTION

Abstract

This article examines the criminological features of corruption as a criminal offense and the complex of determinants that cause it. The author analyzes the social, economic, legal and moral-psychological causes of corruption, analyzing their interrelationships. In addition, the weaknesses of the legal system and the low level of legal culture are indicated as the main legal factors that create conditions for corruption. The study concludes that the fight against corruption should be carried out not only at the legal, but also at the social and spiritual-moral levels. The article is intended for law enforcement specialists, jurists and government agencies.

Keywords: corruption, criminology, offense, determinants, legal factors, moral-psychological reasons.

МРНТИ 10.27.55

В.М. Балмагамбетова¹, Д. Қ. Саматова², Ш.Н. Жаржанова³

¹PhD докторы, Баишев университетінің білім саласындағы қауымдастырылған профессоры, Ақтөбе облысы, Қазақстан Республикасы

²заң ғылымдарының магистрі, Баишев университетінің білім саласындағы оқытушы, профессордың ассистенті, Ақтөбе облысы, Қазақстан Республикасы

³з.ғ.м., М. Оспанов атындағы Батыс-Қазақстан медициналық университетінің аға оқытушысы, Ақтөбе облысы, Қазақстан Республикасы

¹e.venera@list.ru

²dinara_93.11@bk.ru

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ: ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Аңдатпа

"Заң ғылымындағы заманауи зерттеу әдістері: теориялық және практикалық аспектілер" атты мақалада қазіргі кезеңдегі құқықтық зерттеулердің әдістемелік негіздері мен қолданбалы құралдары кешенді түрде қарастырылады. Автор заң ғылымындағы теориялық әдістерді (формалды-заңдық, салыстырмалы, тарихи, герменевтикалық) және практикалық-эмпирикалық тәсілдерді (сауалнама, статистикалық талдау, құжаттарды зерттеу) талдай отырып, олардың өзара байланысы мен құқықтық танымның тиімділігіне әсерін ашады. Сонымен қатар, жасанды интеллект, цифрлық технологиялар және интердисциплинарлық тәсілдердің заң ғылымына ықпалы сипатталады. Мақалада құқықтық білім мен зерттеудің жаңа көкжиектері, сондай-ақ заманауи әдістерді ғылым мен тәжірибеде үйлесімді қолдану жолдары ұсынылады. Материал заңгер-ғалымдарға, магистранттар мен докторанттарға, сондай-ақ құқық саласына қызығушылық танытатын кең аудиторияға арналған.

Түйінді сөздер: құқық, заң ғылымы, жасанды интеллект, заңнама, қоғам, әдіс.

Құқықтану, заңтану, заң ғылымы мен ілімдері – құқықты әлеуметтік нормалардың ерекше жүйесі ретінде зерттейтін және құқықты қолдану қызметінің әртүрлі қырларын зерттейтін қоғамдық ғылым болып табылады. Әрбір елдің Конституциясы – ол сол мемлекеттің негізімен қайнар көзі ретінде танылады. Қазіргі таңда заң ғылымы бірнеше білім салаларына сараланған, олар: мемлекет және құқық теориясы, азаматтық, қылмыстық, жер, салық, криминалистика және өзге де қолданбалы заң ғылымдары болып бөлінеді. Ал, әрбір сала өз кезегінде мемлекеттік құқықтық институттарға бөлінеді, бұл институттар қоғамдық қатынастардың белгілі бір тұтас жүйесін реттейтін құқықтық нормаларға біріктіреді.[1]

Заң ғылымдары жүйесіндегі мемлекет және құқық теориясының орнын оның тарихи-құқықтық ғылымдармен арақатынасын мысалға ала отырып қарастыруға болады. Мемлекет

және құқық теориясы мен тарихи-құқықтық ғылымдарға тән ортақ белгі – олар мемлекет пен құқықты зерттейді. Ал айырмашылықтары мынада – тарихи-құқықтық ғылымдар мемлекеттікқұқықтық құбылыстардың даму үдерісін хронологиялық тәртіпте зерттесе, мемлекет және құқық теориясы бұл үдерістерге жалпы сипаттама береді, мемлекет пен құқықтың мәнін, олардың қызмет ету заңдылықтарын және т.б. зерттейді. Салалық заң ғылымдарына қатысты мемлекет және құқық теориясы жалпылаушы сипатты иеленеді; ол мемлекет пен құқықтың пайда болуы, қызмет етуі мен дамуының жалпы заңдылықтарын зерттейді. Ал кез-келген салалық ғылымның пәні қоғамдық қатынастардың тек нақты бір саласымен ғана байланысты болады. Сонымен қатар, мемлекет және құқық теориясы барлық салаларға ортақ мәселелерді зерттейді, яғни, мемлекет және құқық теориясының түсініктері мен институттарының негізінде салалық заң ғылымдарының түсініктері мен институттары қалыптасады.[2] Сонымен, заң ғылымының заманауи зерттеулердің әдістері келесідей:

1) Жалпы ғылыми әдістер:

Диалектикалық әдіс – құқықтық құбылыстарды үнемі қозғалыс пен дамуда қарастыруды көздейді. Бұл әдіс заң нормаларының өзара байланысы мен тарихи өзгерістерін түсінуге мүмкіндік береді.

Анализ және синтез — объектіні бірнеше құрамдас бөліктерге бөліп алып, оларды жеке зерттеу. Ондай бөліктер ретінде объектінің белгілі бір заттық элементтері немесе оның қасиеттері, белгілері, қатынастары алынуы мүмкін. Объектінің өзін ұстау заңдарын айқындау үшін алдын ала оның маңызды және екінші қатардағы белгілерін ажыратып алу керек. Олардың жалпы объект құрылымы мен ұстанымында алатын орнын айқындау керек. Объектіні тұтастық ретінде тану оның құрамдас бөліктерін зерттеумен шектелуге болмайды. Таным үдерісінде олардың арасындағы объективтік мәнді байланыстарды ашу, оларды жинақтап, бірлікте қарастыру қажет. Таным үдерісіндегі осы екінші кезенді жүзеге асыру — объектінің жеке құрамдас бөліктерін зерттеуден оның біртұтас байланысқан жағдайын зерттеуге көшуге, анализ әдісін өзге әдіспен, яғни синтезбен алмастыруға байланысты.

Индукция және дедукция – жеке фактілерден жалпы қорытынды жасау (индукция) және жалпы ережелерден нақты жағдайларға көшу (дедукция) арқылы заң ғылымының теориялық негізі қалыптасады.

2) Арнайы ғылыми әдістер:

Формалды-заңдық әдіс – заң нормаларының құрылымын, мазмұнын, логикалық байланыстарын зерттеуге бағытталған.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс – әртүрлі елдердің құқықтық жүйелерін салыстыру арқылы заңнаманы жетілдіру жолдарын табуға көмектеседі.

Жүйелік талдау – құқық жүйесін ішкі байланыстағы элементтер жиынтығы ретінде қарастырады.

Заң ғылымындағы заманауи зерттеу әдістерінің практикалық аспектілері:

1) Эмпирикалық зерттеулер – бұл нақты деректер мен тәжірибе арқылы құқықтық құбылыстарды талдауға бағытталған ғылыми зерттеу тәсілдері. Құқық ғылымында эмпирикалық әдістер заң нормаларының қалай қолданылып жатқанын, олардың әлеуметтік тиімділігін, құқық қолдану органдарының қызметін және азаматтардың құқықтық сана-сезімін зерттеуге мүмкіндік береді. Негізгі айырмашылықтар мен шектеулер төменде «Салыстырмалы талдау» 1 кестеде көрсетілген. Бұл арқылы мақаланы ашу мақсатында салыстырмалы талдау жүргізу үшін алынған.

Кесте1. «Салыстырмалы талдау»

Артықшылықтары	Шектеулері
Қоғамның нақты жағдайын көрсетеді	Уақыт пен ресурс талап етеді
Теория мен практиканың арасындағы алшақтықты азайтады	Субъективтілік қаупі

Артықшылықтары	Шектеулері
Заңнамалық реформаларға негіз болады	Құқықтық құбылыстардың бәрі эмпирикамен өлшенбейді

2) **Жасанды интеллект (Artificial Intelligence, AI)** — бұл адам интеллектісін имитациялайтын компьютерлік жүйелердің жиынтығы. Ол жүйелер үйрене алады, шешім қабылдайды, ақпаратты өңдейді және кейде тіпті адам сияқты әрекет етеді. ЖИ қазіргі кезде әртүрлі салаларда кеңінен қолданылады: медицинада, экономикада, білімде, құқықта және т.б.

«Жасанды интеллект» сөзін алғаш рет 1956 жылы Дартмут университетінде өткен конференциясының преамбуласында Джон Маккарти қолданған. Маккартиге сәйкес «жасанды интеллектті» зерттеушілер нақты проблеманы шешу үшін адамдарда байқалмайтын интеллектіні зерттеуіне болады. Өзінің анықтамасын түсіндіру барысында: «Әзірше біз бүтіндей қандай есептеуіш процедураларды интеллектуалды деп айта алатынымызды білмейміз. Сол себепті интеллект сөзін әлемде мақсатқа жету үшін қолданылатын әдістердің есептеуіш бөлігін ғана түсініп жүрміз». Сонымен қатар, интеллект тек қана биологиялық феномен деген де көзқарастар бар. Шындығында, жасанды интеллект Джон Маккартиге дейін де қолданылған. Тек оған дәл осы атау берілмеген болатын. Мысалы, екінші дүниежүзілік соғыс кезінде Алан Тюринг есімді ағылшын математигі немістің құпия ақпаратын бұзып, оны шифрдан шығаратын машина құрастырады. Ендігі кезекте жасанды интеллект түрлерін нақтырақ ашу мақсатында төменде **«Жасанды интеллект түрлері»** 2 кестеде көрсетілген.

Кесте2. «Жасанды интеллект түрлері»

Түрі	Сипаттамасы
Тар шеңбердегі ЖИ	Нақты бір міндетті орындайды (мысалы, мәтінді аудару, дауыс тану).
Жалпы ЖИ (AGI)	Адам секілді жан-жақты ойлау қабілетіне ие болу (әзірше тек теорияда бар).
Үстем ЖИ (Superintelligence)	Адам интеллектінен асып түсетін болашақтағы жүйе (әлі жоқ).

Жасанды интеллект дамуының екі бағыты бар:

- мамандандырылған жасанды интеллект жүйелерін адам мүмкіндіктеріне жақындатумен және олардың адам табиғатымен жүзеге асырылатын интеграциясымен байланысты мәселелерді шешу;

- бұрыннан жасалған жасанды интеллект жүйелерін адамзаттың мәселелерін шешуге қабілетті бір жүйеге біріктіруді білдіретін жасанды интеллект құру.

Сонымен бірге жасанды интеллекттің құқық саласындағы алатын орны ерекше, оны біз төменде көрсетілген «Жасанды интеллект және құқық» 3 кесте арқылы көре аламыз.

Кесте3. «Жасанды интеллект және құқық»

Құқық саласы	ЖИ қолданылу мысалдары
Қылмыстық құқық	Бейнебақылау арқылы тұлғаны тану, криминалды болжам жасау
Әкімшілік құқық	Автоматты айыппұл салу, электрондық өтініштерді өңдеу
Азаматтық құқық	Смарт-шарттар (smart contracts), автоматтандырылған келісімдер
Процессуалдық құқық	Электронды сот процестері, іс жүргізуді автоматтандыру

3 кестені ашып қарастыратын болсақ: қазіргі таңда заманауи технологиялардың қарқынды дамып жатқан заманында қылмыс пен тәртіптік жауапкершілік түрлері де аса белең алып келе жатыр. Сондықтан криминалист мамандар істерді жан-жақты ашып, сот

сараптамын жүргізу мақсатында жасанды интеллект қызметіне жүгінуге де мәжбүр. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі ерекше бөлігінің кейбір баптарына тоқталатын болсақ. Мысалы: 99-бап. Адам өлтіру, 138-бап. Бала асырап алу құпиясын жария ету, 159-бап. Ақпараттық ресурстарға қол жеткізу құқығын заңсыз шектеу, 168-бап. Геноцид, 169-бап. Экоцид, 7-тарау. Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар[3] және т.б. Бұл қылмыстарды ашу үшін Қазақстанда жасанды интеллектті қылмыспен күреске енгізу процесі жүріп жатыр. Олар:

- **"Сергек"** – жол ережелерін бұзуды автоматты түрде анықтайтын ЖИ негізіндегі жүйе;
- **e-Crime** – құқық қорғау органдарындағы ақпараттық жүйелердің бірі;
- **Құқық қорғау органдарын цифрландыру бағдарламасы** — ЖИ қолдану мүмкіндігін кеңейту бағытында жұмыстар жүргізілуде.

Жасанды интеллект – қылмыспен күрестегі қуатты құрал. Ол қылмысты болжауға, анықтауға және тергеуге көмектеседі. Алайда, бұл технологияны құқықтық, этикалық және техникалық тұрғыдан реттеп отыру маңызды. ЖИ-ды адамның құқықтарын бұзбай, әділеттілік қағидаттарына сай қолдану – болашақ құқықтық саясаттың басты бағыты болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D2%A3_%D2%93%D1%8B%D0%BB%D1%8B%D0%BC%D1%8B
2. Мемлекет және құқық теориясы, Булгакова Д. А., оқулық, 2006 жыл https://lib.tau-edu.kz/wp-content/uploads/2021/12/%D0%91%D1%83%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D1%82-%D0%B6%D3%99%D0%BD%D0%B5.pdf
3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2025.19.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294&pos=241;-52#pos=241;-52

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ В ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье «Современные методы исследования в юридической науке: теоретические и практические аспекты» комплексно рассматриваются методологические основы и прикладные инструменты современных юридических исследований. Автор анализирует теоретические методы, применяемые в правоведении (формально-юридический, сравнительно-правовой, исторический, герменевтический), а также эмпирико-практические подходы (анкетирование, статистический анализ, изучение документов), раскрывая их взаимосвязь и влияние на эффективность правового познания. Особое внимание уделяется влиянию искусственного интеллекта, цифровых технологий и междисциплинарных подходов на развитие юридической науки. В статье предлагаются новые горизонты правового знания и пути гармоничного применения современных методов в науке и практике. Материал адресован юристам-исследователям, магистрантам, докторантам, а также широкой аудитории, интересующейся вопросами права.

Ключевые слова: право, юридическая наука, искусственный интеллект, законодательство, общество, метод.

MODERN RESEARCH METHODS IN LEGAL SCIENCE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Abstract

The article “Modern Research Methods in Legal Science: Theoretical and Practical Aspects” provides a comprehensive analysis of the methodological foundations and applied tools of contemporary legal research. The author examines theoretical methods used in jurisprudence (formal-legal, comparative-legal, historical, hermeneutical) as well as empirical and practical approaches (surveys, statistical analysis, document study), revealing their interconnection and impact on the effectiveness of legal cognition. Special attention is given to the influence of artificial intelligence, digital technologies, and interdisciplinary approaches on the development of legal science. The article presents new horizons of legal knowledge and offers ways to harmoniously apply modern methods in both academic and practical contexts. This material is intended for legal researchers, master's and doctoral students, as well as a broader audience interested in legal issues.

Keywords: law, legal science, artificial intelligence, legislation, society, method.

МРНТИ 10.27.55

В.М. Балмагамбетова¹, Д. Қ. Саматова², Ж.Т. Төлепбергени³

¹PhD докторы, Баишев университетінің білім саласындағы қауымдастырылған профессоры, Ақтөбе облысы, Қазақстан Республикасы

²заң ғылымдарының магистрі, Баишев университетінің білім саласындағы оқытушы, профессордың ассистенті, Ақтөбе облысы, Қазақстан Республикасы

³т.ғ.к., М. Оспанов атындағы Батыс-Қазақстан медициналық университетінің доценті, Ақтөбе облысы, Қазақстан Республикасы

¹e.venera@list.ru

²dinara_93.11@bk.ru

ҚҰҚЫҚТАНУДАҒЫ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕР МЕН ОЛАРДЫҢ ПАРАМЕТРЛЕРІ

Аңдатпа

«Құқықтанудағы әдістемелік тәсілдер мен олардың параметрлері» атты мақалада құқықтану ғылымында қолданылатын негізгі әдістемелік тәсілдер мен олардың мазмұндық-практикалық параметрлері талданады. Құқықтық құбылыстарды жан-жақты және объективті зерттеу үшін қолданылатын философиялық-диалектикалық, тарихи, салыстырмалы-құқықтық, формалды-логикалық, социологиялық, модельдеу және жүйелік тәсілдердің ерекшеліктері мен мүмкіндіктері ғылыми тұрғыда сипатталады. Сонымен қатар, әдістердің тиімділігін анықтайтын параметрлер – ғылыми дәлдік, жүйелілік, практикалық жарамдылық, қолдану аясы және объективтілік мәселелері қарастырылады. Мақала құқықтық білім беру мен құқықтық реформаларды ғылыми негіздеуді мақсат тұтқан зерттеушілер үшін әдістемелік бағыт-бағдар береді.

Түйінді сөздер: құқықтану, әдістемелік тәсілдер, құқықтық зерттеу, жүйелілік, модельдеу, салыстырмалы құқық, ғылыми әдіс.

Қазақстан Республикасы заң ғылымының дамуына аса назар аударуда, себебі мемлекет үшін қазіргі таңда ең алдымен азаматтық сауатты қоғамды және құқықтық мемлекетті қалыптастыру болып табылады. Бүгінде жаһандану, цифрландыру және әлеуметтік өзгерістер аясында құқықтық қатынастар күрделене түсуде, осы күрделі құқықтық құбылысты зерттеу үшін бір ғана әдісті қолдану жеткіліксіз, яғни, кешенді, пәнаралық, жүйелі тәсілдерді де қарастыру қажет етілуде. Сонымен қатар, құқықтық білім мен ғылымда жүйелілік пен дәлдікке сұраныстың артуы, заң шығару, құқық қолдану органдары қызметінің тиімділігін арттыру қажеттілігі, зерттеу нәтижелерін тәжірибеде қолдана білу себептері «Құқықтанудағы

әдістемелік тәсілдер мен олардың параметрлері» тақырыбын ашу заман талабына сай әрі өзекті болып отыр.

Сонымен, жоғарыда аталған тақырыпты толықтай ашып кету үшін келесідей анықтамаларға тоқталайық:

Құқық — заңдарда, мемлекетпен танылатын өзге де қайнар көздерде көрініс тапқан құқылы-рұқсатты (сондай-ақ тыйым салынған) жүріс-тұрыстың жалпыға міндетті талабы болып табылатын жалпыға міндетті нормалар жүйесі;

Құқық саласы — құқық жүйесінің басты тармағы. Ол заңдық реттеудің өзіне тән режимімен ерекшеленеді және біртектес қоғамдық қатынастарды қамтиды;

Құқық нормасы – бұл мемлекет таныған және қамтамасыз ететін жалпыға міндетті, формальды анықталған жүріс-тұрыс ережесі;

Құқықтық сана – бұл адамдардың құқыққа деген қатынасын көрсететін түсініктер мен сезімдердің, көзқарастар мен эмоциялардың, бағалаулардың жиынтығы түріндегі қоғамдық сананың ерекше нысаны;

Құқықтық мәдениет құқықтық санамен тығыз байланыстылықта бола тұрып, оған сүйенеді. Алайда, құқықтық мәдениет құқықтық санаға қарағанда әлдеқайда кең, себебі, ол психологиялық және идеологиялық элементтермен қатар, заңды мәні бар жүріс-тұрысты да қамтиды[1].

Құқықтық зерттеулерде бірнеше әдістемелік бағыттар мен тәсілдер кеңінен қолданылады, олардың ішінде:

1) Философиялық-диалектикалық тәсіл – құқықтану ғылымындағы ең негізгі және терең теориялық әдістемелік тәсілдердің бірі және бұл тәсіл құқықты үнемі өзгеріп, дамып отыратын, қайшылықтарға толы, қоғаммен тығыз байланысты әлеуметтік құбылыс ретінде түсіндіреді. Философиялық-диалектикалық тәсіл Гегель, Маркс, Энгельс еңбектерінде негізделіп, кейін құқықтық ғылымда кең қолданыс тапты. Бұл тәсіл құқықты қоғам дамуының бір формасы ретінде қарастырып, құбылыстар арасындағы өзара байланыс, қозғалыс, қайшылық және даму заңдылықтарын зерттейді [2].

2) Тарихи әдіс - қоғамдық құбылыстарды зерттеуде кең тараған жалпығылыми сипаттаушы әдісі. Бұл әдіс маңызды, тұрақты, қайталанбалы заңды байланыстарды анықтау мақсатында саяси өмірдің қандай да бір құбылыстарының пайда болуының, дамуының, қызмет етуінің шынайы бейнесін қайта жасау үшін тарихи ғылымдардың түсініктері мен ұғымдарының көмегіне жүгінеді. Тарихи әдіс сипаттаушылығымен, фактілерді жүйелеуге ұмтылуымен және осының негізінде құбылыстардың дамуының ішкі қисымын (логикасын) табуымен құнды. Тарихи әдіс — саяси қатынас субъектілерінің барлық іс-әрекеттері өткен және саяси идеялары жүзеге асқан кеңістік пен уақыттағы өркениеттің саяси тарихын зерттеудің негізгі әдісі[3].

3) Салыстырмалы-құқықтық әдіс – құқықтық зерттеулерде түрлі елдердің құқық жүйелерін, заң нормаларын, құқықтық институттарын салыстыра отырып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын, тиімді жақтарын анықтауға бағытталған әдістемелік тәсіл. Мысалы:

Қазақстанда Азаматтық кодекс пен Кәсіпкерлік кодексті әзірлеу кезінде Франция, Германия, Ресей және басқа елдердің азаматтық заңнамалары зерттеліп, кейбір тиімді нормалар бейімделіп енгізілді.

Қылмыстық құқық саласында халықаралық стандарттарға сәйкес, кейбір елдердің гуманизацияланған тәжірибесі (мысалы, Норвегияның пенитенциарлық жүйесі) қарастырылды.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс – құқықтық ғылым мен заңнамалық тәжірибеде маңызды орын алатын әмбебап құрал. Ол Қазақстанның құқықтық жүйесін заманауи талаптарға сай дамытуда, халықаралық стандарттарға сәйкес реформалар жүргізуде таптырмас әдіс болып табылады.

4) Формальды логикалық әдіс - ойлаудың (пікірдің) формалары (логикалық сұлбалары), оларды жүйелеу және дұрыс формаларын (логикалық заңдарды) іріктеу шарттары туралы

ғылым. Логиканың негізгі міндеттерінің бірі- пікірлердің дұрыс тәсілдерін (жолдарын), яғни ойлаудың нәтижелерін тілмен білдірудің (жеткізудің) жалпы маңызды рационалды формаларын жүйелі формализациялау және каталогизациялау (тізімдеу), сонымен қатар пікірлер бағынатын заңдар мен ережелерді табу[4].

5) Әлеуметтанулық әдіс - саяси өзгерістердің терең негіздерін іздеуімен және осы өзгерістердің бастауы болып табылатын адамдардың әлеуметтік жіктелуінен туындайтын мүдделердің әр түрлілігін қарастыруымен құнды. Бұл әдіс дербес білімдер жүйесі мен өзінің жеке пәні бар ғылымға айналу процесінде тұрған саясаттанудың бір саласы — саяси әлеуметтануда негізгі әдістер қатарында қолданылады [3].

6) Құқықтық модельдеу және жүйелік әдіс - қазіргі құқықтанудағы ғылымилығы жоғары, заманауи, аналитикалық әдістемелік тәсілдер қатарына жатады. Бұл әдістер құқықтық құбылыстарды техникалық, құрылымдық және өзара байланыстағы элементтер жүйесі ретінде зерттеуге бағытталған.

Құқықтық модельдеу – бұл шынайы құқықтық құбылыстар мен процестердің жасанды ғылыми үлгісін (моделін) құру. Бұл үлгі арқылы зерттелетін құбылысты жеңілдетіп, түсінуге және болжауға болады. Мысалға:

- Қылмыстық процесстің моделі – тергеу, айыптау, қорғау және үкім шығару кезеңдерінің үлгісі;

- Азаматтық құқықтық мәміле моделі – тараптар, объект, мазмұн, құқықтық салдар.

Жүйелік әдіс құқықты – өзара байланыстағы элементтерден (нормалар, институттар, құқықтық қатынастар) құралған біртұтас жүйе ретінде қарастырады. Бұл тәсіл құқықтың ішкі құрылымын, иерархиясын және логикалық байланысын зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл екі аталған әдістің бір жүйеге қосып бір әдіс ретінде қарастыруымыздың негізі төменде көрсетілген «Сипаттамалық талдау» 1 кестеде ашып көрсетілген.

Кесте1. «Сипаттамалық талдау»

Сипаттама	Құқықтық модельдеу	Жүйелік әдіс
Негізгі ұстаным	Құбылысты модель (үлгі) арқылы сипаттау	Құбылысты жүйе ретінде қарау
Мақсаты	Құқықтық процестерді түсіндіру және болжау	Құқық құрылымын, өзара байланысын талдау
Қолдану аясы	Заң жобасын талдау, процестерді болжау	Заңдарды жүйелеу, реформа жүргізу
Артықшылығы	Ықшам әрі көрнекі талдау жасау	Кешенді, құрылымдық ойлау мүмкіндігі

Құқықтанудағы әдістемелік тәсілдердің тиімділігі бірнеше параметрлерге байланысты анықталады:

Ғылыми дәлдік – таңдалған әдіс нақты құқықтық шындықты бейнелеуі тиіс;

Қолдану аясы – әдістің қай салада және қандай мақсатта қолданылатынын анықтау;

Нақтылық пен жүйелілік – әдістің құрылымы, жүйелі кезеңдері болуы шарт;

Теориялық және практикалық жарамдылығы – алынған нәтижелер теорияда ғана емес, құқықтық тәжірибеде де қолданылуы қажет;

Бейтараптылық пен объективтілік – зерттеу субъективті пікірден емес, нақты дерек пен логикалық тұжырымға негізделуі керек.

Құқықтану – бұл қоғамның құқықтық негіздері мен заң жүйесінің қызмет жасау тетіктерін ғылыми тұрғыда зерттейтін күрделі әрі кешенді сала болып табылады. Бұл ғылымның сапалы әрі жүйелі дамуы мен нақты нәтижелерге қол жеткізуі үшін ғылыми әдістерді дұрыс тандап, оларды тиімді қолдану ерекше маңызға ие. Мақалада философиялық –диалектикалық, тарихи, салыстырмалы-құқықтық, формальды-логикалық, құқықтық

модельдеу мен жүйелік әдістері – құқықтық құбылыстарды жан-жақты, терең, объективті зерделеуге мүмкіндік береді. Әрбір тәсілдің өзіне тән ерекшелігі, зерттеу мақсатына сай қолдану аясы және ғылыми құндылығы бар. Сонымен қатар, зерттеу әдістерінің параметрлерін – ғылыми дәлдік, қолдану аясы, жүйелілік, бейтараптылық және тәжірибелік жарамдылық сияқты өлшемдерін бағалау – зерттеудің сапасын арттырып, нәтижелердің заңнамалық және құқықтық тәжірибеде қолданылуын қамтамасыз етеді.

Осылайша, құқық саласындағы ғылыми зерттеу жұмыстары тек нақты заң нормаларына ғана емес, терең теориялық әдістемелерге де сүйенуі қажет. Қазақстан Республикасындағы құқықтық жүйені жетілдіру, құқықтық реформаларды тиімді жүргізу және заманауи құқықтық білімді қалыптастыру жолында әдістемелік тәсілдерді дұрыс қолдану – аса маңызды ғылыми және тәжірибелік міндет болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Мемлекет және құқық теориясы» Оқу құралы / Булгакова Д. А., Алматы: заң әдебиеті, 2006
https://lib.tau-edu.kz/wp-content/uploads/2021/12/%D0%91%D1%83%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D1%82-%D0%B6%D3%99%D0%BD%D0%B5.pdf;
2. «Философия» оқулық / В.Ф. Петрова, М.Ш. Хасанов, Б.А. Джаамбаева, Алматы, 2021 ж.
<https://pps.kaznu.kz/kz/Main/FileShow2/20490/1/0/2014//>;
3. Теориялық саясаттану. Оқулық. — Алматы: Издательский центр ОФППИ «Интерлигал», 2005
https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%85%D0%B8_%D3%99%D0%B4%D1%96%D1%81;
4. Философиялық терминдердің сөздігі. - Павлодар: ПМПИ. Зағыпаров Қ.Ф.. 2011.
5. <https://philosophy.kaz.academic.ru/150/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0>.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ И ИХ ПАРАМЕТРЫ

Аннотация

В статье «Методологические подходы и их параметры в юриспруденции» анализируются основные методологические подходы, используемые в юриспруденции, их содержательные и практические параметры. Научно описаны особенности и возможности философско-диалектического, исторического, сравнительно-правового, формально-логического, социологического, модельного и системного подходов, используемых для комплексного и объективного изучения правовых явлений. Кроме того, рассматриваются параметры, определяющие эффективность методов, — научная точность, последовательность, практическая обоснованность, область применения и объективность. Статья представляет собой методическое руководство для исследователей, ставящих перед собой задачу научного обоснования юридического образования и правовых реформ.

Ключевые слова: юриспруденция, методологические подходы, правовые исследования, систематика, моделирование, сравнительное право, научный метод.

METHODOLOGICAL APPROACHES AND THEIR PARAMETERS IN LAW

Abstract

The article "Methodological approaches in law and their parameters" analyzes the main methodological approaches used in legal science and their substantive and practical parameters. The features and capabilities of philosophical-dialectical, historical, comparative-legal, formal-logical, sociological, modeling and systemic approaches used for a comprehensive and objective study of legal phenomena are scientifically described. In addition, the parameters that determine the

effectiveness of methods are considered - scientific accuracy, consistency, practical suitability, scope and objectivity. The article provides methodological guidance for researchers who aim to scientifically substantiate legal education and legal reforms.

Keywords: law, methodological approaches, legal research, systematicity, modeling, comparative law, scientific method.

МРНТИ 10.01.79

¹Телибекова И. М., ²Телибеков Б. А.

¹Баишев Университета, профессор Высшей школы Естественного-гуманитарных наук
кандидат юридических наук, Республика Казахстан

²Баишев Университета, профессор Высшей школы Естественного-гуманитарных наук
кандидат юридических наук, Республика Казахстан

¹irina67.kz@mail.ru,

²tba62@mail.ru

ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ КОНСУЛЬТАНТОВ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматривается вопрос повышения квалификации юридическими консультантами, а также нормы казахстанского законодательства, действующие в данной сфере. Автор при подготовке статьи опирался как на мнения юристов-практиков, так и на точки зрения представителей юридической науки. В статье представлены отличительные особенности требований законодателя, предъявляемых для приобретения статуса юридического консультанта.

Ключевые слова: юридический консультант, представительство в суде, повышение квалификации, законодательство Республики Казахстан, Правила повышения квалификации, принципы повышения квалификации, ответственность юридических консультантов.

В Республике Казахстан юридические консультанты осуществляют правовую помощь и их деятельность является альтернативой адвокатской деятельности. Существуют ряд отличительных особенностей деятельности юридических консультантов. Юридические консультанты не проходят стажировку. Также они не сдают сдачи квалификационный экзамен как другие представители юридической профессии. Им не требуется наличие лицензии для осуществления своей деятельности по оказанию правовой помощи.

В то же время некоторые ученые считают, что такой облегченный вариант вхождения в когорту правозащитников не всегда несет в себе положительные последствия [1]. М. К. Сулейменов, рассматривая принцип добросовестности в гражданском процессе, поднимает вопрос о роли и статусе профессиональных судебных представителей [2]. А. Т. Кенжебаева, критикуя представителей участников гражданского процесса в суде, отмечает, что многие из них не продвигают идею верховенства права, пытаются защитить иногда даже незаконные интересы своих доверителей, часто противопоставляя себя суду [3]. Автор полагает, что «Концепция обязанности профессиональных представителей перед судом является краеугольным камнем» а профессионализацию представительства в суде мощным рычагом совершенствования системы правосудия [Там же]. А. Ж. Бикебаев и др. поднимают вопрос о необходимости создания в Республике Казахстан (далее – РК) единой саморегулируемой организации на базе существующих коллегий адвокатов, в составе которой объединены профессиональные представители [1, С. 15].

Следует отметить, что представлять интересы и участвовать в судебных процессах могут не только адвокаты и юридические консультанты. Законодатель предоставил такое право

законным представителям, а также лицам, которые действуют на основании уставной доверенности, представляя интересы юридических лиц в гражданском процессе. На практике имели место случаи нарушений норм этики, привлечения к ответственности лиц, не имеющих юридического образования, но участвовавших в судебных процессах. Однако эти обстоятельства не исключают зафиксированных случаев нарушения требований законодательства, этики и привлечения к ответственности и профессиональных представителей. Даже после объединения профессиональных юристов в палаты юридических консультантов (далее – ПЮК, Палата) на основе внесения изменений в действующее законодательство, некоторые из них не всегда ведут себя корректно, не стремятся повышать свой профессионализм. По поводу последнего следует сказать, что в Республике Казахстан внедрены «Правила повышения квалификации юридических консультантов» (далее – ППК ЮК, Правила) [4]. Эти Правила разработаны в целях реализации требований Закона РК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» и утверждены Решением Правления Республиканской Коллегии юридических консультантов (далее – РК ЮК) №3 от 28.12.2021 г. [Там же].

В соответствии с Правилами ПК ЮК целями повышения квалификации являются: «обеспечение качества юридической помощи; обновление и расширение профессиональных знаний и практических навыков; развитие личных и цифровых компетенций; обеспечение единообразия правоприменительной практики» [4]. В ППК ПЮК закреплены основные принципы повышения квалификации юридических консультантов, такие как. «равный доступ к повышению квалификации, свободный выбор ее формы, ее обязательность, постоянство, прозрачность, открытость и независимость» [Там же].

Законодатель в сфере повышения квалификации юридических консультантов не делает исключения никому в зависимости от прежнего места работы или опыта. Дело в том, что в ПЮК на сегодня включены лица, ранее отправлявшие правосудие, осуществлявшие контроль и надзор над законностью, работавшие в органах внутренних дел и т.д. И конечно же это накладывает свой отпечаток на субъективные характеристики, то есть на личность юридического консультанта. Но так как все юридически е консультанты уравниваются перед законом, каждый из них «должен ежегодно проходить повышение квалификации, ... набрать 10 (десять) баллов по накопительной системе за отчетный период, ... до 15 (пятнадцатого) февраля представить отчет» [Там же].

Система ППК ПЮК включает в себя «прохождение курсов повышения квалификации, как организованных РК ЮК, ПЮК и на самостоятельной основе путем заключения договора, публикацию статей и интервью в средствах массовой информации, участие в конференциях международного, регионального и республиканского уровней, чтение лекций, обучение по образовательным программам на базе профильных институтов и факультетов, участие в рабочих группах по подготовке правовых актов, проектов законов Республики Казахстан, присвоение ученой степени, написание и издание монографий, учебников и других научных трудов, участие в деятельности по правовому просвещению» [Там же].

Повышение квалификации финансируется за счет взносов юридических консультантов, перечисляемых ПЮК в РК ЮК, которая организывает РК ЮК «осуществляет общее руководство, ... информационное, аналитическое методическое сопровождение повышения квалификации юридическими консультантами, ... утверждает формы сертификатов, ... ежегодно обобщает результаты работы палат юридических консультантов по повышению квалификации, ... проводит мониторинг ее эффективности» [Там же]. Следует отметить, что в случае, если ПЮК не входят в РК ЮК, то они самостоятельно организуют повышение квалификации.

ППК ПЮК предусматривает ответственность юридических консультантов в случае их нарушения с предоставлением возможности выполнить требования ППК ПЮК в течение 1 (одного) месяца, а также в виде приостановления деятельности на срок 3 (три) месяца до достижения установленной нормы по повышению квалификации [Там же].

В юридическом сообществе есть как противники введенной законодателем альтернативной формы оказания юридической помощи (А. Ж. Бикебаев, М. К. Сулейменов и др.), так и те, кто аргументировано оценивает позицию первых, критикуя «концепцию исключительности судебного представительства» [Там же].

Конечно же, сам факт того, что в РК есть ПЮК, которые не входят в состав РК ЮК, разночитаемость в них Положений о повышении квалификации, говорит не в пользу юридических консультантов. В связи с этим полагаем необходимым с целью совершенствования законодательства Республики Казахстан в сфере регулирования деятельности юридических консультантов установить для всех ПЮК по республике единые требования к прохождению повышения квалификации юридическими консультантами, а также ввести все ПЮК в состав РК ЮК.

На основании изложенного выше, полагаем, что введение Правил повышения квалификации юридическими консультантами представляет собой очередной шаг к совершенствованию действующего законодательства Республики Казахстан, а также представляет собой возможность осуществлять контроль над ними и их аттестацию. Введение же в РК ЮК всех Палат позволит установить единообразие и по содержанию норм, регулирующих деятельность юридических консультантов, и по прохождению ими повышения квалификации, по аттестации профессиональных представителей.

Перечень использованной литературы:

1. Бикебаев А. Ж. Объединение профессиональных судебных представителей в составе адвокатуры: исправление ошибок реформы 2018 года. – Астана: Республиканская коллегия адвокатов, 2024. – 76 с.
2. Сулейменов М.К. Добросовестность в гражданском процессе. Информационная система «ПАРАГРАФ». URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=35533636#pos=6;-138 (дата обращения 01.02.2025).
3. Кенжебаева А.Т. Переосмысливая роль и статус профессионального представителя в суде. Информационная система «ПАРАГРАФ». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34918277 (дата обращения 01.02.2025).
4. Правила повышения квалификации юридических консультантов. Утверждены Решением Правления Республиканской Коллегии юридических консультантов №3 от 28 декабря 2021 года. URL: <https://rcla.kz/storage/app/media/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D0%B8%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F/%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%20%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%84%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8.pdf>.
5. Сулейменова Г. Ж. Монополия адвокатуры и публично-правовой статус: критика концепции исключительности судебного представительства [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32814576&pos=5;-108#pos=5;-108.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ЗАҢ КОНСУЛЬТАНТТАРЫНЫҢ БІЛІКТІЛІГІН АРТТЫРУ

Аңдатпа

Мақалада заң консультанттарының біліктілігін арттыру мәселесі, сондай-ақ осы салада қолданылатын қазақстандық заңнама нормалары қарастырылған. Мақаланы дайындаған кезде автор тәжірибеші заңгерлердің де, заң ғылымы өкілдерінің де пікірлеріне сүйенді. Мақалада заң шығарушының заң консультанты мәртебесін алу талаптарының айрықша белгілері берілген.

Түйінді сөздер: заң консультанты, соттағы өкілдік, біліктілікті арттыру, Қазақстан Республикасының заңнамасы, біліктілікті арттыру Ережесі, біліктілікті арттыру қағидалары, заң консультанттарының жауапкершілігі.

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF LEGAL CONSULTANTS IN ACCORDANCE WITH THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines the issue of advanced training of legal consultants, as well as the norms of Kazakhstani legislation applicable in this area. When preparing the article, the author relied on the opinions of both practicing lawyers and representatives of legal science. The article presents the distinctive features of the legislator's requirements for acquiring the status of a legal consultant.

Keywords: legal consultant, representation in court, advanced training, legislation of the Republic of Kazakhstan, Rules for advanced training, principles of advanced training, responsibility of legal consultants.

МРНТИ 10.31.01

¹Телибекова И. М., ²Телибеков Б.А.

¹Баишев Университета, профессор Высшей школы Естественного-гуманитарных наук
кандидат юридических наук, Республика Казахстан

²Баишев Университета, профессор Высшей школы Естественного-гуманитарных наук
кандидат юридических наук, Республика Казахстан

¹irina67.kz@mail.ru,

²tba62@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СУДЕБНОМ РАЗБИРАТЕЛЬСТВЕ В СУДЕ ПЕРВОЙ ИНСТАНЦИИ ПО ГРАЖДАНСКО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ И УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается правовое регулирование применения цифровых технологий в судебном разбирательстве в суде первой инстанции в порядке гражданского и уголовного судопроизводства по законодательству Республики Казахстан и Российской Федерации. При подготовке статьи авторы опирались на гражданско-процессуальное и уголовно-процессуальное законодательство указанных государств, а также на точки зрения ученых по основным проблемам применения цифровых технологий в судебном разбирательстве. В статье отмечены отличительные особенности применения цифровых технологий в судебном разбирательстве при рассмотрении гражданских и уголовных дел с учетом особенностей национальных законодательств дружественных стран.

Ключевые слова: судебное разбирательство, цифровые технологии, электронный документ, электронная цифровая подпись, гражданское судопроизводство, уголовное судопроизводство, видеоконференцсвязь, онлайн-трансляция, законодательство.

Понятие ЦТ (Digital technology – DT) включает в себя не только ИТ, но и другие технологии, связанные с цифровой обработкой информации. Слово «цифровой» имеет древнюю историю, так как оно впервые упоминалось более 600 лет назад. Вообще digital означает «палец» (от лат. digitālis). Данное слово применялось в арифметике и согласно Оксфордского исторического английского словаря обозначает «целое числа меньше десяти» [1]. Своим зарождением ЦТ обязаны Алеку Х. Ривзу, который изобрел и запатентовал в 1937

году импульсно-кодovou модуляцию (ИКМ), первое коммерческое использование которой было осуществлено в 1962 году при телефонной передаче звуковых волн [2]. Первое упоминание о цифровой революции было в 1983 году американской издательской компанией McGraw-Hill, которая выпускала программное обеспечение [3].

А. В. Незнамов, рассматривая применяемые в судопроизводстве ЦТ, представил свою точку зрения по поводу их классификации. К первой группе автор относит «физические и аппаратные средства фиксации (микрофоны, диктофоны, видеокамеры, фотоаппараты, принтеры, смартфоны, GPS-трекеры, программное обеспечение компьютеров, предназначенное для создания текстов, графических изображений, аудио- и видеозаписей), хранения (CD, DVD, HDD, SSD, флеш-накопители, а также виртуальные или облачные хранилища) и отображения (воспроизведения) информации (диктофоны, видеокамеры, принтеры, смартфоны, телевизоры, компьютеры и их программное обеспечение, предназначенное для воспроизведения текстов, графических изображений, аудио- и видеозаписей)» и отмечает, что они наиболее распространены в гражданском судопроизводстве [4, С. 28].

Рассмотрим становление правового регулирования применения ЦТ в судебном разбирательстве по законодательству РК и РФ. На VI съезде судей РК в 2013 г. была поставлена задача по внедрению цифровых технологий в судопроизводство с целью упорядочить быстрое и удобное рассмотрение дел. Правовые основы применения ЦТ в судопроизводстве РК были заложены еще в 1999 г., когда была внедрена Единая автоматизированная информационно-аналитическая система судебных актов (далее – ЕАИАС СО РК). Был создан единый call-центр судов и внедрена система СМС-оповещения участников процесса, как гражданского, так и уголовного [5].

Впоследствии в РК был внедрен пилотный проект в виде сервиса «Судебный кабинет», который представляет собой «единое окно», объединяющее суды всех инстанций в регионах РК (административные, экономические, ювенальные, гражданские, уголовные) [6]. Через «Судебный кабинет» можно подать иски и заявления и другие процессуальные документы, ознакомиться и получить решения суда и другие судебные акты, обжаловать их в вышестоящие инстанции, ознакомиться с материалами дела, с протоколом судебного заседания, получить его, в том числе на основании ходатайства получить аудио- и видеофиксацию судебного заседания, а также направить обращение председателю судов и Дисциплинарного совета Верховного суда РК (далее – ВС РК) при помощи электронной цифровой подписи (далее – ЭЦП). ЭЦП была законодательно внедрена в РК посредством принятия Закона РК «Об электронном документе и электронной цифровой подписи», который также предусматривает применение электронного документа [7].

Следует отметить, что казахстанский законодатель ввел ограничения доступа для ознакомления с судебными актами по делам, которые рассматриваются в закрытых судебных заседаниях. При этом осуществляется деперсонализация лиц участвующих в уголовном процессе, подлежащих государственной защите. Деперсонализация заключается в ограничении доступа к сведениям о защищаемом лице путем изъятия его анкетных данных из материалов уголовного дела и хранении этих данных отдельно от основного производства, а также в использовании для деперсонализированного лица псевдонима, о чем имеется соответствующая норма [8]. Для гражданского судопроизводства РК это не характерно.

Кроме того, в РК согласно Программе Президента РК «План нации – 100 конкретных шагов» запущен пилотный проект «Төрелік» с целью оптимизации и автоматизации судопроизводства, внедрен «Банк судебных актов», а также программа «Автоматическое распределение дел» для пресечения коррупционных проявлений [9]. Сегодня в РК внедрены онлайн-форматы проведения судебных заседаний.

Что касается становления правового регулирования ЦТ в РФ, то начало было положено утверждением Федеральной Целевой Программы «Электронная Россия (2002-2010 годы)» от 28.01.2002 г. (далее – ФЦП ЭР) [10]. Первичная редакция ФЦП ЭР была изменена в 2006 году

в связи с постановлением Правительства РФ от 15.08.2006 г. №502, а в последствии на основании постановления Правительства РФ от 10.09.2009 г. №721 [11-12]. Российский законодатель с целью решения задач по развитию материально-технического обеспечения судебной системы и ее информатизации с целью использования современных технологий, по регулированию «электронного правосудия» принял значительное количество нормативных правовых актов (далее – НПА), как законодательного, так и подзаконного уровня, причем дополнил новеллами федеральный закон (далее – ФЗ), регулирующий статус судей в РФ [13-25]. В 2009 г. в РФ была одобрена Концепция единой системы информационно-справочной поддержки граждан с использованием информационно-телекоммуникационной сети Интернет, давшая им возможность обращаться в судебные органы и подавать документы в электронном виде [26].

Если говорить непосредственно о судебном разбирательстве, то как по законодательству Республики Казахстан (далее – РК), так и по законодательству Российской Федерации (далее – РФ) оно направлено на полное, объективное исследование всех обстоятельств дела и доказательств с целью вынесения судебного акта, которое должно быть справедливым, законным и обоснованным. Судебное разбирательство по законодательству РК регулируется главой 18 Гражданского процессуального кодекса РК (далее – ГПК РК), а по законодательству РФ – главой 15 [27-28]. В рамках уголовного судопроизводства судебное разбирательство регламентируется главами 41-46 Уголовно-процессуального кодекса (далее – УПК РК) РК и 33-40 главами УПК РФ [29-30].

Согласно правилам применения технических средств связи, обеспечивающих участие в судебном заседании, и предъявляемым к ним требований, как по инициативе суда, так и по ходатайству сторон в гражданском судопроизводстве на основе ЦТ могут применяться технические средства связи [31]. ВКС гражданском судопроизводстве – это услуга связи с использованием информационно-коммуникационных технологий для интерактивного взаимодействия нескольких удаленных абонентов в режиме реального времени с возможностью обмена аудио- и видеoinформацией, применяемая только в открытом судебном заседании. При вынесении судом определения о разбирательстве дела в закрытом судебном заседании, применение технических средств связи прекращается.

Следует отличать судебные заседания в рамках гражданского судопроизводства, которые проводятся в режиме ВКС от судебных заседаний, проводимых в режиме онлайн-трансляции (веб-конференции). Судебное заседание может проводиться в формате онлайн-трансляции (веб-конференции) по ходатайству участвующих в нем лиц. Однако какой-либо отдельной нормой применение онлайн-трансляции (веб-конференции) в гражданском процессуальном законодательстве РК не урегулировано. В ходе онлайн-трансляции (веб-конференции) применяются различные мессенджеры, в частности судопроизводство РК предусматривает применение мессенджера WhatsApp в ходе судебного разбирательства. Кроме того, введение онлайн-трансляции (веб-конференции) позволяет с 2022 г. проводить судебные разбирательства в Казахстане в рамках гражданского процесса с учетом экстерриториальной подсудности дел, так как стороны по обоюдному согласию могут судиться не по месту проживания, а в любом другом суде по выбору роботизированной программы [32]. Следует отметить, что в соответствии с ГПК РК в ст.133-1 ГПК РК формат проведения судопроизводства подразделяется на бумажный и электронный в зависимости от избранного истцом способа обращения в суд, и он, как указано в ГПК РК, с учетом мнения сторон и технических возможностей ведения процесса на основании определения суда может быть изменен [27].

В судебном разбирательстве по законодательству РФ лица, участвующие в деле, вправе подавать заявления, ходатайства и прилагаемые к ним документы в электронном виде. При этом каждая сторона вправе обратиться с ходатайством о проведении судебного разбирательства с применением ЦТ. Причем российский законодатель подразделяет форматы проведения судебного разбирательства на ВКС (ст. 155.1 ГПК РФ) и онлайн-трансляции (веб-конференции) (ст. 155.2 ГПК РФ) [28]. Как видим по ГПК РК и ГПК РФ классификация

форматов проведения судебного разбирательства существенно различаются. В гражданском судопроизводстве РФ в соответствии с Регламентом организации применения видео-конференц-связи при подготовке и проведении судебных заседаний ВКС – это «способ осуществления процессуальных действий, предусмотренных законом, с использованием программно-технических средств передачи аудио- и видеoinформации по каналам связи с одним или несколькими абонентами» [33]. Из представленных понятий ВКС по законодательствам РК и РФ видны отличительные особенности: если по законодательству РК ВКС представляет собой услугу связи с применением ЦТ в судебном заседании, то по российскому законодательству она являет собой способ осуществления процессуальных действий абонентами связи при помощи ЦТ.

В отличие от ГПК РК в ГПК РФ регламентируется применение в судебном разбирательстве онлайн-трансляции (веб-конференции), согласно которой стороны должны предварительно обратиться в суд с ходатайством [28]. При этом лицо, которое обратилось с ходатайством по поводу трансляции судебного заседания, должно ее обеспечить своими силами, самостоятельно и за свой счет [34]. В веб-конференции можно участвовать как посредством компьютера, так и посредством мобильного телефона с операционной системой iOS или Android. При этом веб-конференция проводится при наличии в суде технической возможности ее осуществления. Если таковая имеется, то суд выносит определение о проведении судебного разбирательства в данном формате и предварительно извещает всех участвующих в дела о формате проведения судебного разбирательства. Согласно законодательству РФ, трансляция судебных заседаний осуществляется с разрешения суда в соответствии с ГПК РФ и других ФЗ [14, 28, 34]. Все участники веб-конференции должны пройти идентификацию без личного присутствия с помощью информационно-технологических средств через единую систему идентификации и аутентификации [28].

Трансляции судебного заседания подразделяются трансляции по радио, по телевидению, а также в сети «Интернет» а также на отсроченные, прямые, частичные [14]. При этом только прямая трансляция проводится, как правило, в режиме реального времени. Такое подробное подразделение трансляций на виды в ст.1 данного НПА является достоинством российского законодателя. Следует отметить, что в ГПК РФ российский законодатель ввел норму о проведении судебного разбирательства в формате онлайн-трансляции с целью повышение доступности правосудия для граждан, организаций и объединения граждан при рассмотрении споров в суде, и для обеспечения «возможности трансляции судебных заседаний с использованием сети «Интернет» и публикации отчетов о них» [35]. Но понятия онлайн-трансляции судебного заседания, а также понятия их разновидностей, все же не включил. ВКС всегда проходят в зданиях судебных органов, оснащенных программно-техническим комплексом ВКС ГАС «Правосудие», который должен быть подключен к соответствующей ведомственной сети передачи данных ГАС «Правосудие», и с обязательным присутствием участников судебного разбирательства и только в том случае, если в судах есть надлежащие технические и организационные возможности [33]. Вообще впервые острая необходимость использования ВКС в судебной деятельности возникла после принятия Конституционным Судом РФ постановления от 10.12.1998 г. №27-П, то есть в РФ применение ВКС было обосновано намного раньше, чем в ГПК РФ были внесены дополнения в 2021 г. [36]. Веб-конференция проводится за счет и при помощи гаджетов заявителя – участника гражданского процесса. Ее преимуществами являются отсутствие необходимости присутствия участников процесса в здании суда, экономия затрат на трансфер и обеспечение техникой, гарантия безопасности участников процесса, сохранение социальной дистанции. В отличие от ВКС режим онлайн-трансляции позволяет участникам гражданского судопроизводства участвовать в судебном разбирательстве через информационную систему «Мой Арбитр», авторизацией Единой системой идентификации и авторизации (далее – ЕСИА). Недостатками ВКС являются необходимость посещения здания суда, наличия дорогостоящего оборудования и высокоскоростной интернет-связи, а недостатками веб-конференции являются

невозможность достоверности присутствия надлежащего участника судебного разбирательства, а также слабая интернет-связь.

Что касается применения ЦТ в судебном разбирательстве в рамках уголовного судопроизводства, то Конституция РК устанавливает ряд фундаментальных принципов, обеспечивающих права и свободы человека и гражданина, которые закреплены и конкретизированы в нормах УПК РК. Так, ч. 1 ст. 345 УПК РК установлено, что главное судебное разбирательство происходит в условиях, обеспечивающих нормальную работу суда, безопасность участников процесса, а также что оно может происходить в режиме ВКС, решение о котором принимается председательствующим по делу. Как предусмотрено ст.ст. 369-370 УПК РК производство по уголовным делам может предусматривать возможность применения ВКС в главном судебном разбирательстве в отношении только лишь дистанционного допроса потерпевшего и свидетеля по правилам ст. 213 УПК РК с вызовом их в суд того района (области), на территории которого они находятся либо проживают. Также законодателем РК согласно п. 3 ч. 2 ст. 98 и ч. 8 ст. 370 УПК РК закреплены нормы о допросе защищаемого лица – свидетеля в целях обеспечения его безопасности. При этом ч. 2 ст. 213 УПК устанавливает, что использование при дистанционном допросе научно-технических средств и технологий должно обеспечивать надлежащее качество изображения и звука. Кроме того, законодательством РК предусмотрена возможность использования судом ВКС и в представленных ниже отдельных случаях в рамках уголовного судопроизводства:

- в соответствии с ч. 2 ст. 56 и ч. 6 ст. 106 УПК РК по распоряжению следственного судьи;
- согласно ч. 2 ст. 505 УПК РК при рассмотрении ходатайств о возобновлении производства по делу по вновь открывшимся обстоятельствам в отношении осужденного лица, находящегося под стражей;
- в соответствии с ч.ч. 1 и 2 ст. 576 УПК РК в отношении процессуальных действий по запросу компетентного органа иностранного государств в случаях и в той мере которой такой порядок не противоречит принципам уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан;
- согласно ч. 6 ст. 577 УПК РК, регламентирующих проведение процессуальных действий с помощью ВКС по запросам компетентного органа Республики Казахстан;
- в соответствии с ч. 4 ст. 591 УПК РК в отношении лица, касательно которого принято решение о его выдаче (экстрадиции) с участием его защитника [30].

По мнению Л. Шестаковой и М. Кочнева «из-за особой роли уголовного процесса в системе российского права внедрение электронных и цифровых новшеств опосредовано высокой степенью рисков» [38, С. 16]. Авторы считают, что «Главный недостаток аудио- и видеозаписей заключается в их фрагментарности, возможности «вырвать из контекста» отдельные действия лица или события» [Там же, С. 17]. Подчеркивая, что при даче свидетельских показаний на досудебном этапе предварительного расследования и во время судебного следствия эти показания могут иметь разницу в силу «невозможности детального восстановления обстоятельств в связи с давностью событий», авторы вместе с тем указывают, что ЦТ играют важную роль в уголовном судопроизводстве, мотивируя это тем, что «в отличие от свидетельских показаний, аудио- и видеозаписи не нуждаются в проверке на заинтересованность» [Там же, С. 17].

Применение же ВКС в судебном разбирательстве в рамках уголовного судопроизводства регулируется ч. 6 ст. 35, ст. 293, ч. 2 ст. 389.12, ч. 8 ст. 389.13, ч. 2 ст. 399, ч. 2.1 ст. 399, ч. 2 ст. 389.12 УПК РФ [30].

Таким образом, несмотря на историческую, географическую общность, правовая регламентация применения ЦТ в судебном разбирательстве при рассмотрении дел в суде первой инстанции по законодательству Республики Казахстан и Российской Федерации имеет свои особенности.

Перечень использованной литературы:

1. Oxford English Dictionary (NOUN digit). URL: https://www.oed.com/dictionary/digital_n.
2. The Digital Revolution. URL: <https://web.archive.org/web/20081007132355/http://history.sandiego.edu/gen/recording/digital.html>.
3. The worldwide digital revolution. Electronics 28 July 50/2. New York: McGraw-Hill Pub. Co. 1983.
4. Незнамов А. В. О классификации цифровых технологий в гражданском процессе // Электронное приложение к Российскому юридическому журналу. – 2019. – №3. – С. 27-35.
5. Использование современных технических средств в судопроизводстве. URL: <http://astanazan.kz/?p=2162>.
6. Верховный Суд Республики Казахстан «Судебный кабинет». Единое окно для доступа к электронным сервисам судебных органов Республики Казахстан. URL: <https://office.sud.kz/index.xhtml>.
7. Закон Республики Казахстан «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 07.01.2003 г. №370. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000370_.
8. Закон РК «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе» от 05.07.2000 г. №72. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000072_.
9. Программа Президента Республики Казахстан «План нации – 100 конкретных шагов» от 20.05.2015 г. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100>.
10. Постановление Правительства РФ «О федеральной целевой программе «Электронная Россия (2002 - 2010 годы)» от 28.01.2002 г. №65. URL: <https://base.garant.ru/184120/>.
11. Постановление Правительства РФ «О внесении изменений в Федеральную целевую программу «Электронная Россия (2002-2010 годы)» от 15.08.2006 г. №502. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/89941/>.
12. Постановление Правительства РФ «О внесении изменений в федеральную целевую программу «Электронная Россия (2002-2010 годы)» от 10.09.2009 г. №721. URL: <https://base.garant.ru/196289/>.
13. Федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» от 27.07.2006 г. №149-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61798/.
14. Федеральный закон «Об обеспечении доступа к информации о деятельности судов в Российской Федерации» от 22.12.2008 г. №262-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_82839/.
15. Госпрограмма «Экономическое развитие и инновационная экономика», утвержденная Постановлением Правительства Российской Федерации от 15.04.2014 г. №316. URL: <https://base.garant.ru/70644224/>.
16. Федеральный закон «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части применения электронных документов в деятельности органов судебной власти» от 23.06.2016 г. №220-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_200008/.
17. Приказ Судебного департамента при Верховном Суде РФ от 27.12.2016 г. №251 «Об утверждении Порядка подачи в федеральные суды общей юрисдикции документов в электронном виде, в том числе в форме электронного документа». URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_209690/.
18. Приказ Судебного департамента при Верховном Суде РФ от 02.02.2017 г. №17 «Об утверждении Правил использования усиленной квалифицированной электронной подписи в федеральных судах общей юрисдикции, федеральных арбитражных судах. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.mos-gorsud.ru/getGalleryImage/baa92b4c-ff5f-4919-b4ad-f229c4b4116f>.

19. Приказ Судебного департамента при Верховном Суде РФ от 17.04.2017 г. №71 «О внесении изменений и дополнений в Инструкцию по судебному делопроизводству в районном суде». URL: https://www.consultant.ru/document/cons_docLAW216591/2ff7a8c72de3994f30496a0ccb1ddafdad518/.
20. Указ Президента Российской Федерации от 09.05.2017 г. №203 «Об утверждении Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017 - 2030 годы». URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/41919>.
21. Постановление Пленума ВС РФ «О некоторых вопросах применения законодательства, регулирующего использование документов в электронном виде в деятельности судов общей юрисдикции и арбитражных судов» от 26.12.2017 г. №57. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.vsrfl.ru/files/26294/>.
22. Приказ Судебного департамента при Верховном Суде РФ от 11.12.2023 г. №265 «О внесении изменений в Порядок подачи в федеральные суды общей юрисдикции документов в электронном виде, в том числе в форме электронного документа, утвержденный приказом Судебного департамента при Верховном Суде Российской Федерации» от 27.12.2016 г. №251. URL: https://sudact.ru/law/prikaz-sudebnogo-departamenta-pri-verkhovnom-sude-rf_701/.
23. Решение Конституционного Суда РФ от 25.10.2018 г. «О внесении изменений в Регламент Конституционного Суда Российской Федерации». URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/71998522/>.
24. О федеральной целевой программе «Развитие судебной системы России на 2013 – 2024 годы»: постановление Правительства РФ от 27.12.2012 г. № 1406 [Электронный ресурс] // Консультант Плюс: сайт. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_-140638.
25. Закон РФ от 26.06.1992 г. №3132-1 «О статусе судей в Российской Федерации». URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_648/.
26. Постановление Правительства РФ «О единой системе информационно-справочной поддержки граждан и организаций по вопросам взаимодействия с органами исполнительной власти и органами местного самоуправления с использованием информационно-телекоммуникационной сети Интернет» от 15.06.2009 г. №478. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/95768/>.
27. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31.10.2015 г. №377-V ЗРК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>.
28. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14.11.2002 г. №138-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/.
29. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г. №231-V ЗРК. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231/k14_231.htm.
30. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. №174-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/.
31. Приказ Руководителя Департамента по обеспечению деятельности судов при ВС РК «Об утверждении Правил применения технических средств связи, обеспечивающих участие в судебном заседании, и требования к ним» от 15.10.2019 г. №7. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900019499>.
32. О трансформации правосудия в рамках цифровизации. URL: <https://sud.kz/rus/news/o-transformacii-pravosudiya-v-ramkah-cifrovizacii>.
33. Приказ Судебного департамента при ВС РФ от 28.12.2015 г. №401 «Об утверждении Регламента организации применения видео-конференц-связи при подготовке и проведении судебных заседаний». URL: https://legalacts.ru/doc/prikaz-sudebnogo-departamenta-pri-verkhovnom-sude-rf-ot-28122015_1/.
34. Приказ Судебного департамента при ВС РФ «Об утверждении Порядка организации и проведения в судах трансляции судебных заседаний по радио, телевидению и в

информационно-телекоммуникационной сети «Интернет» от 17 октября 2017 г. №182. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/71709170/>.

35. ¹ Указ Президента РФ №601 от 07.05.2012 г. «Об основных направлениях совершенствования системы государственного управления». URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/35265>.
36. ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 30.12.2021 г. №440-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_405386/30b3f8c55f65557c253227a65b908cc075ce114a/#dst100218.
37. Шестакова Л., Кочнев М. Проблемы и перспективы использования цифровых технологий в уголовном судопроизводстве РФ // Юридический аналитический журнал. – 2024. - №19 (1). – С. 15-25.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША БІРІНШІ САТЫДАҒЫ СОТТА СОТ ТАЛҚЫЛАУЫНДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының заңнамасы бойынша бірінші сатыдағы сотта азаматтық және қылмыстық сот талқылауын жүргізу тәртібімен сот өндірісінде цифрлық технологияларды қолданудың құқықтық реттелуі қарастырылды. Мақаланы дайындау барысында авторлар аталған мемлекеттердің азаматтық процестік жүргізу және қылмыстық-процестік жүргізу заңнамалары, сондай-ақ сот өндірісінде цифрлық технологияларды қолданудың негізгі мәселелері бойынша ғалымдардың көзқарастарына сүйенді. Мақалада достас елдердің ұлттық заңнамасының ерекшеліктерін ескере отырып, азаматтық және қылмыстық істерді талқылау кезінде сот өндірісінде цифрлық технологияларды қолданудың айрықша ерекшеліктері атап өтілген

Түйінді сөздер: сот талқылауы, цифрлық технологиялар, электронды құжат, электрондық цифрлық қолтаңба, азаматтық сот ісі, қылмыстық іс жүргізу, бейнеконференцбайланыс, онлайн-трансляция, заңнама

LEGAL REGULATION OF THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN COURT PROCEEDINGS IN THE COURT OF FIRST INSTANCE UNDER THE CIVIL PROCEDURE AND CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract

The article deals with the legal regulation of the use of digital technologies in court proceedings in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation in civil and criminal proceedings in the court of first instance. During the preparation of the article, the authors relied on the views of scientists on the civil procedure and criminal procedure legislation of the mentioned states, as well as on the main issues of using digital technologies in court proceedings. In the article, taking into account the peculiarities of the national legislation of friendly countries, the special features of the use of digital technologies in court proceedings during the discussion of civil and criminal cases are noted

Keywords: court proceedings, digital technologies, electronic document, electronic digital signature, civil litigation, criminal proceedings, video conferencing, online broadcasting, legislation

"Баишев Университеті хабаршысына" жарияланатын мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (Қазақстан Республикасы Ақпарат министрлігі 29.01.2004 ж. берген №4645-Ж бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы куәлік, Қазақстан Республикасы Ақпарат министрлігі 07.06.2019 ж. берген №17737-ж бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы қайта ресімделген куәлік) әдістемелік ресімдеу талаптарын басшылыққа ала отырып қабылданады.

"Хабаршының" ISSN 2706-8293 нөмірі бар, бұл тиісті халықаралық реферативтік басылымдарда ол туралы ақпаратты қамтамасыз етеді, сондай-ақ 2014 жылы "ҰМҒТСО" АҚ қазақстандық дәйексөз алу базасымен реферирленетін және дәйексөз алатын журналдар тізіміне енгізілген, 2016 жылдан бастап журналдың ақпараттық маңыздылығының сандық көрсеткіші (импакт – фактор) 0,06 құраған.

Библиографияны қоса алғанда, мақаланың көлемі компьютерде терілетін мәтіннің 3 бетінен кем болмауы және 7 беттен аспауы тиіс (Microsoft Word редакторы).

Мақаланы ресімдеуге қойылатын техникалық талаптар:

- формат-Microsoft Word*.doc;
- қаріп-Times New Roman;
- қаріп өлшемі-12;
- жоларалық интервал-1;
- мәтінді туралау-ені бойынша;
- абзац шегінісі - 1 см. абзац шегінісін бос орындармен немесе кестелермен жасамаңыз;
- жиектері: жоғарғы және төменгі-25 мм, сол және оң-20 мм;

Мақала құрылымы

MPHTI (Times New Roman 12pt, сол жақта туралау, абзацтың бірінші жолының шегінісі жоқ)

Мақала авторының (авторларының) аты-жөні

(Times New Roman 12 pt, қалың, ортасында туралау, абзацтың бірінші жолының шегінісі жоқ. Егер мақала авторлары бірнешеу болса, онда авторлардың тегі жол үсті белгісі арқылы нөмірленіп көрсетіледі)

Мекеменің немесе ұйымның атауы, елі

(курсив, шрифт Times New Roman 12 pt, абзацтың бірінші жолының шегінісіңіз, тасымалсыз ортаға туралау. Егер мақала авторлары бірнешеу болса, онда бұл ақпарат әр авторды жол үсті белгісі арқылы нөмірлей отырып қайталанады)

E-mail

(курсив, шрифт Times New Roman 10 pt, абзацтың бірінші жолының шегінісіңіз ортасында туралау, тасымалсыз, 6 пт дейінгі аралық. Егер мақала авторлары бірнешеу болса, онда бұл ақпарат әр авторды жол үсті белгісі арқылы нөмірлей отырып қайталанады)

Мақала атауы

(Шрифт Times New Roman 12 pt, қалың, ортасында туралау)

Мақала мәтінінің алдындағы 1 интервалдан кейін аннотация (Times New Roman 12 pt, қалың, ортасында Туралау) және кілт сөздер (курсив, қалың, Times New Roman 12 pt қарпі, абзацтың бірінші жолының шегінісіңіз) жарияланатын материалдың тілінде (қазақ, орыс, ағылшын) және әдебиеттер тізімінен кейін көрсетілген екі тілде беріледі

Мақала 1 интервалдан кейін мақала орналастырылады. Кестелерде, суреттерде, формулаларда символдарды, белгілерді белгілеуде әртүрлі оқулар болмауы тиіс. Суреттер анық болуы керек. Мәтіндегі суреттер мен кестелерде сілтемелер болуы керек. Мәтінде формулалар саны

минималды болуы керек. Формулалар тиісті редакторға терілуі керек (математикалық және химиялық формулалар үшін). Кестелер аталуы керек, оларда бос графиктердің болуына жол берілмейді. Шартты қысқартулар мен символдар ескертуде түсіндірілуі керек.

Суреттер.

Суреттердің қолтаңбалары - TimesNewRoman 12 pt қарпі, абзацтың бірінші жолының шегініссіз; ортасында туралау, тасымалсыз. Суреттің қол қоюының астында Ескертпе (TimesNewRoman 10pt, курсив, сол жақ шеті бойынша теңестіру, абзацтың бірінші жолының шегінісі жоқ) орналасады, онда суреттің өз бетінше немесе дереккөздер негізінде жасалғанына қатысты түсініктемелер беріледі.

Кестелер.

Кестелердің атауы - TimesNewRoman қарпі 12pt, абзацтың бірінші жолының шегінісі жоқ, ені бойынша туралау, трансферттермен.

Егер мақалада бір кесте болса, онда оның реттік нөмірі қойылмайды, "кесте" сөзі жазылады және тек оның атауы беріледі. Кестенің атауы мен кестенің өзі арасында бос аралық бар.

Кестелердегі бос бағандарға жол берілмейді.

Кестенің соңғы жолында ескерту (Note) (TimesNewRoman 10pt, сол жақ жиекпен туралау, абзацтың бірінші жолының шегініссіз) орналасқан, онда кесте дербес немесе дереккөздер негізінде жасалған-жасалмағанына қатысты түсініктемелер беріледі.

Формулалар

Фракциялар, радикалдар, қосындылар, интегралдар, жұмыстар, матрицалардан тұратын күрделі формулалар Microsoft Office пакетіне кіретін формула редакторларында - Microsoft Equation немесе MathType терілуі керек. Таңбалар кестесінде тек сандар, латын әріптері және математикалық белгілер бар қарапайым формулалар мәтіннің бөлігі болуы керек-мұндай жағдайларда қосымша қосымшаларды қолданудың қажеті жоқ.

Мақаланы журналға жібермес бұрын материалдардың жалпы емлесін, тиісті терминдердің дұрыс жазылуын және жұмыс мәтіні мен сілтемелердің дизайнын мұқият тексеру керек.

Журналда жариялау үшін жұмыс мәтінін ұсына отырып, автор өзі туралы барлық ақпараттың дұрыстығына, шығарманың қолжазбасында плагиаттың және заңсыз көшірме алудың басқа түрлерінің болмауына, мәтіннің барлық жағынан дұрыс ресімдеуге кепілдік береді.

Қарауға бұрын басқа басылымдарда жарияланбаған мақалалардың түпнұсқа қолжазбалары ғана қабылданады. Олай болмаған жағдайда баспагер мақаланы жарияланымнан (таратудан) алып тастау және автордан осыған байланысты баспагерде болған залалдың орнын толтыруды талап ету құқығын өзіне қалдырады.

Ережені бұза отырып пішімделген немесе грамматикалық, орфографиялық қателері көп, ағылшын тіліне автоматты аудармасы бар мақалаларды редакция қабылдамайды және авторларға қараусыз қайтарылады.

Редакция қажет болған жағдайда авторлардан қосымша эксперименттік деректерді сұратуға құқылы. Егер мақала ағылшын тіліне аударылған болса, онда редакциялық алқа автордан мақаланың бастапқы нұсқасындағы тілде сұратуға құқылы.

Әдебиеттер тізімі

1 интервалдан кейін әдебиеттер тізімі жарияланған материалдың мәтінінен кейін орналастырылады. Әдебиеттер тізімі 7-8 атаудан кем болмауы және 15 атаудан артық болмауы тиіс. Мақаладағы сілтемелерді нөмірлеу әдебиеттер тізіміндегі дереккөздің реттік нөмірі бойынша жүргізіледі. Мұрағаттық материалдар тізімге енгізілмейді, оларға сілтемелер мәтінде дөңгелек жақшада орналастырылады. Мақалада электрондық ресурстардан немесе қашықтықтан қол жеткізуден (Интернеттен) алынған дереккөздерді пайдаланған кезде әдебиеттер тізімінде дереккөздің библиографиялық жазбасы және Интернеттегі толық желілік мекен-жайы бар желілік ресурсқа сілтеме келтіріледі. Ресурсқа жүгіну күнін көрсеткен жөн.

Ескерту. Әдебиеттер тізімі MEMCT 7.1–2003 "Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері". Мақала мәтініндегі дереккөздерге сілтемелер тек тік жақшада беріледі [12].

Бір нөмірге бір автордың 2-ден аспайтын мақаласы қабылданады. Редакцияға мақаланың электронды нұсқасын басып шығаруға толық сәйкес ұсыну қажет. Файл атауы бірінші автордың тегінен басталуы керек. Қажет болған жағдайда мақала авторға пысықтауға қайтарылуы мүмкін. Редакция мақаланың мағынасын бұрмаламайтын мәтінге редакторлық өзгерістер енгізу құқығын өзіне қалдырады.

Жариялауға арналған материалдар мына мекен-жай бойынша қабылданады:

030000, Ақтөбе қаласы, Ағайынды Жұбанов, 302 а, Баишев университеті, тел.: (7132) 974081.

E-mail: vestnik@bu.edu.kz

Методическое руководство к оформлению статей, публикуемых в «Вестник Баишев Университета» (свидетельство о постановке на учет средства массовой информации №4645-Ж, выданное Министерством информации Республики Казахстан от 29.01.2004 г., переоформленное свидетельство о постановке на учет средства массовой информации на учет №17737-ж, выданное Министерством информации Республики Казахстан от 07.06.2019 г.,) В «Вестник Баишев Университета» статьи принимаются на казахском, русском и английском языках.

«Вестник» имеет номер ISSN 2706-8293, что обеспечивает информацию о нем в соответствующих международных реферативных изданиях и в 2014 году включен в список журналов, реферируемых и цитируемых Казахстанской базой цитирования АО "НЦГНТЭ", с 2016 года количественный показатель информационной значимости журнала (импакт-фактор) составил 0,06.

Объем статьи, включая библиографию, должен быть не менее 3 страниц и не более 7 страниц текста, набираемого на компьютере, (редактор Microsoft Word).

Технические требования к оформлению статьи:

- формат-Microsoft Word*.doc;
- шрифт-Times New Roman;
- размер шрифта-12;
- межстрочный интервал-1;
- выравнивание текста-по ширине;
- абзацный отступ - 1 см. не делайте абзацный отступ с пробелами или табуляциями;
- поля: верхняя и нижняя-25 мм, левая и правая-20 мм;

Структура статьи

МРНТИ (Times New Roman 12pt, выравнивание по левому краю, без отступа первой строки абзаца

Инициалы и фамилия автора (авторов) статьи

(Times New Roman 12 pt, полужирный, выравнивание по центру, без отступа первой строки абзаца. Если авторов статей несколько, то фамилии авторов указываются с нумерацией через надстрочный знак).

Название учреждения или организации, страна

(курсив, шрифт Times New Roman 12 pt, выравнивание по центру без отступа первой строки абзаца. Если авторов статьи несколько, то эта информация повторяется для каждого автора с нумерацией авторов через надстрочный знак)

E-mail

(курсив, шрифт Times New Roman 10 pt, выравнивание по центру без отступа первой строки абзаца, без переносов, интервал перед 6 РТ. Если авторов статьи несколько, то эта

информация повторяется для каждого автора с нумерацией авторов через надстрочный знак)

Название статьи

(Шрифт Times New Roman 12 pt, жирный, выравнивание по центру)

Через 1 интервал перед текстом статьи аннотация (Times New Roman 12 pt, полужирный, выравнивание по центру) и ключевые слова (курсив, полужирный, шрифт Times New Roman 12 pt, без отступа первой строки абзаца) приводятся на языке публикуемого материала (казахский, русский, английский) и после списка литературы на двух других указанных языках.

Статья

Через 1 интервал размещается статья. В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков. Рисунки должны быть четкими. Рисунки и таблицы в тексте должны содержать ссылки. Количество формул в тексте должно быть минимальным. Формулы должны быть набраны в соответствующем редакторе (для математических и химических формул). Таблицы должны быть озаглавлены, не допускается наличие в них пустых граф. Условные сокращения и символы должны быть объяснены в примечании.

Рисунки

Подписи к рисункам-шрифт TimesNewRoman 12 pt, без отступа первой строки абзаца; выравнивание по центру, без переносов. Под подписью рисунка располагается Примечание (TimesNewRoman 10pt, курсив, выравнивание по левому краю, без отступа первой строки абзаца), где даются комментарии относительно того, что составлен ли рисунок самостоятельно либо на основе источников.

Таблицы

Название таблиц-шрифт TimesNewRoman 12pt, без отступа первой строки абзаца отсутствует, выравнивание по ширине, с переносами.

Если статья содержит одну таблицу, то ее порядковый номер не проставляется, пишется слово "таблица" и дается только ее название. Между названием таблицы и самой таблицей имеется пустой интервал. Пустые графы в таблицах не допускаются.

В последней строке таблицы находится Примечание (Note) (TimesNewRoman 10pt, выравнивание по левому краю, без отступа первой строки абзаца), где даются комментарии относительно того, составлена ли таблица самостоятельно или на основе источников.

Формулы

Сложные формулы, содержащие дроби, радикалы, суммы, интегралы, работ, произведения, матрицы, следует набирать в формульных редакторах, входящих в пакет Microsoft Office - Microsoft Equation или MathType. Простые формулы, содержащие только цифры, латинские буквы и математические знаки, имеющиеся в таблице символов, должны быть частью текста - в таких случаях не нужно использовать дополнительные приложения.

Перед отправкой статьи в журнал необходимо тщательно проверить общее написание материалов, правильность написания соответствующих терминов и оформление текста работы и ссылок.

Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует достоверность всей информации о себе, отсутствие плагиата и других форм незаконного копирования в рукописи произведения, правильное оформление всех заимствований текста.

К рассмотрению принимаются только оригинальные рукописи статей, ранее не опубликованные в других изданиях. В противном случае издатель оставляет за собой право снять статью с публикации (распространения) и требовать от автора возмещения убытков, возникших у издателя в связи с этим .

Статьи, отформатированные с нарушением правил или содержащие большое количество грамматических и орфографических ошибок, с автоматическим переводом на английский язык, не будут приняты редакцией и будут возвращены авторам без рассмотрения.

Редакция имеет право при необходимости запросить у авторов дополнительные экспериментальные данные. Если статья была переведена на английский язык, то редакционная коллегия вправе запросить у автора исходный вариант статьи на языке.

Список литературы

Список литературы размещается через 1 интервал после текста публикуемого материала. Список литературы должен составлять не менее 7-8 наименований и не более 15 наименований. Нумерация ссылок в статье производится по порядковому номеру источника в пристатейном списке литературы. Архивные материалы в список не включаются, ссылки на них размещаются в тексте в круглых скобках. При использовании в статье источников из электронных ресурсов или удаленного доступа (Интернета), в списке литературы приводится библиографическая запись источника и ссылка на сетевой ресурс с полным сетевым адресом в Интернете. Желательно указать дату обращения на ресурс.

Примечание. Список литературы ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Ссылки на источники в тексте статьи даются только в квадратных скобках [12].

В один номер принимается не более 2-х статей одного автора. В редакцию необходимо представить электронную версию статьи в полном соответствии с ее распечаткой. Имя файла должно начинаться с фамилии первого автора. При необходимости статья может быть возвращена автору на доработку. Редакция оставляет за собой право внесения в текст редакторских изменений, не искажающих смысл статьи.

Материалы для публикации принимаются по адресу:

030000, г. Актобе, ул. Б. Жубанова, 302 а, университет Баишева, тел.: (7132) 974081.

E-mail: vestnik@bu.edu.kz

**БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
ВЕСТНИК БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТА**

*Қазақ және орыс тілдерінде үш айда бір рет шығарылады
Выпускается один раз в три месяца на казахском и русском языках*

Формат А4
Көлемі / Объем 4,6 баспа табақ
Таралымы / Тираж 100 дана
Басуға қол қойылды / Подписано в печать 26.06.2025 ж.

БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТІ

**® ЖУРНАЛ НАБРАН И СВЕРСТАН В РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКОМ ОТДЕЛЕ
БАИШЕВ УНИВЕРСИТЕТА**

Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді.

**Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.
Қолжазбалар өңделмейді және авторға қайтарылмайды.**

Опубликованные материалы авторов не отражают точку зрения редакции.

**Редакцияның мекен-жайы: 030000, Ақтөбе қаласы, ағайынды Жұбановтар көшесі,
302А**

**Адрес редакции: 030000, г. Актобе; ул. Братьев Жубановых, 302А тел. 97-40-83, 52-
36-00**